

GEORGE THOMSON
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΟΥ BIRMINGHAM
ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΤΣΕΧΟΣΛΟΒΑΚΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Η
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ
ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ

ΚΕΔΡΟΣ

ΑΠΟ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ GEORGE THOMSON

GREEK LYRIC METRE

Cambridge Univ. Pr. 1929 ; 2nd ed. Cambridge 1961

AESCHYLUS, PROMETHEUS BOUND

Cambridge Univ. Pr. 1932

EURIPIDES, ALCESTIS

Edited with Introduction and Commentaries (in Irish). Dublin 1932

AESCHYLUS, ORESTEIA

Cambridge Univ. Pr. 1938. 2 Vols.

AESCHYLUS AND ATHENS

London 1941; 2nd ed. 1945

MARXISM AND POETRY

London 1946 ; 2nd ed. Bombay 1953

AN ESSAY ON RELIGION

London 1949 ; 2nd ed. 1954

THE PREHISTORIC AEGEAN

(Studies in Ancient Greek Society, Vol. I)

London 1949 ; 2nd ed. 1954

THE FIRST PHILOSOPHERS

(Studies in Ancient Greek Society, Vol. II)

London 1955 ; 2nd ed. 1961

THE GREEK LANGUAGE

Cambridge 1960

ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

Τεύχος Α', 'Αθήναι 1962

ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

Τεύχος Β', 'Αθήναι 1963

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ :

ΑΙΣΧΥΛΟΥ, ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ ΔΕΣΜΩΤΗΣ

ΑΙΣΧΥΛΟΥ, ΟΡΕΣΤΕΙΑ

(Έμμετρες μεταφράσεις στις παραπάνω έρμηνευτικές εκδόσεις)

MAURICE O'SULLIVAN, TWENTY YEARS A-GROWING

Αὐτοβιογραφία 'Ιρλανδοῦ χωρικοῦ

London and New York 1933

ΤΥΠΩΝΕΤΑΙ :

MANUAL OF MODERN GREEK

Η
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ
ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ

GEORGE THOMSON
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΟΥ BIRMINGHAM
ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΤΣΕΧΟΣΛΟΒΑΚΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Η
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ
ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ

*Καὶ μὲς στῆς χρυσοπράσινης νυχτιᾶς τὰ βάθη
ἀκόμα ἀγογγαλεῖ τοῦ Κολωνοῦ τ' ἀηδόνη.*

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ
«Πατρίδες»

ΚΕΔΡΟΣ

COPYRIGHT 1964

Ἐκδοτικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν Χρήστου Ἀλεξίου
Athens Publishing Institute, Christos Alexiou

ISBN 960-04-0266-3

Δεύτερη ἔκδοση, Αὐγούστος 1989

Copyright 1989, Χρήστος Ἀλεξίου – Ἐκδόσεις Κέδρος, Α.Ε.

*Γιὰ πολλοὺς αἰῶνες ὁ μόνος πραγματικὸς
ποιητὴς ποὺ ἔχει τὸ Γένος εἶναι ὁ ἀνώνυμος
καὶ ἀναλφάβητος λαός.*

Γ. ΣΕΦΕΡΗΣ
(«Δοκίμες», σ. 43: 'Παλαμᾶς')

Σ' ΑΥΤΟ ΤΟΝ ΑΝΩΝΥΜΟ ΚΑΙ ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΟ
ΠΟΙΗΤΗ, ΠΟΥ ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΜΑΚΡΟΧΡΟΝΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΗΣΕ ΑΔΙΑΚΟΠΑ ΖΩΝΤΑΝΗ
ΚΑΙ ΣΥΝΕΧΟΜΕΝΗ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΗ ΓΛΩΣ-
ΣΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ,

ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΧΡΕΟΣ,

George Thomson

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΗ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Ο συγγραφέας τοῦ μικροῦ αὐτοῦ βιβλίου γεννήθηκε στὸ Λονδίνο στὶς 19 Αὐγούστου τοῦ 1903. Ἀρχισε τὴ μελέτη τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ παιδί, δώδεκα χρονῶ, καὶ τὴ συνέχισε χωρὶς καμμιὰ διακοπὴ ἴσαμε σήμερα. Τῆς ἀδιάκοπης αὐτῆς μελέτης ὥριμος καρπὸς εἶναι ἡ σύντομη αὐτὴ — ἀλλὰ σοφὴ καὶ ἐξοχη στὴν ἀπλότητά της — Ἱστορία τῆς γλώσσας μας.

Σὲ μιὰ διάλεξί του στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν* πάνω στὸ ἴδιο θέμα εἶπε πὼς «... ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα μᾶς προμηθεύει τὰ πλουσιότερα ὕλικά γιὰ τὴν ἀνασυγκρότηση τῆς ἐξέλιξής της καὶ ἔτσι μπορεῖ νὰ χρησιμεύει γιὰ τὴ γενικὴ μελέτη τῶν νόμων τῆς γλωσσικῆς μεταβολῆς περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη γλώσσα ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὴ, φτάνει μόνο νὰ τὴ μελετήσουμε σὲ ὅλες τὶς φάσεις της, ἀρχαῖες καὶ νέες». Στὶς σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν ὁ συγγραφέας δίνει στὸν ἀναγνώστη τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρακολουθήσει τὴν ἀνασυγκρότηση αὐτῆς μὲ μιὰ ἀναδρομὴ ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ μορφή τῆς γλώσσας καὶ ὁδηγεῖ, βῆμα πρὸς βῆμα, στὴ σημερινὴ δημοτικὴ. Στὴ διάρκειά της ὁ ἀναγνώστης θὰ δεῖ τὴ γλώσσα του ν' ἀλλάζει ἀδιάκοπα μέσα στὶς χιλιετηρίδες, ὅπως κάθε ζωντανὸς ὀργανισμὸς, χωρὶς νὰ χάνει ποθενὰ τὴν ἐπαφὴ της μὲ τὶς ρίζες της, χωρὶς νὰ παρουσιάζει τὸ παραμικρὸ ράγισμα στὴν ἀδιάσπαστη ἀλυσίδα τῆς ἐξέλιξής της. Πρὶν ὅμως ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀναδρομὴ θὰ ἔχει κιόλας τὴν εὐ-

* Ἡ διάλεξη αὐτὴ περιλαμβάνεται στὸ μικρὸ βιβλίο «George Thomson, Διαλέξεις γιὰ τὸν Ἀρχαῖο Ἑλληνικὸ Πολιτισμὸ, τ. Α'».

καιρία νὰ κατατοπισθεῖ πάνω στὶς βασικὲς ἀρχὲς τῆς γλωσσολογίας καὶ στὴ νομοτέλεια ποὺ διέπει τὴν ἐξέλιξη τῶν γλωσσῶν καί, ἀφοῦ ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα «προμηθεύει τὰ πλουσιότερα ὕλικά» γιὰ τὴ μελέτη αὐτῆς τῆς νομοτέλειας, θὰ καταλάβει πὼς «ἡ γλωσσικὴ, ἡ κοινωνικὴ καὶ ἡ ἐκπολιτιστικὴ ἐξέλιξη ἑνὸς λαοῦ περπατᾶνε μαζὶ», συνακόλουθα δὲ πὼς ἡ ἱστορία τῆς γλώσσας τοῦ εἶναι καὶ ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ του. Στὴν ἴδια διάλεξη ὁ καθηγητὴς Thomson εἶχε πεῖ πὼς «ἡ συνέχεια καὶ ἡ ἐνότητα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ἐκφράζει τὴν ἐνότητα καὶ τὴ συνέχεια τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ» καί, ἀκόμα, πὼς «δὲν ὑπάρχει κανένας ἄλλος λαὸς ποὺ νὰ μπορούμε νὰ παρακολουθήσουμε τόσο καλὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ ἐκπολιτιστικὴ του ἐξέλιξη ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα χρόνια ἴσαμε σήμερα». Ἡ ἀναδρομὴ ποὺ ἀκολουθεῖ θεμελιώνει τὴν ἴδια γνώμη καὶ εἶναι τὸ τελικὸ συμπέρασμα τῆς.

Ὁ ἐκδότης πιστεύει πὼς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀξία θὰ ἐκτιμηθεῖ ἰδιαίτερα καὶ ἡ ἐλληνικότητα τοῦ ἔργου τούτου πού, πρέπει νὰ σημειωθεῖ, γράφτηκε ἀπευθείας στὴ Νέα Ἑλληνικὴ. «Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας» ἔγραψε ὁ Ἰσοκράτης. Πιστεύει ἀκόμα πὼς τὸ βιβλίον δὲν θὰ διαφύγει τὴν ἀγρυπνὴ προσοχὴ κάποιας «Ἀπογευματινῆς» ἐφημερίδας μας καὶ κάποιου «φιλόλογου» (;) φιλολογικοῦ συνεργάτη τῆς. Στὶς σελίδες του θὰ βροῦνε καὶ ἄλλες «ἀποδείξεις» γιὰ τὴν «ἐσκεμμένη», «ἀντιεπιστημονικὴ» καὶ «ἀνθελληνικὴ» πρόθεση τοῦ Καθηγητῆ Thomson «νὰ ξαναναστήσει ἓνα νέο δόγμα Φαλμεράνερ ἐναντίον τοῦ ἐνιαίου τῆς ράτσας μας καὶ τῆς πνευματικῆς μας κληρονομιάς». Καὶ μάλιστα οἱ «ἀποδείξεις» εἶναι τώρα γραπτὲς καὶ ὄχι προφορικὲς καθὼς ἦταν στὶς διαλέξεις του γιὰ τὸν Ὅμηρον πρὶν κ' ἐκεῖνες τυπωθοῦν.

Ἀπὸ μιὰ σύμπτωση τὰ χειρόγραφα τοῦ μικροῦ αὐτοῦ βιβλίου παραδόθηκαν στὸν ἐκδότῃ ἑτοιμα γιὰ τὸ τυπογραφεῖο στὶς 19 Αὐγούστου 1963. Τὴν ἴδια ὥρα ἔφτανε στὸ σπίτι

τοῦ συγγραφέα ἕνας καλοτυπωμένος τόμος μεγάλου σχήματος μὲ τὸν τίτλο «ΓΕΡΑΣ THOMSON, *Studies presented to George Thomson on the occasion of his 60th birthday. Charles University. Prague 1963*».

Τὸ Πανεπιστήμιο Καρόλου, τῆς Πράγας, καὶ εἰκοσιπέντε συνάδελφοί του ἀπὸ διάφορες χῶρες τοῦ θύμιζαν, μὲ τὴν ὥραία αὐτὴ ἐκδήλωση ἐκτίμησης καὶ ἀγάπης, τὰ ἐξηκοστά του γενέθλια καὶ τοῦ εὐχόνταν νὰ συνεχίσει, γιὰ πολλὰ ἀκόμη χρόνια, τὸ δημιουργικὸ του ἔργο. Τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου ὑπογραμμίζει τὴν ἀξία τοῦ ἔργου αὐτοῦ, πὺν κυκλοφορεῖ μεταφρασμένο σὲ δεκατέσσερις γλῶσσες καὶ πὺν ἄσκησε βαθιὰ καὶ πλατιὰ ἐπίδραση σὲ τόσα πεδία πνευματικῆς δράσης, ἰδιαίτερα τῆς φιλολογικῆς καὶ λογοτεχνικῆς κριτικῆς, τῆς ἱστορίας, τῆς ἐθνολογίας, τῆς φιλοσοφίας, τῆς γλωσσολογίας καὶ τῆς αἰσθητικῆς.

Πρόθεση τοῦ ἐκδότη ἦταν νὰ τυπώσει τὸ βιβλίον μέσα στὸ 1963 ὡς ἔνδειξη καὶ τῆς δικῆς του ἐκτίμησης καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν συγγραφέα. Ἡ καθυστέρηση ὀφείλεται σὲ λόγους ἀνεξάρτητους ἀπὸ τὴ θέλησή του.

Χρῆστος Ἀλεξίου

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ 25 ΧΡΟΝΙΑ ΑΡΓΟΤΕΡΑ:

Ὁ καθηγητὴς Thomson πῆρε τὴ σύνταξή του καὶ ἀποχώρησε ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Birmingham τὸ 1971. Πίσω του ἄφησε μία πρωτότυπη καὶ μοναδική, στὰ χρόνια ἐκεῖνα, Σχολὴ Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, ὅπου ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ λογοτεχνία σπουδάζονταν – καὶ σπουδάζονται ἀκόμα καὶ σήμερα – σὲ ὅλους τὴν ἀδιάκοπη ἱστορικὴ συνέχεια καὶ ἐνότητα ἀπὸ τὴν Ὀμηρικὴ ἐποχὴ ἴσαμε σήμερα. Πέθανε στὶς 3 Φεβρουαρίου τοῦ 1987 στὸ Birmingham. Ὡς τὴν τελευταία πνοή του εἶχε ἀνοιχτὰ καὶ ἄγρυπνα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς στὴν Ἑλλάδα.

3 Ἰουνίου 1987

X. Α.

Ὁ συγγραφέας καὶ ὁ ἐκδότης ὀφεί-
λουν θερμὲς εὐχαριστίες:

Στὸ University of Birmingham,
γιὰ τὴν οἰκονομικὴ συμβολή του
στὴν ἐκδοση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ· στὴν
δ. Ἑλένη Ἰωαννίδου, γιὰ τὴν ἀξιό-
λογὴ βοήθεια ποὺ πρόσφερε θεω-
ρώντας τὸ ἀρχικὸ κείμενο· στὸν
κ. Γιάννη Σκαζίκη, γιὰ τὶς πολὺτι-
μες παρατηρήσεις του στὴ διόρθωση
τῶν χειρογράφων καὶ δοκιμίων καὶ
γιὰ τὴν ἀγάπη μὲ τὴν ὁποία τὸ ἐπι-
μελήθηκε τυπογραφικὰ· στὸ τυπο-
γραφεῖο Φ. Κωνσταντινίδη & Κ. Μι-
χαλᾶ, γιὰ τὴν ἀψογὴ ἐμφάνισή του
παρὰ τὶς δυσκολίες τοῦ κειμένου.

Ἡ δεύτερη ἐκδοση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ
εἶναι φωτοτυπικὴ ἀνατύπωση τῆς
πρώτης, ποὺ εἶχε γίνῃ τὸ 1964 ἀπὸ
τὸ Ἐκδοτικὸ Ἰνστιτούτο Ἀθηνῶν.
Ἔχουν προστεθεῖ μόνο οἱ διορθώσεις
τοῦ συγγραφέα καὶ τὰ παροράματα
ποὺ βρίσκονται στὴ σελ. 124.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σκοπός μου σ' αὐτὸ τὸ βιβλιαράκι — προσφορά στοὺς φοιτητὲς καὶ τὶς φοιτήτριες τῆς Ἑλλάδας — εἶναι νὰ τοὺς ἐφοδιάσω μὲ μιὰ σύντομη Ἱστορία τῆς γλώσσας τους πὺν νὰ συμπληρώνει τὴν «Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή» τοῦ Τριανταφυλλίδη. Προσφέρεται μὲ τὴν ἴδια πεποίθηση πὺν εἶχε καὶ ἐκεῖνος, πὺς ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη τῆς γλώσσας θὰ τοὺς βοηθήσει νὰ καλλιεργήσουν δημιουργικὰ καὶ ἄξια τῆς νέας Ἑλλάδας τὸ ἀπαράμιλλο ὄργανο πὺν τοὺς ἄφησαν “οἱ Ἀθάνατοι κ' οἱ Ὠραῖοι”.

Καὶ μιὰ φλογέρα εἶναι γραφτὸ μὲ νέο σκοπὸ ἐδῶ κάτου νὰ ξαναδράξει τ' ὄνειρο καὶ νὰ τὸ ξαναζήσει.

Χρησιμοποιῶ τὴ γραμματικὴ ὁρολογία πὺν συνηθίζεται στὴν Ἑλλάδα, μὲ μιὰ ἄξια λόγου ἐξαίρεση. Σύμφωνα μὲ τὴ μέθοδο τῆς γαλλικῆς σχολῆς (βλ. P. Chantraine, «Morphologie historique du grec», Paris, 1945), οἱ τύποι τόσο τοῦ ρήματος ὅσο καὶ τοῦ ὀνόματος διαιροῦνται σὲ δύο κατηγορίες, τὴ θεματικὴ καὶ τὴν ἀθέματη. Οἱ θεματικοὶ τύποι περιέχουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κατάληξη, δύο στοιχεῖα: τὴ ρίζα καὶ τὸ θεματικὸ φωνῆεν (λέγ.ο.μεν λό.γ.ον), ἐνῶ στοὺς ἀθέματους τύπους λείπει τὸ θεματικὸ φωνῆεν (φα.μὲν παῖδ.α). Αὐτὴ ἡ διαίρεση εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ μορφολογικὴ ἐξέλιξη τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας.

Birmingham, 1964.

G. T.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κεφ.		Σελ.
	Ἀφιέρωση	7
	Σημείωμα τοῦ ἐκδότη	9
	Εὐχαριστήρια	12
	Πρόλογος	13
	Σύμβολα καὶ συντομογραφίες	19
Α.	Η ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ	21
	1. Τί εἶναι ἡ γλωσσολογία; 2. Γλωσσικὲς οἰκογένειες. 3. Ἡ κοινὴ ἰνδοευρωπαϊκὴ. 4. Ἡ ἱστορικὴ γλωσσολογία. 5. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα.	
Β.	Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΟΜΙΛΙΑΣ	25
	6. Ἑργαλεῖα καὶ ὁμιλία. 7. Ὅμιλία καὶ σκέψη. 8. Λογικὴ καὶ γραμματικὴ. 9. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀφηρημένης σκέψεως. 10. Ἡ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς.	
Γ.	Ο ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΜΙΛΙΑΣ	28
	11. Τὸ πρῶτον σύστημα σήμανσης. 12. Τὸ δεύτερον σύστημα σήμανσης. 13. Τὰ φωνητικὰ ὄργανα. 14. Ἡ ταξινόμησις τῶν φθόγγων. 15. Ὁ τονισμός. 16. Τὸ φωνητικὸν σύστημα.	
Δ.	ΛΕΞΗ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΗ	34
	17. Ἡ κλασσικὴ γραμματικὴ. 18. Τὰ μέρη τοῦ λόγου. 19. Τί εἶναι λέξις; 20. Τὸ ἐπιφώνημα. 21. Πλήρεις καὶ κεναὲς λέξεις. 22. Κλίσεις. 23. Ὄνο-	

μα καὶ ρῆμα. 24. Δευτερεύοντα μέρη τοῦ λόγου.
25. Ἡ σύνθετη πρόταση.

Ε. ΤΟ ΚΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ 41

26. Τύποι τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ρήματος. 27. Ἀριθμός. 28. Γένος. 29. Τὸ οὐδέτερο. 30. Οἱ πτώσεις. 31. Ἡ κλητική. 32. Ἡ παρακμὴ τῶν πτωτικῶν καταλήξεων. 33. Χρόνοι καὶ τρόποι. 34. Ἐγκλίσεις. 35. Ἡ προστακτικὴ ἔγκλιση. 36. Ὁ μέλλοντας χρόνος. 37. Φωνές. 38. Τροπὴ φωνηέντων. 39. Ἀθέματοι καὶ θεματικοὶ τύποι. 40. Οἱ ἀπρόσωποι τύποι τοῦ ρήματος.

Σ. ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ 52

41. Γλωσσικὴ ἐξέλιξη. 42. Ἑσωτερικὲς ἀλλαγές. 43. Ἐξωτερικὲς ἀλλαγές. 44. Διάλεκτοι. 45. Λεξιλογικὲς ἀλλαγές. 46. Τὸ βασικὸ λεξιλόγιο. 47. Φωνητικὲς ἀλλαγές. 48. Ἡ σύμμιξη ἀλλόγλωσσων λαῶν. 49. Ἀλυσιδωτὲς μεταβολές στὸ ὄνομα. 50. Ἀλυσιδωτὲς μεταβολές στὸ ρῆμα. 51. Ἀλυσιδωτὲς μεταβολές στὸ λεξιλόγιο. 52. Ἀλυσιδωτὲς μεταβολές στὴν κινεζικὴ. 53. Ἀπλοποίηση τοῦ φωνητικοῦ συστήματος. 54. Ἀναλογικὲς ἀλλαγές.

Ζ. Η ΓΡΑΦΗ 64

55. Ἡ γραπτὴ γλώσσα. 56. Τὰ νεώτερα ἀλφάβητα. 57. Προαλφαβητικὲς γραφές. 58. Τὸ φοινικικὸ ἀλφάβητο. 59. Τὸ ἑλληνικὸ ἀλφάβητο.

Η. Η ΠΡΩΤΟΕΛΛΗΝΙΚΗ 69

60. Ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ ἄρμενικὴ. 61. Οἱ προελληνικὲς γλῶσσες τοῦ Αἰγαίου. 62. Ἡ ἐξάπλωση

τῆς ἐλληνικῆς. 63. Ἡ αἰολικὴ καὶ ἡ ἰωνικὴ με-
τανάστευση. 64. Οἱ ἀρχαῖες διάλεκτοι. 65. Τὸ
φωνητικὸ σύστημα. 66. Τὰ φωνήεντα. 67. Τὰ
μισόφωνα. 68. Τὸ σίγμα. 69. Ἐξαφάνιση τῆς
δασείας. 70. Χειλικά, ὀδοντικά, λαρυγγικά. 71.
Τονισμός. 72. Μορφολογικὲς συνέπειες τῶν φω-
νητικῶν ἀλλαγῶν. 73. Λεξιλόγιο.

Θ.

Η ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

77

74. Πηγές. 75. Ἡ ἐπικὴ κοινὴ. 76. Οἱ κοινὲς τοῦ
προφορικοῦ λόγου. 77. Λογοτεχνικὲς κοινές. 78.
Ἰωτακισμός. 79. Τὸ δίγαμμα. 80. Παράγωγοι
φθόγγοι. 81. Ἐξαιρέσεις καὶ ἀνωμαλίες. 82.
Ἀθέματοι καὶ θεματικοὶ τύποι. 83. Παραμερι-
σμός τῶν ἀθέματων τύπων. 84. Δευτερεύουσες
χρήσεις τῶν πτώσεων. 85. Προθέσεις. 86. Χαμέ-
νες πτώσεις. 87. Γενικὴ ἀπόλυτη καὶ αἰτιατικὴ
ἀπόλυτη. 88. Οἱ ἀντωνυμίες. 89. Οἱ ἐγκλίσεις.
90. Τὰ μόρια ἀποχρώσεων. 91. Σύνθετες λέξεις.

Ι.

Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΗ

91

92. Πηγές. 93. Ἡ ἐξάπλωση τῆς κοινῆς. 94.
Τονισμός. 95. Τὰ φωνήεντα. 96. Τὰ σύμφωνα.
97. Τὰ ἀθέματα ὀνόματα. 98. Τὰ ἀθέματα ρήμα-
τα. 99. Τύποι τοῦ ρήματος. 100. Μόρια ἀποχρώ-
σεων. 101. Ἡ δοτικὴ. 102. Λεξιλογικὲς ἀλλαγές.
103. Παρακμὴ τῶν ἀρχαίων διαλέκτων. 104.
Ξένες λέξεις. 105. Ἀττικισμός.

ΙΑ.

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

100

106. Ἡ γραπτὴ κοινὴ. 107. Ἡ γλῶσσα τῆς Ἐκ-
κλησίας. 108. Ἡ νεοελληνικὴ δημοτικὴ. 109.
Τὸ ὄνομα. 110. Προθέσεις. 111. Ἀντωνυμίες.

112. Τὸ ρῆμα. 113. Ἀναλογία. 114. Τὰ σύνθετα.
 115. Ξενισμοί. 116. Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. 117.
 Ἀνασκόπηση.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Α΄.	Οἱ ἰνδοευρωπαϊκῆς γλῶσσες	109
Β΄.	Τὸ ἀλφάβητο	110
Γ΄.	Τὸ ὄνομα	112
Δ΄.	Τὸ ρῆμα	116
Ε΄.	Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ρήματος 'εἶμαι'	122

ΣΥΜΒΟΛΑ

Οί ύποθετικοί τύποι, δηλαδή τύποι πού δέ διασώθηκαν σέ γραπτά μνημεΐα, σημειώνονται μέ άστερίσκο (*).

Τò σύμβολο > σημαίνει 'έγινε', 'μεταβλήθηκε σέ,' καί τò σύμβολο < σημαίνει 'προέρχεται άπό'.

Ή στιγμή (.) χρησιμοποιεΐται για νά ξεχωριστοΰν τά συστατικά μέρη μιās λέξης, π.χ. λόγ.ο.ς.

Σημ. Οί πτώσεις τοΰ ονόματος κατατάσσονται μέ τήν ακόλουθη σειρά: ονομαστική - κλητική - αίτιατική - γενική - δοτική, κι αυτό για νά βρίσκονται μαζί οί όμοιοκατάληκτες (φύλαξ, έργον, κλπ.).

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

άγγλ.	άγγλική	ένεστ.	ένεστώτας
ά.έ.	άρχαία έλληνική	έπ.	έπική
άθέμ.	άθέματος	θεμ.	θεματικός
αίολ.	αίολική	ί-ευρ.	ινδοευρωπαϊκή
αίτ.	αίτιατική	ίταλ.	ίταλική
άόρ.	άόριστος	ίων.	ίωνική
άρκ.	άρκαδική	κ.έ.	κλασσική έλληνική
άρμ.	άρμενική	κλητ.	κλητική
άττ.	άττική	κρλ.	κυριολεξία
β.έ.	βυζαντινή	κυπρ.	κυπριακή
γαλλ.	γαλλική	κυρ.	κυριότερη
γεν.	γενική	λατ.	λατινική
γερμ.	γερμανική	μεσοπ.	μεσοπαθητική
δευτ.	δευτερώτερη	ν-ε.	νεοελληνική
δοτ.	δοτική	όνομ.	όνομαστική
δωρ.	δωρική	παθ.	παθητική
έ.έ.	έλληνιστική έλληνική	πληθ.	πληθυντικός
έλλ.	έλληνική	πρβ.	παράβαλε
ένικ.	ένικός	πρ-έλλ.	πρωτοελληνική
ένεργ.	ένεργητική	ρωσ.	ρωσική

Α. Η ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ

1. Τί είναι ἡ γλωσσολογία; Ἡ γλωσσολογία εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη τῶν γλωσσῶν. Διαιρεῖται σὲ τρία μέρη: (α) τὴ γενικὴ γλωσσολογία, μὲ θέμα τῆς τῆς γέννηση καὶ τῆ φύση τῆς ὁμιλίας, (β) τὴ συγκριτικὴ γλωσσολογία, μὲ θέμα τὶς σχέσεις ἀνάμεσα σὲ διάφορες γλῶσσες, καὶ (γ) τὴν ἱστορικὴ γλωσσολογία, μὲ θέμα τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξη τῶν γλωσσῶν. Τὸ ὑλικὸ τῆς γλωσσολογίας διαιρεῖται στὰ ἀκόλουθα μέρη: (α) τὴ φωνητικὴ, ποὺ καταγίνεται μὲ τοὺς φθόγγους τῶν γλωσσῶν, (β) τὴ γραμματικὴ, ποὺ χωρίζεται σὲ δύο μέρη—τὴ μορφολογία, ποὺ καταγίνεται μὲ τὴ διαμόρφωση τῶν λέξεων ἀπὸ τοὺς φθόγγους, καὶ τὴ σύνταξη, ποὺ καταγίνεται μὲ τὴ διαμόρφωση τῶν προτάσεων ἀπὸ τὶς λέξεις—καὶ (γ) τὴ λεξικολογία, ποὺ χωρίζεται κι αὐτὴ σὲ δύο μέρη—τὴ σημασιολογία, ποὺ καταγίνεται μὲ τὶς σημασίες τῶν λέξεων, καὶ τὴν ἐτυμολογία, ποὺ καταγίνεται μὲ τὴν ἐξέλιξή τους.

2. Γλωσσικὲς οἰκογένειες. Οἱ γλῶσσες τοῦ κόσμου διαιροῦνται κατὰ τὶς συγγενείες τους σὲ διάφορες οἰκογένειες. Γλωσσικὴ οἰκογένεια εἶναι μιὰ ὁμάδα γλωσσῶν ποὺ προέρχονται, ὅλες τους, ἀπὸ τὴν ἴδια γλῶσσα, λ.χ. ἡ σημιτικὴ οἰκογένεια, ἡ τουρκοαλταϊκὴ, ἡ Ἰνδοευρωπαϊκὴ. Ἡ σημιτικὴ πε-

ριλαβαίνει τὰ ἑβραϊκά, τὰ ἄραμαϊκὰ καὶ τὰ ἄραπικα. Ἡ τουρκοαλταϊκὴ περιλαβαίνει τὰ τούρκικα καὶ ἄλλες γλῶσσες τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας. Ἰνδοευρωπαϊκὴ λέγεται ἡ δική μας οἰκογένεια (Πίν. Α') καὶ περιλαβαίνει σχεδὸν ὅλες τὶς γλῶσσες τῆς Εὐρώπης· ἀκόμα, τὰ περσικά, τὰ ἰνδικά, τὰ σανσκριτικὰ καὶ ἄλλες ἀσιατικὲς γλῶσσες.

3. Ἡ κοινὴ ἰνδοευρωπαϊκὴ. Ἔτσι καλεῖται ἡ κοινὴ πρόγονος τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν. Ἔχει μὲ τὶς γλῶσσες αὐτὲς τὴν ἴδια σχέσιν πού ἔχει ἡ λατινικὴ μὲ τὶς νεολατινικὲς γλῶσσες, δηλ. τὰ ἰταλικά, τὰ ρουμανικά, τὰ γαλλικά, τὰ ἰσπανικά, κλπ. Ἄν ἡ λατινικὴ εἶχε χαθεῖ θὰ ἦταν δυνατόν, ὡς ἓνα βαθμό, νὰ ἀνασυγκροτηθεῖ μὲ μιὰ συγκριτικὴ μελέτη τῶν παράγωγών της γλωσσῶν. Ἔτσι ἀνασυγκροτήθηκε καὶ ἡ κοινὴ ἰνδοευρωπαϊκὴ—ὅχι βέβαια τὸ σύνολό της ἀλλὰ ὁ σκελετὸς τῆς μορφολογίας καὶ τοῦ λεξιλογίου της. Πρέπει ὅμως νὰ καταλάβουμε πῶς, ἂν καὶ οἱ ἰνδοευρωπαϊκὲς γλῶσσες κατὰγονται ἀπὸ τὴν κοινὴ ἰνδοευρωπαϊκὴ, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι καὶ οἱ λαοὶ πού μιᾶνε αὐτὲς τὶς γλῶσσες κατὰγονται ἀπὸ τὸ λαὸ πού μιλοῦσε τὴν κοινὴ ἰνδοευρωπαϊκὴ. Στὴ διάρκεια τῆς Ἱστορίας οἱ λαοὶ τοῦ κόσμου ἀναμιγνύονταν ἀδιάκοπα ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλον, μὲ ἀποτελεσματὸς πολλὰς φορὲς ν' ἀφήνουν τὶς δικές τους γλῶσσες καὶ νὰ υἱοθετοῦν ἄλλες. Ἐπομένως δὲν ὑπάρχει ἀναγκαστικὰ σύνδεσιν μεταξὺ γλώσσας καὶ φυλῆς. Ἡ γλώσσα ἀνήκει στὴν ἐκπολιτιστικὴ κληρονομία ἐνὸς λαοῦ, ἐνῶ ἡ φυλὴ ἀνήκει στὴ φυσιολογικὴ του σύστασιν πού, παρ' ὅλες τὶς ἐπιφανειακὰς παραλλαγὰς, εἶναι βασικὰ ἡ ἴδια σὲ ὅλους τοὺς λαοὺς.

4. Ἡ ἱστορικὴ γλωσσολογία. Ἡ ἱστορικὴ γλωσσολογία βασίζεται στὴ διαχρονικὴ μέθοδο, ποὺ μελετᾷ δηλαδὴ μιὰ γλῶσσα ἢ ὁμάδα γλωσσῶν στὴν πορεία τῆς ἱστορικῆς τῆς ἐξέλιξης. Ἀντίθετη στὴ διαχρονικὴ μέθοδο εἶναι ἡ συγχρονικὴ, ποὺ μελετᾷ μιὰ γλῶσσα, ἢ ὁμάδα γλωσσῶν, ὅπως βρίσκεται σὲ ἓνα δεδομένο στάδιο τῆς ἐξέλιξής της. Ἡ συγχρονικὴ μέθοδος εἶναι σκόπιμο, καὶ μάλιστα ἀπαραίτητο, νὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ ὀρισμένους σκοποὺς, ὅπως λόγου χάρη γιὰ νὰ μάθουμε νὰ μιᾶμε μιὰ γλῶσσα. Ἄν ὅμως μελετᾶμε μιὰ γλῶσσα στὴν κατάστασι ποὺ βρίσκεται σ' ἓνα καὶ μόνο στάδιο τῆς ἐξέλιξής της, χωρὶς νὰ λαβαίνουμε ὑπόψη τὰ προηγούμενα, δὲν θὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ καταλάβουμε ὅλα τὰ στοιχεῖα της, γιατί κάθε γλῶσσα ἀποτελεῖ μιὰ ὁργανικὴ συνέχεια καὶ ὅλες οἱ φάσεις τῆς ἐξέλιξής της εἶναι ἀλληλένδετες.

5. Ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα. Οἱ παλαιότερες ἐπιγραφές τοῦ ἐλληνικοῦ ἀλφαβήτου ἀνήκουνε στὸν ἔβδομο π. Χ. αἰῶνα. Ἔχουμε βέβαια, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτές, τὶς κρητομυκηναϊκὲς πινακίδες τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β, τοῦτες ὅμως δὲ λαβαίνονται ἐδῶ ὑπόψη γιατί ἡ ἐρμηνεία τους παραμένει ἀκόμα ἀμφισβητήσιμη. Καμμιά ἄλλη γλῶσσα δὲν ἔχει τόσο μακρόχρονη γραπτὴ ἱστορία ὅσο ἡ ἐλληνικὴ, μὲ μοναδικὴ ἐξαίρεσι τὴν κινέζικη, ποὺ οἱ παλαιότερες ἐπιγραφές της προέρχονται ἀπὸ τὸν δέκατο πέμπτου π. Χ. αἰῶνα. Τὸ ἐλληνικὸ ὕλικὸ εἶναι ἐξαιρετικὰ πλούσιο σὲ δείγματα τῆς γλώσσας ποὺ μιλοῦτανε. Γιὰ τὸν ἱστορικὸ γλωσσολόγο ἡ ὁμιλούμενη μορφή μιᾶς γλώσσας παρουσιάζει πε-

ρισσότερο ενδιαφέρον από τὴ λογοτεχνική, γιατί καθρεφτίζει πιστότερα τὶς ἀλλαγές της, καὶ ἀκριβῶς αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν ἡ μελέτη μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ ἀνασυγκροτήσουμε τὴν ἐξέλιξή της. Γι' αὐτὸ ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ λογοτεχνική, ἔχει καὶ ἀπὸ γλωσσολογικὴ ἄποψη ἐξαιρετικὴ σημασία.

B. Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΟΜΙΛΙΑΣ

6. Ἔργαλεια καὶ ὁμιλία. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει δύο γνωρίσματα πού τόν ξεχωρίζουν ἀπὸ τὰ ζῶα: τὴ χρήση τῶν ἐργαλείων καὶ τὴν ὁμιλία. Ἔργαλειο εἶναι τὸ φυσικὸ ἀντικείμενο πού φτιάχνει ὁ ἄνθρωπος μὲ σκοπὸ νὰ τὸ μεταχειριστεῖ γιὰ ν' ἀλλάξει, μὲ τὴ βοήθειά του, τὸ φυσικὸ του περιβάλλον καί, ἔτσι, νὰ παράγει πιὸ εὐκόλα τὰ μέσα γιὰ νὰ ζήσει. Ἀρχικὰ αὐτὴ ἡ παραγωγικὴ ἐργασία ἦταν κατ' ἀνάγκη συλλογικὴ καὶ ἡ ὁμιλία, στὸ πρῶτο τῆς στάδιο, ἓνα ἀπαραίτητο ὄργανο ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στοὺς συνεργαζόμενους ἀνθρώπους. Ἔτσι ἀληθεύει ἐκεῖνο πού εἶπε ὁ Δημόκριτος: 'Λόγος ἔργου σκιά'.

7. Ὅμιλία καὶ σκέψη. Οἱ πίθηκοι συνεννοοῦνται μεταξύ των μὲ κραυγές, ἐκφράζοντας ἔτσι τὸ φόβο, τὴν πείνα, τὴν εὐχαρίστηση καὶ ἄλλες φυσιολογικὲς διαθέσεις. Δὲ συνεργάζονται καὶ δὲ μιλάνε. Χρησιμοποιοῦσε καὶ ὁ ἄνθρωπος κραυγές ἀλλὰ, χάρις στὴ συλλογικὴ του ἐργασία, δημιούργησε σιγὰ-σιγὰ, μὲ βάση του τίς κραυγές, ἓνα σύστημα διαρθρωμένων φθόγγων ικανὸ νὰ ἐκφράζει ὄχι μόνον αἰσθήματα ἀλλὰ καὶ ἀφηρημένες ἐννοιες. Ὅπως δείχνει ἡ ἴδια ἡ λέξη 'λόγος', ἡ ὁμιλία καὶ ἡ σκέψη εἶναι ἀναπόσπαστα δεμένες μαζί, σὰν πλευρές τῆς ἴδιας — χαρακτηριστικὰ ἀνθρώπινης — δραστηριότητος. Μὲ

τὴν ἀπόκτηση τῆς ὁμιλίας ὁ ἄνθρωπος ἔγινε ἱκανὸς ν' ἀντιλαμβάνεται τοὺς νόμους ποὺ κυβερνᾶνε τόσο τὸν ἔξω του κόσμον ὅσο καὶ τὸν ἑαυτοῦ. "Ὅπως εἶπε ὁ Ἀλκμαίων, πρόδρομος τοῦ Ἱπποκράτη, "Ἀνθρωπος τῶν ἄλλων ζῶων διαφέρει, ὅτι μόνον ξυνίησι, τὰ δ' ἄλλα αἰσθάνεται μὲν, οὐ ξυνίησι δέ'.

8. Λογικὴ καὶ γραμματικὴ. "Ὅπως ἡ σκέψη ἀποτελεῖται ἀπὸ ἔννοιες ὁργανωμένες σὲ λογικὲς προτάσεις, ἔτσι καὶ ἡ ὁμιλία ἀποτελεῖται ἀπὸ λέξεις ὁργανωμένες σὲ γραμματικὲς προτάσεις. Ἡ ὁργάνωση τῶν ἐννοιῶν λέγεται λογικὴ, ἡ ὁργάνωση τῶν λέξεων λέγεται γραμματικὴ. Στὴ γραμματικὴ, ὅπως καὶ στὴ λογικὴ, κάθε πρόταση περιέχει δύο ἀντίθετα στοιχεῖα, τὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ κατηγορούμενο, ποὺ προέρχονται, μὲ τὴν ἐξέλιξη τῆς ὁμιλίας καὶ τῆς σκέψης, ἀπὸ τὴ βασικὴ ἀντίθεση ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες καὶ τὸ ὕλικό τους, στὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ φύση. Ἡ ἴδια ἀντίθεση, στὸ σχῆμα 'ἐρώτηση – ἀπάντηση', ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς μουσικῆς. Ἐτσι ὁ ρυθμός, ὅπως καὶ ὁ λόγος, ἔχει τὶς ρίζες του στὴ συλλογικὴ ἐργασία.

9. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀφηρημένης σκέψης. Κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ἐξέλιξής του ὁ ἄνθρωπος ἐπεξεργάστηκε τὴν ὁμιλία σὰν ὄργανο ἐκφραστικὸ τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν. Πληροφορίες ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὶς αὐστραλιανὲς γλῶσσες ἀποκαλύπτουν, παράλληλα μὲ ἓνα χαμηλότατο ἐπίπεδο γραμματικῆς συνοχῆς, καὶ μιὰ χτυπητὴ ἔλλειψη λέξεων γιὰ γενικὲς καὶ ἀφηρημένες ἐννοιες, ἀκόμα καὶ τὶς πιὸ ἀπλές. Ἐτσι βρίσκονται ξεχωριστὲς λέξεις γιὰ τὸ δεξιὸ καὶ γιὰ τὸ ἀριστερὸ χέρι τοῦ ἀντρα, γιὰ τὸ

δεξιὸ καὶ τὸ ἀριστερὸ χέρι τῆς γυναίκας, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπάρχει καμμία λέξη γιὰ τὸ χέρι γενικά. Βρίσκονται ξεχωριστὲς λέξεις γιὰ κάθε εἶδος δέντρου, καμμία ὅμως λέξη ποὺ νὰ σημαίνει γενικά τὸ 'δέντρο'. Καὶ δὲν ὑπάρχουν καθόλου λέξεις γιὰ ἔννοιες ἀφηρημένες, ἔστω καὶ τόσο ἀπλές ὅσο οἱ λέξεις 'στρογγυλὸ' καὶ 'σκληρό'. Αὐτὲς οἱ ἰδέες ἐκφράζονται ἀντίστοιχα μὲ τὶς περιφράσεις 'παρόμοιο μὲ φεγγάρι', 'παρόμοιο μὲ λιθάρι', ποὺ ἐνισχύονται καὶ ἀπὸ κατάλληλες χειρονομίες. Προϋπόθεση τῆς γραμματικῆς εἶναι, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἡ διαμόρφωση ἀφηρημένων ἐννοιῶν.

10. 'Η μελέτη τῆς ἐλληνικῆς. Ἔτσι, μιὰ ποὺ ὁμιλία καὶ σκέψη εἶναι ἀλληλένδετες, ἡ γλωσσολογία διαφωτίζει ὅχι μόνο τὶς ἴδιες τὶς γλῶσσες ἀλλὰ καὶ τὴ φιλοσοφία καὶ τὴ λογοτεχνία. Καί, ἐπειδὴ τὰ πρῶτα ἀριστουργήματα τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας καὶ λογοτεχνίας εἶναι ἀκριβῶς τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικά, βγαίνει πάλι τὸ συμπέρασμα πὼς ἡ μελέτη τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ἔχει ἐξαιρετικὴ σημασία, ἀρκεῖ νὰ γίνεται ἐπιστημονικά.

Γ. Ο ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΜΙΛΙΑΣ

11. Τὸ πρῶτο σύστημα σήμανσης. Ἡ ὁμιλία καὶ ἡ σκέψη ἀνήκουν στὴν ἀνώτερη νευρική λειτουργία, ποὺ ἔχει κεντρικὸ ρυθμιστικὸ ὄργανο τὸν ἐγκέφαλο. Μέσα ἀπὸ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα ὁ ἐγκέφαλος παίρνει ἐρεθίσματα ἀπ' τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο καὶ προκαλεῖ τὴν κατάλληλη ἀπήχηση. Αὐτὰ τὰ ἐρεθίσματα, μαζὶ μὲ τὶς σχετικὲς ἀπήχēσεις, λέγονται 'ἀντανακλαστικά'. Στὰ κατώτερα ζῶα τὰ ἀντανακλαστικὰ εἶναι μόνον ἔμφυτα, δηλαδή οἱ συνθῆκες γιὰ τὴν ἀνάπτυξή τους βρίσκονται σὲ κάθε ἄτομο τοῦ εἴδους ἀπὸ τὴ γέννησή του, καὶ συνεχίζονται χωρὶς καμμιά ἀλλαγὴ ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεά. Λόγου χάρι, τὸ πουλάκι τσιμπολογεῖ πρὶν ἀκόμα ἀφήσει τὸ αὐγό, καὶ τὸ μωρὸ βυzaίνει μόλις γεννηθεῖ. Τέτοια ἀντανακλαστικὰ λέγονται 'ἀπόλυτα', γιατί εἶναι κοινὰ σὲ ὅλα τὰ ἄτομα τοῦ εἴδους. Στὰ ἀνώτερα ὅμως ζῶα ἀναπτύσσονται, μὲ βάση αὐτὰ τὰ ἀπόλυτα ἀντανακλαστικά, καὶ ἄλλα ποὺ δημιουργοῦνται σύμφωνα μὲ τὶς ἰδιαίτερες συνθῆκες τῆς ζωῆς κάθε ἀτόμου. Τέτοια ἀντανακλαστικὰ λέγονται 'ἐξαρτημένα'. Αὐτὸ τὸ σύστημα, ὅπου συμπλέκονται ἀπόλυτα καὶ ἐξαρτημένα ἀντανακλαστικά, ὀνομάζεται πρῶτο σύστημα σήμανσης καὶ εἶναι, στὸν ἄνθρωπο, ἀσύγκριτα πιὸ ἀναπτυγμένο.

12. Τὸ δεύτερο σύστημα σήμανσης. Ἕνας φυ-

σιολόγος, μαθητής τοῦ Παυλώφ, ἔκαμε πάνω σ' ἓνα παιδί τὸ ἀκόλουθο πείραμα. Ἀγγίξε τὸ δάχτυλό του μ' ἓνα σύρμα ἡλεκτρισμένο. Μόλις τὸ παιδί ἐνίωσε τὸ ρεῦμα τράβηξε ἀπότομα τὸ δάχτυλό του. Ὁ φυσιολόγος ἐπανάλαβε τὸ ἴδιο πολλές φορές. Ὑστερα, ἀκριβῶς πρὶν ἀγγίξει μὲ τὸ σύρμα τὸ δάχτυλο τοῦ παιδιοῦ, χτύπησε καὶ τὸ ἡλεκτρικὸ κουδούνι. Τὸ ἐπανάλαβε κι αὐτὸ πολλές φορές, μὰ ἔπειτα ἀπὸ λίγο τὸ παιδί, μόνο μὲ τὸ κουδούνισμα, τραβοῦσε αὐτόματα τὸ δάχτυλό του σάμπως νὰ αἰσθανότανε τὸ ρεῦμα. Δηλαδή, τὸ κουδούνισμα εἶχε γίνεи για τὸ παιδί τὸ 'σῆμα' τῆς ἐπαφῆς του μὲ τὸ ρεῦμα. Ἀφοῦ τὸ ἐπανάλαβε κι αὐτὸ πολλές φορές, ἀντὶ νὰ χτυπᾷ πιά τὸ κουδούνι ἔλεγε μόνο τὴ λέξη 'κουδούνι', καὶ ἀμέσως τὸ παιδί τραβοῦσε, πάλι αὐτόματα, τὸ δάχτυλό του σὰν ν' ἄκουγε τὸ κουδούνισμα. Ἐτσι ἡ λέξη 'κουδούνι' ἔγινε 'σῆμα' τοῦ κουδουνίσματος. Σ' αὐτὸ τὸ πείραμα ἡ πρώτη ἀντίδραση τοῦ παιδιοῦ, δηλ. τὸ τράβηγμα τοῦ δάχτυλού του ἀπ' τὸν πόνο ποὺ τοῦ προκαλοῦσε τὸ ρεῦμα, ἀντιστοιχεῖ στὰ ἀπόλυτα ἀντανακλαστικὰ τῶν ζώων. Ἡ δεύτερη ὅμως ἀντίδραση, τὸ τράβηγμα στὸ ἄκουσμα μόνο τοῦ κουδουνίσματος, ἦταν 'ἐξαρτημένη', γιατί τὴν προκαλοῦσαν οἱ εἰδικὲς συνθῆκες τοῦ πειράματος. Τὰ ἀντανακλαστικὰ αὐτά, σὰν ἀλληλένδετα ποὺ εἶναι, ἀνήκουν καὶ τὰ δύο στὸ πρῶτο σύστημα σήμανσης. Στὴν τρίτη ὅμως περίπτωσι τὸ ἐρέθισμα εἶναι μιὰ λέξη. Βέβαια, ἡχος εἶναι καὶ ἡ λέξη, ὅμως διαφέρει ἀπ' τὸ κουδούνισμα στὸ ὅτι ἔχει για τὸ παιδί μιὰ γνωστὴ πιά σημασία. Γι' αὐτὸ καὶ γίνεται 'σῆμα' τοῦ κουδουνίσματος καὶ παίρνει τὴ θέση του. Ἐπομένως ἡ ὁμιλία, ὅργανο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀποτελεῖ για τὸν ἄν-

θρωπο ένα δεύτερο σύστημα σήμανσης, με χαρακτηριστικό του έρέθισμα όχι πια ένα άπλο φυσικό φαινόμενο μὰ ένα τεχνητὸ σύμβολο με κοινωνική τὼρα σημασία. Ἡ ὁμιλία εἶναι δημιούργημα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

13. Τὰ φωνητικὰ ὄργανα. Τοὺς φθόγγους τῆς ὁμιλίας τοὺς παράγει ἡ ἀναπνοὴ καθὼς περνάει ἀπὸ τὴν τραχεία, μέσα στὸ λάρυγγα, καὶ ἀπὸ τὴν κοιλότητα τοῦ στόματος, ὅπου τοὺς διαμορφώνουν ἡ γλῶσσα, ὁ οὐρανίσκος, τὰ δόντια καὶ τὰ χεῖλη. Ὁ λάρυγγας περιέχει δύο χορδές, με μιὰ σκισμάδα ἀνάμεσά τους ποὺ ὀνομάζεται γλωσσίδα. Ὅταν μένουνε μισόκλειστες, ὥστε νὰ συγκρατοῦνε λίγο τὴν ἀναπνοή, οἱ χορδές κραδαίνονται σὰν βιολὶ καὶ ἔτσι παράγουνε τὸ φθόγγο. Ἀνάλογα με τὸ τέντωμα ἢ τὸ χαλάρωμα τῶν χορδῶν ἀλλάζει καὶ ὁ τόνος τοῦ φθόγγου. Τὸ πίσω μέρος τοῦ οὐρανίσκου, ποὺ λέγεται σταφυλή, χρησιμεύει γιὰ νὰ κλείνει τὸ ρινοφάρυγγα, δηλαδὴ τὸ κοίλωμα πάνω ἀπὸ τὸ στόμα ποὺ ὁδηγεῖ στὴ μύτη. Ἀμα ἀνοίγει ὁ ρινοφάρυγγας οἱ φθόγγοι παίρνουν ἓναν ἔρρινο τόνο.

14. Ἡ ταξινόμηση τῶν φθόγγων. Χρησιμοποιοῦνται στὴν ὁμιλία τρία εἴδη φθόγγων: τὰ φωνήεντα, τὰ σύμφωνα καὶ τὰ μισόφωνα (ἡμιφωνήεντα). Τὰ φωνήεντα παράγονται χωρὶς νὰ συναντοῦν ἐμπόδιο σὲ κανένα μέρος τοῦ στόματος. Ἀντίθετα, τὰ σύμφωνα καὶ τὰ μισόφωνα συναντοῦν, κάπου μέσα στὸ στόμα, ἓνα ἐμπόδιο, μικρὸ ἢ μεγάλο. Τὰ διάφορα φωνήεντα παράγονται με διαφορες τοποθετήσεις τῆς γλῶσσας καὶ τῶν χειλιῶν. Διαιροῦνται σὲ ὀπισθόφωνα (α ο υ), ποὺ προ-

φέρονται με τὴ γλῶσσα πίσω καὶ κάτω, καὶ σὲ ἐμπροσθόφωνα (*e i ü*) ποὺ προφέρονται με τὴ γλῶσσα πιὸ μπρὸς καὶ πιὸ πάνω. Διαιροῦνται ἀκόμα σὲ στρογγυλεμένα (*o u ü*), ποὺ προφέρονται με κάπως στρογγυλεμένα τὰ χεῖλη, καὶ σὲ μὴ στρογγυλεμένα (*a e i*). Τὰ σύμφωνα ταξινομοῦνται με τρεῖς τρόπους. Πρῶτα, ἀνάλογα με τὸ πῶς προφέρονται—δηλαδὴ χωρὶς ἢ μαζὶ με κραδασμὸ τῶν φωνητικῶν χορδῶν—διαιροῦνται σὲ ἄηχα (*κ π τ χ φ θ σ*) καὶ σὲ ἤχηρά (*γκ μπ ντ γ β δ ζ λ μ ν ρ*). Δεύτερο, ἀνάλογα με τὸ πῶς ἀκούγονται—δηλαδὴ με στιγμιαία ἢ συνεχῇ προστριβή—διαιροῦνται σὲ στιγμιαῖα (*κ π τ γκ μπ ντ*) καὶ σὲ ἐξακολουθητικά (*γ β δ χ φ θ σ ζ λ μ ν ρ*). Τρίτο, ἀνάλογα με τὰ μέρη τοῦ στόματος ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴν ἄρθρωσή τους, διαιροῦνται σὲ χειλικὰ (*π μπ μ φ β*), σὲ ὀδοντικά (*θ δ τ ντ σ ζ*), σὲ λαρυγγικά (*κ γκ χ γ*) καὶ σὲ γλωσσικά (*ν λ ρ*).

15. Ὁ τονισμός. Κάθε γλῶσσα ἔχει καὶ διάφορους τονισμούς. Ἡ νεοελληνικὴ ἔχει τρεῖς: τὸν δυναμικό, τὸν μουσικὸ καὶ τὸν ποσοτικό. Ὁ δυναμικὸς τονισμὸς παράγεται ἀπὸ τὶς παραλλαγές τοῦ πλάτους καὶ ὁ μουσικὸς ἀπὸ τὶς παραλλαγές τῆς συχνότητος στὰ κύματα τῶν ἤχων ποὺ βγάζουν οἱ φωνητικὲς χορδές. Ὁ ποσοτικὸς τονισμὸς παράγεται ἀπὸ τὶς παραλλαγές τῆς διάρκειας στὴν προφορὰ τῶν φωνηέντων, ποὺ στὴν ἀρχαία γλῶσσα διακρίνονταν σὲ βραχύχρονα καὶ μακρόχρονα. Ὁ δυναμικὸς καὶ ὁ ποσοτικὸς τονισμὸς δίνουνε στὴ γλῶσσα τὸ ρυθμὸ τῆς· ὁ μουσικὸς τῆς δίνει τὴ μελωδίαν τῆς. Ὁ κύριος τονισμὸς τῆς νεοελληνικῆς εἶναι ὁ δυναμικὸς. Κάθε λέξη, ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένα μονοσύλλαβα, φέρει

πάνω σὲ κάποια συλλαβὴ τῆς ἑνα δυναμικὸ τόνο, ποὺ ἀνήκει στὴ λέξη ὅπως τῆς ἀνήκουν τὰ φωνήεντα καὶ τὰ σύμφωνά της. Τέτοιος τονισμός, ἐνσωματωμένος στὴν ἴδια τὴ λέξη, λέγεται 'λεξικός'. Στὰ νεοελληνικὰ ὁ δυναμικὸς τονισμός χρησιμεύει γιὰ τὴ μετρικὴ βάση τῆς ποίησης. Ὁ μουσικὸς τονισμός τῆς νεοελληνικῆς δὲν ἀνήκει σὲ τίς ἴδιες τίς λέξεις, ἀλλὰ χρησιμεύει γιὰ νὰ τροποποιεῖ τὴ σημασία τῆς πρότασης—νὰ ξεχωρίζει, λόγου χάρη, τὴν κατάφαση ἀπὸ τὴν ἐρώτηση (εἶναι καλὰ; εἶναι καλὰ), κλπ. Ὁ ποσοτικὸς τῆς τονισμός εἶναι σχετικὰ ἀσήμαντος. Στὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ ὁ κύριος τονισμός ἦταν ὁ μουσικός. Κάθε λέξη, ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένα μονοσύλλαβα, ἔφερε πάνω σὲ κάποια συλλαβὴ τῆς ἑνα μουσικὸ τόνο ποὺ ἀνῆκε σ' αὐτὴ τὴ λέξη, ὅπως ἀκριβῶς σὲ κάθε νεοελληνικὴ λέξη ἀνήκει ὁ δυναμικός· ἔτσι, ὁ μουσικὸς τονισμός τῆς ἀρχαίας ἦταν λεξικός. Ὁ δεύτερος τόνος τῆς ἦταν ὁ ποσοτικός. Ὅλα τὰ φωνήεντα προφέρονταν μὲ δύο τρόπους, σὰν βραχύχρονα καὶ σὰν μακρόχρονα, κι αὐτὴ ἡ ἀντίθεση ἔδωκε τὴ μετρικὴ βάση τῆς ποίησης. Δυναμικὸς τονισμός δὲν ὑπῆρχε στὴν ἀρχαία γλῶσσα πρὶν ἀπὸ τὴν ἐλληνιστικὴν ἐποχὴ. Χαρακτηριστικὸ τοῦ μουσικοῦ τονισμοῦ εἶναι ὅτι διατηροῦνται ἀνέπαφες ὅλες οἱ συλλαβές τῆς λέξης. Ἀντίθετα, ὁ δυναμικὸς τονισμός ἔχει συχνὰ σὰν ἀποτέλεσμα νὰ ἀδυνατίζουν οἱ ἄτονες συλλαβές, ὅπως λόγου χάρη ἔγινε στὰ βόρεια ἰδιώματα τῆς νεοελληνικῆς.

16. Τὸ φωνητικὸ σύστημα. Οἱ φθόγγοι ποὺ παράγονται ἀπ' τὰ φωνητικὰ ὄργανα εἶναι σχεδὸν ἀμέτρητοι. Οἱ περισσότερες ὅμως γλῶσσες δὲν χρησιμοποιοῦν παρὰ μονάχα πενήντα ἕως ἐξήντα. Τὸ σύ-

νολό τους σὲ κάθε γλώσσα ἀποτελεῖ τὸ ἰδιαίτερο φωνητικό της σύστημα. Αὐτὸ τὸ σύστημα συνθέτει μιὰ ὀργανικὴ ἐνότητα ποὺ ὅλα της τὰ μέρη ἔχουν ἀμοιβαία ἐξάρτηση. "Ολοὶ οἱ ἄνθρωποι ἀποκτοῦμε τὸ σύστημα τῆς δικῆς μας γλώσσας ὕστερα ἀπὸ πολλὰς προσπάθειες ποὺ καταβάλλουμε στὴν παιδική μας ἡλικία ἀσκώντας σιγὰ-σιγὰ τὰ φωνητικά μας ὄργανα στὴν παραγωγή τοῦ κάθε φθόγγου. Μόλις ὅμως ἀποκτήσουμε τὸ φωνητικό μας σύστημα προφέρουμε τοὺς φθόγγους χωρὶς προσπάθεια. Γι' αὐτὸ καὶ συναντοῦμε δυσχέρειες ὅταν μαθαίνουμε μιὰ ξένη γλώσσα, ἐπειδὴ τὰ ὄργανά μας, συνηθισμένα πιά στὸ ἓνα σύστημα, δὲν προσαρμόζονται εὐκόλα στὸ ἄλλο.

Δ. ΛΕΞΗ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΗ

17. Ἡ κλασσικὴ γραμματικὴ. Ἡ κλασσικὴ θεωρία τῆς γραμματικῆς, δεκτὴ ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες τώρα στὴ μελέτῃ τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, ἔχει σὰν θεμέλιό της τὴν ἐργασία τῶν γραμματικῶν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ συστηματοποίησαν τὴ διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς συγχρονικῆς μεθόδου ἡ θεωρία αὕτῃ ταιριάζει ἄρκετὰ καλὰ σ' αὐτὲς τὶς δύο γλῶσσες, ὅχι ὅμως τόσο καλὰ σὲ ἄλλες εὐρωπαϊκὰς γλῶσσες, δὲν ταιριάζει δὲ καθόλου σὲ ἄλλες γλῶσσες τοῦ κόσμου ποὺ ἡ δομὴ τους εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ. Ἀλλωστε, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς διαχρονικῆς μεθόδου, δὲν ταιριάζει οὔτε κὰν στὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴ λατινικὴ.

18. Τὰ μέρη τοῦ λόγου. Κατὰ τὴν κλασσικὴν γραμματικὴν ὑπάρχουν ὀκτὼ μέρη τοῦ λόγου, δηλ. τὸ οὐσιαστικόν (ὄνομα οὐσιαστικόν), τὸ ρῆμα, ἡ ἀντωνυμία, τὸ ἐπίθετο (ὄνομα ἐπίθετο), τὸ ἐπίρρημα, ἡ πρόθεσις, ὁ σύνδεσμος καὶ τὸ ἐπιφώνημα. (Πολλοὶ γλωσσολόγοι προσθέτουν καὶ ἄλλα δύο, τὸ ἄρθρον καὶ τὴ μετοχή.) Αὐτὲς οἱ κατηγορίαι, ὅμως, δὲν ἰσχύουν καθόλου γιὰ πολλὰς μὴ ἰνδοευρωπαϊκὰς γλῶσσας καί, ὅπως θὰ δοῦμε τώρα, δὲν εἶναι ὁλότελα ἱκανοποιητικὰς οὔτε καὶ γιὰ τὶς ἰνδοευρωπαϊκὰς. Θὰ μεταχειριστοῦμε ἐδῶ τὴν κατὰ παράδοσιν ὁρολο-

γία, χωρίς νὰ προσκολληθοῦμε σ' αὐτήν, καὶ θὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ μιὰ ἐρώτηση ποὺ δὲ βρίσκεται καθόλου στὴν κλασσικὴ γραμματικὴ.

19. Τί εἶναι λέξη; Ἡ ὀργανικὴ μονάδα τῆς ὁμιλίας εἶναι ἡ πρόταση, ποὺ ἐκφράζει σὲ μιὰ τυπικὰ ὁλοκληρωμένη μορφή κάποια σχέση ἀνάμεσα σὲ δύο ἢ περισσότερες ἔννοιες. Καί, ὅπως ἡ ὁμιλία ἀποτελεῖται ἀπὸ προτάσεις, ἔτσι καὶ ἡ πρόταση ἀποτελεῖται ἀπὸ λέξεις. Σὲ κάθε πρόταση οἱ λέξεις δηλώνουν, πρῶτα, τὶς ἔννοιες ποὺ γι' αὐτὲς μιᾶμε καί, δεῦτερο, τὶς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν μεταξὺ τους. Γιὰ νὰ καταλάβουμε καλύτερα τὴ διπλὴ αὐτὴ λειτουργία τῆς λέξης ἃς ἐξετάσουμε στὴν ἀρχὴ τὸ ἐπιφώνημα, ποὺ ἡ κλασσικὴ γραμματικὴ τὸ περιλαμβάνει στὰ μέρη τοῦ λόγου.

20. Τὸ ἐπιφώνημα. Ἐπιφωνήματα εἶναι τὰ ὦχ! μπά! οὐφ! πούφ! σούτ! κράκ! μπούμ! κ.ἄ. Τὰ γνωρίσματα τοῦ ἐπιφωνήματος εἶναι δύο. Πρῶτα, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό του δὲν ἐκφράζει ἔννοιες ἀλλὰ συναισθηματικὲς διαθέσεις, ὅπως ἐκπληξη, περιφρόνηση κ.λ., ἢ μιμήσεις ἡχων ἄσχετων μὲ τὴ γλώσσα. Δεῦτερο, δὲν ἔχει καμμιά γραμματικὴ σχέση μὲ τὶς ὑπόλοιπες λέξεις τῆς πρότασης, σὲ πολλὰς μάλιστα περιπτώσεις δὲν συμμορφώνεται οὔτε μὲ τοὺς φωνητικοὺς κανόνες τῆς γλώσσας. (Ἔτσι, στὰ παραπάνω ἐπιφωνήματα παρατηροῦμε πὼς ἡ ἑλληνικὴ δὲν ἀποδέχεται κανονικὰ τὰ σύμφωνα φ, τ, κ, μ σὰν τελικὰ σύμφωνα.) Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ ἐπιφώνημα, ἀφοῦ δὲν δηλώνει οὔτε ἔννοιες οὔτε σχέσεις, δὲν ἐκπληρώνει οὔτε τὴ μία οὔτε τὴν ἄλλη λειτουργία τῆς λέξης ὅπως τὴν ὀρίσαμε πιὸ πάνω. Εἰ-

ναι τόσο συγκεκριμένο στο περιεχόμενό του όσο είναι αναρθρο στη μορφή του, ακριβώς σαν να ήταν μια κραυγή. Έτσι, το επιφώνημα μπορεί να οριστεί σαν κραυγή που χρησιμεύει για λέξη, χωρίς όμως να έχει τα κύρια της λέξης χαρακτηριστικά.

21. Πλήρεις και κενές λέξεις. Δεδομένου ότι κάθε λέξη εκφράζει μια έννοια, πρέπει να κάμουμε ένα διαχωρισμό ανάμεσα στις 'πλήρεις' και στις 'κενές' λέξεις. Μια λέξη πλήρης εκφράζει κάποια όρισμένη έννοια και, έτσι, έχει μια σχετικά συγκεκριμένη σημασία. (Η έννοια που εκφράζει μπορεί βέβαια να είναι κάτι αφηρημένο, όπως λ. χ. η έννοια της λέξης 'ιδέα'· η σημασία όμως της ίδιας της λέξης δεν παύει να είναι όρισμένη και, γι' αυτό, συγκεκριμένη.) Κάθε πρόταση περιέχει κανονικά δύο τέτοιες λέξεις συνταγμένες τη μία με την άλλη, π.χ. *Παθήματα μαθήματα*. Στην πρόταση αυτή η απλή παράθεση των δύο λέξεων τις συντάσσει μαζί σαν υποκείμενο και κατηγορούμενο. Βέβαια η εκφραστική δύναμη τέτοιων προτάσεων είναι μικρή· δεν φτάνει ούτε για να ξεχωρίζει τυπικά ποιο είναι το υποκείμενο και ποιο το κατηγορούμενο. Για να γίνει αυτό πρέπει να πούμε: *μαθήματα τὰ παθήματα*. Το υποκείμενο διακρίνεται με τη λέξη *τά*, που ακριβώς αυτόν και μόνο το λόγο έχει να υπάρχει έδω. Με άλλα λόγια, είναι μια 'κενή' λέξη, δηλ. λέξη που, αντίθετα με το επιφώνημα, δεν έχει καμιά συγκεκριμένη σημασία αλλά χρησιμεύει αποκλειστικά και μόνο για γραμματικό στοιχείο. Γυρίζοντας πάλι στην ίδια πρόταση παρατηρούμε ότι δεν σημειώνεται ο χρόνος. Για να γίνει αυτό, πρέπει να πούμε: *τὰ παθήματα είναι (ήταν, θα είναι) μα-*

θήματα. Οἱ λέξεις εἶναι, ἦταν, θὰ εἶναι, ὅπως καὶ τὸ ἄρθρο τά, εἶναι κενές λέξεις ποὺ χρησιμεύουν μονάχα γιὰ νὰ ξεχωρίσουν τὸ παρόν, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον. Ἔρχεται, ὅμως, τώρα τὸ ἐρώτημα : Πῶς γεννιοῦνται οἱ κενές λέξεις ; Ξέρουμε πῶς τὸ ἄρθρο ὁ, ἡ, τὸ ἦταν ἀρχικὰ μιὰ δεικτικὴ ἀντωνυμία ποὺ χρησίμευε γιὰ νὰ δείξει κάποιον ἢ κάτι ποὺ ἔβλεπε ὁ ὁμιλητὴς τῇ στιγμῇ ποὺ μιλοῦσε. Ξέρουμε πῶς τὸ μόριο θὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ θέλει ἵνα, δηλαδὴ συνίστατο ἀρχικὰ ἀπὸ δύο λέξεις ποὺ ἡ μία εἶχε συγκεκριμένη σημασία. Ξέρουμε ἀκόμα πῶς τὸ ρῆμα εἶμαι, τὸ ἀ.ἐ. εἰμί, προέρχεται ἀπὸ τὸ ἰ-ευρ. *as.mi, 'ὑπάρχω', ποὺ ἔχει γιὰ ρίζα τὸ *as, 'ἀναπνέω', 'ἀναπνοή'. Ἔτσι, σὲ κάθε περίπτωση, ἀνακαλύπτουμε πῶς ἡ κενὴ λέξη ἦταν ἀρχικὰ πλήρης. Μπορεῖ, λοιπόν, νὰ ὀρισθεῖ ἡ κενὴ λέξη σὰν μιὰ ἀρχικὰ πλήρης λέξη ποὺ 'κενώθηκε' ἀπ' τὴν πλήρη σημασία της γιὰ νὰ χρησιμεύει σὰν γραμματικὸ στοιχεῖο. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δύο εἶδη τῶν λέξεων δὲν εἶναι ἀπόλυτη οὔτε καὶ προαιώνια, ἀλλὰ σχετικὴ μόνο καὶ ἱστορικὴ.

22. Κλίσεις. Μιὰ κλιτὴ λέξη συνδυάζει τὶς λειτουργίες τῆς πλήρους καὶ τῆς κενῆς λέξης φανερώνοντας μὲ τὸ θέμα της μιὰ ἔννοια καὶ μὲ τὴν κλίση της κάποια γραμματικὴ σχέση. Ἐξετάζοντας τὴ γένεση τῶν κλίσεων βρίσκουμε ὅτι, ὅπως ἡ κενὴ λέξη εἶναι μιὰ πλήρης λέξη ποὺ 'κενώθηκε' ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη σημασία της, τὸ ἴδιο καὶ ἡ κλίση ὅπως καὶ κάθε ἄλλο κλιτικὸ γνῶρισμα εἶναι κενές λέξεις ποὺ ἀδυνάτισαν σὲ σημεῖο νὰ χάσουν τὴν ἀνεξαρτησία τους. Ἔτσι, στὸ ρῆμα εἶμαι τὸ δεύτερο στοιχεῖο εἶναι ἡ προσωπικὴ ἀντωνυμία *me (με) καί, στὸ

ὄνομα, πιθανὸν ἢ πτωτικὴ κατάληξις -ς (λόγος, χώ-
ρας) νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ δεικτικὴ ἀντωνυμία *-so
*-sa (ἐλλ. ὁ, ἡ). Παρόμοιες ἐξελιζέαι παρατηροῦν-
ται καὶ σὲ πολλὰς ἄλλας γλῶσσας· π.χ. στὰ κινέ-
ζικα ἡ ἀρχικὴ σημασία τῆς φράσης *ren zhi xin*
'(τοῦ) ἀνθρώπου (ἡ) καρδιά' ('*man's heart*') εἴ-
ναι 'ἄνθρωπος αὐτὴ καρδιά' ('*man this heart*').
Φυσικά, δὲν εἶναι παρὰ λίγες οἱ ἰνδοευρωπαϊκὲς
κλίσεις ποὺ μποροῦνε νὰ ἰχνηλατηθοῦν ὡς πίσω
στὴν καταγωγὴ τους· ὅμως δὲν χωράει ἀμφιβολία
πὼς ἡ γένεσις τῶν κλίσεων εἶναι κατὰ κανόνα αὐτὴ
ποὺ περιγράψαμε. Καὶ τώρα καταλαβαίνουμε γιατί
δὲν εἶναι τόσο ἀπλὴ ἡ ἐρώτησις: Τί εἶναι λέξις; Σὲ
κάθε γλῶσσα ποὺ ἡ ἱστορία της εἶναι γνωστὴ βλέ-
πουμε διάφορες λέξεις νὰ διαμορφώνονται, νὰ συγ-
χωνεύονται καὶ νὰ σβήνουν, ἔτσι ποῦ, σὲ κάθε στιγ-
μὴ τῆς ἱστορίας της, βρίσκονται λέξεις ἀκέραιες,
μισοσβησμένες καὶ ὁλότελα σβηστές.

23. Ὄνομα καὶ ρῆμα. Τὰ βασικά μέρη τοῦ λόγου,
ἀντίθετα τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο, εἶναι τὸ ὄνομα καὶ τὸ
ρῆμα. Τὸ ὄνομα παρουσιάζει τὴν ἔννοια σὰν κάτι
ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνον, ἐνῶ τὸ ρῆμα τὴν
τοποθετεῖ στὴ συγκεκριμένη πραγματικότητα: βρο-
χὴ — βρέχει. Τὸ ὄνομα ἔχει διάφορες καταλήξεις
(πτώσεις) γιὰ νὰ συντάσσεται μὲ τὸ ρῆμα, καὶ τὸ
ρῆμα ἔχει διάφορες προσωπικὲς καταλήξεις γιὰ νὰ
συντάσσεται μὲ τὸ ὄνομα (ὁ γιατρός εἶδε τοὺς ἄρ-
ρωστους, οἱ ἄρρωστοι εἶδαν τὸν γιατρό). Κρίκος
ἀνάμεσά τους στέκει ἡ ἀντωνυμία, ποὺ ἔχει καὶ πτώ-
σεις καὶ διάφορους τύπους γιὰ τὸ κάθε πρόσωπο
(ἐγὼ μὲ μοῦ· ἐγὼ σὺ αὐτός). Στὴν κοινὴ ἰνδοευ-
ρωπαϊκὴ ἢ ἀντωνυμία, ποὺ εἶχε δικές της καταλή-

ξεις ἀρχαιότερες ἀπ' τοῦ ὀνόματος, ἔδωσε στὸ ὄνομα καὶ στὸ ρῆμα τὰ κλιτικά των στοιχεῖα (§ 22).

24. Δευτερεύοντα μέρη τοῦ λόγου. Τὸ ἐπίθετο προσδιορίζει τὸ οὐσιαστικό, ὅπως καὶ τὸ ἐπίρρημα τὸ ρῆμα: βροχὴ πολλή – βρέχει πολύ. Τὸ ἐπίθετο κλίνεται σὰν οὐσιαστικὸ καὶ χρησιμεύει συχνὰ γιὰ οὐσιαστικό: οἱ ἑπτὰ σοφοί. Διαφέρει ἀπὸ τὸ οὐσιαστικό, καὶ μοιάζει μὲ τὴν ἀντωνυμία τοῦ τρίτου προσώπου, στὸ ὅτι κλίνεται κατὰ γένος. Τὰ ἄλλα μέρη τοῦ λόγου εἶναι κενές λέξεις. Ἡ πρόθεση εἶναι ἓνα ἐπίρρημα ποὺ ἔχει ἀναπτύξει μιὰ εἰδικὴ σχέση εἴτε μὲ τὸ ρῆμα εἴτε μὲ τὸ ὄνομα. Ὁ σύνδεσμος χρησιμεύει γιὰ νὰ συντάσσει τὴν ἐξαρτημένη πρόταση μὲ τὴν κύρια, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ἡ πτωτικὴ κλίση συντάσσει τὸ ὄνομα μὲ τὸ ρῆμα.

25. Ἡ σύνθετη πρόταση. Ἡ σύνθετη πρόταση ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὴν παράθεση δυὸ ἀπλῶν προτάσεων ποὺ ἡ μία τους προσδιόριζε τὸ νόημα τῆς ἄλλης χωρὶς ὅμως νὰ συγχωνευθεῖ μαζί της μορφολογικά: "Ἀσκοπος ὁ νοῦς, διπλὸς ὁ κόπος. Ἐδῶ οἱ δύο προτάσεις παραθέτονται ἀσύνδετα, ὅπως καὶ τὰ δύο οὐσιαστικά στὴν πρόταση: Παθήματα μαθήματα. Καί, ὅπως τὸ οὐσιαστικὸ μαθήματα συμπληρώνει τὸ νόημα τοῦ οὐσιαστικοῦ παθήματα, ἔτσι καὶ ἡ πρόταση διπλὸς ὁ κόπος συμπληρώνει τὸ νόημα τῆς πρότασης ἄσκοπος ὁ νοῦς. Γιὰ νὰ ἐκφραστεῖ μορφολογικά ἡ σχέση τους αὐτή, ἡ μία πρόταση ὑποτάσσεται στὴν ἄλλη: "Ἀν ὁ νοῦς εἶναι ἄσκοπος, ὁ κόπος θὰ εἶναι διπλός". Ὁ σύνδεσμος ἂν δείχνει πῶς ἡ πρόταση ποὺ εἰσάγει εἶναι ἐξαρτημένη· δείχνει ἀκόμα τί λογῆς σχέση ἔχει μὲ τὴν ἄλλη,

δηλαδή ὅτι εἶναι ὑποθετική. Ἄλλοι σύνδεσμοι εἶναι χρονικοί (ὅταν, πρίν), αἰτιολογικοί (γιατί, ἐπειδή), τελικοί (γιά νά), ἀποτελεσματικοί (ὥστε νά). Μιά ἐξαρτημένη πρόταση μπορεῖ νά χρησιμεύει καὶ γιά ἐπίθετο, μέ σύνδεσμο τήν ἀναφορική ἀντωνυμία πού, καὶ ἀκόμα γιά οὐσιαστικό εἴτε σάν ὑποκείμενο (Τὸ νά κάνεις λάθος εἶναι ἀνθρώπινο) εἴτε σάν ἀντικείμενο (Θέλω νά γράψω).

Ε. ΤΟ ΚΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

26. Τύποι τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ρήματος. Τὸ ὄνομα κλίνεται κατὰ γένος, ἀριθμὸν καὶ πτώση· τὸ ρῆμα κλίνεται κατὰ ἀριθμὸν, πρόσωπο, ἔγκλιση, χρόνον καὶ φωνή. Στούς προσωπικούς του τύπους τὸ ρῆμα μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει μόνο του μιὰ ὁλόκληρη πρόταση ὅπου τὸ ὑποκείμενο ἐξυπακούεται: *βρέχει* (ἐδῶ τὸ ἀρχικὸν ὑποκείμενον ἦταν ὁ Θεός). Οἱ ἀπρόσωποι τύποι τοῦ ρήματος εἶναι τὸ ἀρχαῖον ἀπαρέμφατο καὶ ἡ μετοχή.

27. Ἀριθμός. Ὑπῆρχαν στὴν κοινὴ ἰνδοευρωπαϊκὴ, ὅπως ἀκόμα καὶ στὴν κλασσικὴ ἑλληνικὴ, τρεῖς ἀριθμοί: ὁ ἐνικός, ὁ πληθυντικός καὶ ὁ δυϊκός. Ἡ κατηγορία τοῦ δυϊκοῦ, ποὺ ἐκφράζει τὴν ἔννοια τοῦ ζεύγους (χέρια, μάτια, αὐτιά, πόδια, κλπ.), ἀντιστοιχεῖ στὴ βασικὴ ὀργάνωση τῆς πρωτόγονης κοινωνότητος ποὺ διαιρέθηκε σὲ δύο ἐπιγαμικά τμήματα μὲ σκοπὸν νὰ κανονισθοῦν οἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο φύλων. Ἐτσι ἡ ἰδέα τῆς δυάδας εἶναι βασικὸν στοιχεῖον τῆς πρωτόγονης σκέψης.

28. Γένος. Ἡ κατηγορία τοῦ γένους ἔχει τώρα γραμματικὴν μόνο σημασίαν· ἀρχικὰ ὅμως καθρέφτιζε τὸν πραγματικὸν κόσμον ὅπως τὸν ἑβλεπε ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος. Ἐπειδὴ ἡ πρωτόγονη κοινωνία ὀργανώνεται μὲ βάση τὴ συγγένεια, ἡ πρω-

τόγονη σκέψη ἔχει σὰν θεμελιακὸ στοιχεῖο τὴ διάκριση τῶν δύο φύλων. "Ολα τὰ φυσικὰ ὄντα διαιροῦνται σὲ ἔμψυχα καὶ σὲ ἄψυχα, καὶ ὅλα τὰ ἔμψυχα διαιροῦνται πάλι σὲ ἄρσενικά καὶ σὲ θηλυκά. "Ομως ἡ πρωτόγονη ἰδέα τῆς ψυχῆς δὲν ἦταν ὅπως ἡ δική μας. Ἡ πρωτόγονη σκέψη θεωρεῖ ἔμψυχα ὄχι μόνο τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ ἀλλὰ καὶ ὅλα ὅσα ἔχουν, ἢ φαίνονται νὰ ἔχουν, τὴν ἱκανότητα νὰ κινοῦνται μόνοι τους. Ἔτσι, στὴν κοινὴ ἰνδοευρωπαϊκὴ, γιὰ τὴν ἔννοια 'φωτιά' ὑπῆρχαν δύο διαφορετικὲς λέξεις. Ἡ μία, ποὺ διασώθηκε στὸ λατινικὸ *ignis* (ἄρσενικό), ἐσήμαινε ἀρχικὰ πυρκαϊά, κάτι ποὺ κινεῖται μόνο του καὶ ἀνήκει ἔτσι στὴν ἔμψυχη κατηγορία· ἡ ἄλλη, ποὺ διασώθηκε στὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πῦρ (οὐδέτερο), ἐσήμαινε ἀρχικὰ μιὰ μικρὴ φωτιά ποὺ ἀνάβει ὁ ἄνθρωπος καί, ἔτσι, κατατάχθηκε στὴν ἄψυχη κατηγορία. Ἡ μορφολογικὴ διάκριση τοῦ γένους ξεκίνησε ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἀντωνυμία, ἐκεῖ ὅπου ἡ διάκριση αὐτὴ ἀντιστοιχεῖ στὴν πραγματικότητα (αὐτός – αὐτή). Ἐπεκτάθηκε κατόπι σὲ ὅλα τὰ ἔμψυχα, ποὺ ταξινομήθηκαν σὲ θηλυκά ἢ σὲ ἄρσενικά. Ἔτσι, ἐπειδὴ ἡ κοινότητα θεωροῦνταν σὰν μητέρα, ἀρχικὰ κάθε συλλογικὸ ὄνομα κατατάχθηκε στὸ θηλυκὸ γένος· καί, ἀκόμα, τὸ ἴδιο γένος ἐπεκτάθηκε γιὰ νὰ περιλάβει κάθε ὄν ποὺ εἶχε θηλυκὲς λειτουργίες, ὅπως ἡ γῆ καὶ τὰ δέντρα, ποὺ καρποφοροῦν. Ἀντίθετα, ὁ οὐρανὸς καὶ οἱ ποταμοί, ποὺ γονιμοποιοῦν, κατατάχθηκαν στὸ ἄρσενικὸ γένος. Ἀκόμα καὶ ἀργότερα, ὅταν ἡ ἀνθρώπινη σκέψη ξεπέρασε αὐτὲς τὶς πρωτόγονες ἀντιλήψεις, οἱ ἴδιες διακρίσεις ἔμειναν χαραγμένες στὴ γλώσσα καὶ ἔτσι, ἀποκομμένες ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, κατάντησαν γραμματικὲς μόνο κατηγορίες. Ἡ κατηγορία τοῦ

γένους είναι μία ἀρχικὰ κοινωνικὴ κατηγορία πού, με τὸ χαμὸ τῆς κοινωνικῆς τῆς σημασίας, ἔγινε ἓνα γραμματικὸ στοιχεῖο.

29. Τὸ οὐδέτερο. Τὸ οὐδέτερο γένος εἶναι ἡ κατηγορία πού ἀγκάλιαζε ἀρχικὰ τὰ ἄψυχα καὶ ἀργότερα τὰ χωρὶς φύλο ὄντα. Χαρακτηριστικὸ τοῦ οὐδέτερου εἶναι ὅτι ἡ αἰτιατικὴ κατάληξη -ον χρησιμεύει ἐπίσης γιὰ τὴν ὀνομαστικὴν. Καὶ ἡ ἐξήγηση: ἡ ὀνομαστικὴ πτώση, πού ἐκφράζει κυρίως ἐκεῖνον πού ἐνεργεῖ, ἦταν ἀκατάλληλη γιὰ ἓνα ἄψυχο ὄν πού στὴν πρωτόγονη σκέψη δὲν εἶχε τὴ δύναμιν ἐνεργεῖν. Ἄλλο χαρακτηριστικὸ τοῦ ἐλληνικοῦ οὐδέτερου εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι στὸν πληθυντικὸ ἡ ὀνομαστικὴ, ὅταν χρησιμεύει γιὰ ὑποκείμενο, συντάσσεται με τὸν ἐνικὸ ἀριθμὸ τοῦ ρήματος. Ἡ ἐξήγηση εἶναι ὅτι ἡ κατάληξη -α, πού χαρακτηρίζει τὴν πτώση αὐτὴ (βουνά), εἶναι ἡ ἴδια πού βρίσκεται καὶ στὴν ὀνομαστικὴ ἐνικοῦ τοῦ θηλυκοῦ γένους (χώρα) καὶ πού δήλωνε ἀρχικά, ὅπως εἴπαμε πιὸ πάνω, ἓνα σύνολο. Στὰ ἐλληνικά, ὅπως καὶ στὰ λατινικά, τὸ οὐδέτερο χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸν σχηματισμὸ τῶν ὑποκοριστικῶν, π.χ. παιδίον, παιδάριον, ἀσπίδιον, ξιφίδιον. Χρησιμοποιεῖται ἀκόμα γιὰ τὸν καρπό, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ δέντρο, πού παραμένει θηλυκὸ καθρεφτίζοντας ἔτσι τὴν ἀρχικὴ διάκρισιν ἀνάμεσα στὰ ἄψυχα καὶ στὰ ἔμψυχα: ἁ.ἔ. τὸ ἄπιον – ἡ ἄπιος, τὸ ἔλαιον – ἡ ἐλαία, τὸ μῆλον – ἡ μηλέα, κλπ.

30. Οἱ πτώσεις. Ἡ κοινὴ ἰνδοευρωπαϊκὴ εἶχε ὀκτὼ πτώσεις ἢ, ἂν ἀποκλεισθεῖ ἡ κλητικὴ πτώση, μόνον ἑπτὰ (§ 31). Οἱ χρήσεις τους ἦταν οἱ ἀκόλουθες. Πρώτη στὴ σειρά ἐρχόταν ἡ κύρια ἢ ἀρχικὴ

χρήση· δεύτερες οἱ δευτερεύουσες, ὅπως ἀναπτύχθηκαν στὴν ἀρχαία ἐλληνική. Καὶ ἐδήλωναν: ἡ ὀνομαστική (α) τὸν ἐνεργοῦντα, (β) τὸ γραμματικὸ ὑποκείμενο· ἡ γενική (α) τὸ μέρος ἐνὸς ὅλου, (β) τὴν ἔννοια τῆς κτήσης ἢ τῆς ἐξάρτησης· ἡ δοτική (α) αὐτὸν γιὰ τὸν ὁποῖο γίνεται ἡ πράξη, (β) τὸ ἔμμεσο ἀντικείμενο· ἡ αἰτιατική (α) τὸ τέρμα τῆς ἐνέργειας, δηλ. τὸ ἄμεσο ἀντικείμενο, (β) τὴν ἔκταση ἢ τὴ διάρκεια τῆς ἐνέργειας· ἡ ἀφαιρετική τὴν προέλευση· ἡ τοπική (α) τὸν τόπο, (β) τὸν χρόνον· ἡ ὀργανική (α) τὸ μέσον, (β) τὸν τρόπο. Σὲ κάθε περίπτωση ἡ ἀρχική χρήση ἦταν ἡ πιὸ συγκεκριμένη. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἀφηρημένων χρήσεων συμβάδιζε μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν καταλήξεων ποὺ σχηματίσθηκαν ἀπὸ κενές λέξεις, δηλαδή ἀπὸ λέξεις ποὺ εἶχαν χάσει τὴ συγκεκριμένη σημασία τους (§ 22).

31. Ἡ κλητική. Ἡ κλητική πτώση εἶναι ἡ ἄκλιτη μορφή τοῦ ὀνόματος. Συνίσταται ἀπὸ τὸ ἀπλὸ θέμα, δίχως κατάληξη: λόγε (λογο- λογε-), παῖ < *παῖδ- (παιδ-), πάτερ (πατερ- πατρ-). (Σὲ μερικὰ ταυτίζεται μὲ τὴν ὀνομαστική: φύλαξ φύλαξ.) Ἀρχικὰ χρησίμευε γιὰ νὰ ἐκφράσει ἀπλὴ μόνον ἐπικλήση, ὅπως τὸ ἐπιφώνημα (§ 20), χωρὶς γραμματικὴ σύνθεση καί, γι' αὐτό, χωρὶς κλίση.

32. Ἡ παρακμὴ τῶν πτωτικῶν καταλήξεων. Στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα τρεῖς ἀπὸ τὶς ἰνδοευρωπαϊκὲς πτώσεις, δηλ. ἡ ἀφαιρετική, ἡ τοπική καὶ ἡ ὀργανική, εἶχαν κιόλας χαθεῖ στὴν προϊστορικὴ ἐποχή, στὴν ἐλληνιστικὴ δὲ χάθηκε καὶ ἡ δοτική. Οἱ λειτουργίες τους μεταφέρθηκαν στὶς ἄλλες πτώσεις. Ἔτσι ἡ ἀφαιρετικὴ συνδυάστηκε μὲ τὴ γενική, ἡ

τοπική καὶ ἡ ὀργανικὴ μὲ τὴ δοτικὴ. Γιὰ νὰ διακρί-
νονται οἱ διάφορες σημασίες τῶν πτώσεων ποὺ δια-
τηρήθηκαν ἀναπτύχθηκαν οἱ προθέσεις, μὲ ἀποτέ-
λεσμα οἱ πτωτικὲς καταλήξεις νὰ γίνονται ὅλο καὶ
πιὸ περιττὲς καί, ἔτσι, νὰ ἀχρηστευθοῦν: (α) ἐπ.
κλέος οὐρανὸν ἵκει, ἄττ. τὸ κλέος εἰς τὸν οὐρανὸν
ἔρχεται, ν-ε. ἡ δόξα φτάνει ὡς τὸν οὐρανόν· (β)
ἐπ. ἡέλιος δὲ οὐρανοῦ ἐξαπόλωλε, ἄττ. ὁ δὲ ἥλι-
ος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπόλωλε, ν-ε. ὁ ἥλιος χάθηκε
ἀπ' τὸν οὐρανόν.

33. Χρόνοι καὶ τρόποι. Τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ ρῆμα
κλίνεται κατὰ χρόνους καὶ κατὰ τρόπους. Οἱ χρόνοι
εἶναι: οἱ παροντικοὶ (ἐνεστώτας καὶ παρακείμε-
νος), οἱ περασμένοι (παρατατικός, ἀόριστος καὶ
ὑπερσυντέλικος) καὶ οἱ μελλοντικοὶ (ἀπλὸς μέλ-
λοντας καὶ συντελεσμένος μέλλοντας). Οἱ τρόποι
εἶναι τρεῖς: (α) ὁ ἐξακολουθητικός, ποὺ παρουσιάζει
τὴν ἐνέργεια τοῦ ρήματος μὲ χρονικὴ ἔκταση
εἴτε κατὰ συνέχεια (γράφω ὅλη μέρα) εἴτε κατ' ἐ-
πανάληψη (γράφω κάθε μέρα)· (β) ὁ συνοπτικός,
ποὺ τὴν παρουσιάζει σὰν στιγμιαία (ἔγραφα τὸ
γράμμα)· (γ) ὁ συντελεσμένος, ποὺ τὴν παρου-
σιάζει σὰν τελειωμένη πιά (ἔχω γράψει τὸ γράμ-
μα). Ἡ κατὰ χρόνο κλίση γίνεται μὲ τὶς προσω-
πικὲς καταλήξεις, ποὺ ἔχουν δύο τύπους, ἓνα γιὰ
τὸν ἐνεστώτα καὶ τὸν μέλλοντα κ' ἓνα γιὰ τὸν
παρατατικὸ καὶ τὸν ἀόριστο. Ἔτσι, στὸ τρίτο
πρόσωπο τοῦ πληθυντικοῦ ἡ πρωτοελληνικὴ εἶχε
ἑκυριότερους τύπους τὰ -ντι (ἐνεργητικὴ φωνή)
καὶ -νται (μεσοπαθητικὴ), δευτερεύοντες δὲ τὰ
-ντ (ἐνεργητικὴ) καὶ -ντο (μεσοπαθητικὴ): βλ.
Πίν. Δ'. Ἡ ἴδια διπλοτυπία βρίσκεται καὶ στὶς ἄλ-

λες ἐγκλίσεις, δηλ. στήν ὑποτακτική (οἱ κυριότεροι τύποι) καὶ στήν εὐκτική (οἱ δευτερεύοντες). Ἀκόμα ἓνα γνώρισμα τῶν περασμένων χρόνων εἶναι ἡ αὐξηση (ε-), κενὴ λέξη ποὺ χρησιμεύει σὰν χρονικὸ πρόθεμα. Ἡ κατὰ τρόπο κλίση γίνεται μέσα στὸ ἴδιο τὸ θέμα, ποὺ ἔχει σὲ κάθε ρῆμα δύο ἢ τρεῖς τύπους ἔτσι: (ἐξακολουθητικὸς τρόπος) ἔγραφον, ἔλειπον, (συνοπτικὸς) ἔγραψα, ἔλιπον, (συντελεσμένος) γέγραφα, λέλοιπα. Ἀκόμα ἓνα γνώρισμα τοῦ συντελεσμένου τρόπου εἶναι ὁ ἀναδιπλασιασμός τοῦ θέματος (γέγραφα, λέλοιπα, πρβ. ἀκήκοα ἀπὸ τὸ ἀκούω, ἐγρήγορα ἀπὸ τὸ ἐγείρω, κλπ.). Τὸ φαινόμενο τοῦτο τοῦ ἀναδιπλασιασμοῦ, ποὺ συναντιέται σχεδὸν σὲ κάθε γλώσσα μὲ διάφορες σημασίες (πρβ. ν-ε. σιγὰ-σιγά, καλὰ-καλά), διατηρήθηκε στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ σὰν ἓνα δεῖγμα τοῦ συντελεσμένου τρόπου. Ἀπὸ τὴ συγκριτικὴ μελέτη τοῦ ἰνδοευρωπαϊκοῦ ρήματος βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι στήν κοινὴ ἰνδοευρωπαϊκὴ ἢ κατηγορία τοῦ τρόπου εἶχε περισσότερη σημασία ἀπὸ τὴν κατηγορία τοῦ χρόνου. Αὐτὸ συμφωνεῖ μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ τρόπου εἶναι πιὸ ὑποκειμενική, γι' αὐτὸ καὶ πιὸ συγκεκριμένη, ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ χρόνου.

34. Ἐγκλίσεις. Οἱ τρεῖς ἐγκλίσεις, ἡ ὀριστική, ἡ ὑποτακτική καὶ ἡ εὐκτική, ἐκφράζουν ἡ μία τὸ πραγματικό, ἡ ἄλλη τὸ προσδοκώμενο, ἡ τρίτη τὸ δυνατό, σύμφωνα δὲ μὲ αὐτὸ χρησιμοποιοῦνται γιὰ δηλώσεις, γιὰ προθέσεις καὶ γιὰ εὐχές: ἐπ. ἴμεν 'πηγαίνουμε', ἴ.ο.μεν (ἄττ. ἴωμεν) 'πᾶμε', 'ἄς πᾶμε', ἴ.ο.ι.μεν 'εἴθε νὰ πᾶμε!' Βλέπουμε πὼς σ' αὐτὸ τὸ ρῆμα, ποὺ εἶναι ἀρχαῖκό, ἡ ὑποτακτικὴ ξε-

χωρίζει μορφολογικά από την όριστική με τὸ ὅτι περιέχει τὸ θεματικὸ φωνῆεν -ο- (§ 38). Στὴ σημασία της εἶναι, ὡς πρὸς τὴν όριστική, ἀκριβῶς ὅ,τι ὁ συνοπτικὸς τρόπος ὡς πρὸς τὸν ἐξακολουθητικό, ἐκφράζει δηλαδὴ κυρίως μιὰ πρόθεση ἢ προσδοκία σχετική με τὸ ἄμεσο μέλλον. Γι' αὐτὸ μάλιστα χρησιμοποιεῖται στὴν ἐπική με τὴν ἴδια ἀξία ὅπως κι ὁ μέλλοντας τῆς όριστικής. ("Ἐτσι καὶ στὶς σλαβονικές γλῶσσες ὁ μέλλοντας ἀποτελεῖται ἀπ' τὸν συνοπτικὸν τύπο τοῦ ἐνεστώτα.) Ἡ ἴδια σύνδεση τῆς ὑποτακτικής με τὸ μέλλον ἐμφανίζεται καὶ στὰ λατινικά, ὅπου ὁ μέλλοντας τοῦ ρήματος *sum* σχηματίζεται ἀπ' τὸν ἴδιο τύπο ποὺ σχηματίζεται καὶ ἡ ἑλληνική ὑποτακτική: λατ. *ero* < **eso* = ἄττ. *ᾠ* < ἐπ. *ἔω* < **ἔσω*. Ἡ εὐκτική διαφέρει μορφολογικά ἀπὸ τὴν ὑποτακτική στὸ ὅτι περιέχει ἓνα πρόσφυμα -ι-, στοιχεῖο ποὺ προέρχεται, καθὼς πιστεύεται, ἀπὸ τὴ ρίζα **i* 'πηγαίνω', τὴν ἴδια ποὺ βρίσκεται στὸ ἀ.ἑ. *ἰέναι* 'πηγαίνω'. Σὰν γνώρισμα τῆς εὐκτικής τὸ στοιχεῖο -ι- δείχνει ὅτι αὐτὴ ἡ ἔγκλιση ἀναφέρεται σὲ μιὰ 'μακρινή', δηλαδὴ ὑποθετική, κατάσταση. Τῆς ὑποτακτικής καὶ τῆς εὐκτικής οἱ λεγόμενοι 'χρόνοι' (γράφω – γράψω, γράφοιμι – γράψαιμι) πραγματικὰ δὲν εἶναι χρόνοι ἀλλὰ τρόποι (γράφω – γράφοιμι, ἐξακολουθητικοί· γράψω – γράψαιμι, συνοπτικοί).

35. Ἡ προστακτική ἔγκλιση. Ὁ βασικὸς τύπος τῆς προστακτικής εἶναι τὸ δεύτερο ἐνικὸ πρόσωπο, ποὺ συνίσταται ἀπὸ τὸ ἀπλὸ (δηλ. χωρὶς κατάληξη) θέμα τοῦ ρήματος, ὅπως καὶ ἡ κλητική πτώση τοῦ ὀνόματος (§ 31), καὶ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, δηλ. ἐπειδὴ ἀρχικὰ ἦταν μιὰ γραμματικὰ ἀσύνδετη ἐπίκληση.

Ἔχει καὶ ἡ προστακτικὴ δύο τρόπους, τὸν ἐξακολουθητικὸν (λεῖπε) καὶ τὸν συνοπτικὸν (λίπε).

36. Ὁ μέλλοντας χρόνος. Ὅπως καὶ ἄλλες πρωτόγονες γλῶσσες ἡ κοινὴ Ἰνδοευρωπαϊκὴ δὲν εἶχε κανένα ξεχωριστὸ τύπο γιὰ τὸν μέλλοντα χρόνο, ἀλλ' ἀντὶ γι' αὐτὸν χρησιμοποιοῦσε τὸν ἐνεστώτα, ὅπως κάνουμε ἀκόμα κ' ἐμεῖς στὴν καθημερινὴ ὁμιλία, π.χ. πηγαίνω αὔριο. Σὲ ἄλλες γλῶσσες, ὅπως στὰ νεοελληνικά, στὰ βουλγαρικά καὶ στὰ ἀγγλικά, ὁ μέλλοντας σχηματίζεται μὲ μιὰ κενὴ λέξη, ποὺ σημαίνει κυρίως 'θέλω' (ν-ε. θὰ < θενά < θέλει ἵνα, ἀγγλ. *will*). Στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά σχηματίζεται μὲ τὸ πρόσφυμα -σ-, τὸ ἴδιο ποὺ βρίσκεται καὶ στὸν σιγματικὸ ἀόριστο, φαίνεται δὲ πὼς ταυτίστηκε ἀρχικά μὲ τὸν ἀόριστο τῆς ὑποτακτικῆς (πρβ. ἴστημι – ἔστησα – στήσω).

37. Φωνές. Ἡ κοινὴ Ἰνδοευρωπαϊκὴ δὲν εἶχε παρὰ μιὰ μονάχα φωνή, τὴν ἐνεργητικὴ, δηλαδὴ τὴ φωνὴ τοῦ ἐνεργοῦντος, εἴτε μεταβατικὴ (μὲ ἀντικείμενο) εἴτε ἀμετάβατη (χωρὶς ἀντικείμενο), π.χ. οἱ ἄνθρωποι τρῶνε ψωμὶ – οἱ ἄνθρωποι τρῶνε. Ἡ μέση φωνὴ στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά ἐκφράζει κυρίως μιὰ ἐνέργεια ποὺ ἔχει κάποια ἐπίδραση πάνω στὸν ἐνεργοῦντα: λούω – λούομαι 'λούζω – λούζομαι' (δηλ. 'λούζω τὸν ἑαυτό μου'), ἐνδύω – ἐνδύομαι 'ντύνω – ντύνομαι', αἶρω – αἶροῦμαι 'παίρνω – παίρνω γιὰ τὸν ἑαυτό μου', (δηλ. 'διαλέγω'). Ἀπ' αὐτὴ τὴν αὐτόπαθη χρῆση ἀναπτύχθηκε καὶ ἡ παθητικὴ: λούεται (α) 'λούζει τὸν ἑαυτό του', (β) 'λούζεται ἀπὸ κάποιον ἄλλον'. Αὐτὴ ἡ παθητικὴ χρῆση τῆς μέσης φωνῆς ἦταν σχετικὰ πρόσφατη στὴν ἀρχαία γλώσ-

σα. Δὲν ὑπάρχουν ξεχωριστὲς καταλήξεις γιὰ τὴν παθητικὴ φωνὴ παρὰ μόνο ἓνα πρόσφυμα -θη- (ἀγνώστης ἐτυμολογίας) ποὺ χρησιμοποιεῖται στὸν μέλλοντα μὲ τὶς καταλήξεις τῆς μέσης φωνῆς (γραφθήσομαι) καὶ στὸν ἀόριστο μὲ τὶς καταλήξεις τῆς ἐνεργητικῆς (ἐγράφη). Ὁ ἐνεστώτας, ὁ παρατατικός καὶ ὁ παρακείμενος δὲν ἔχουν παρὰ ἓναν τύπο (-μαι -μην), ποὺ χρησιμεύει τόσο γιὰ τὴ μέση ὅσο καὶ γιὰ τὴν παθητικὴ φωνή.

38. Τροπὴ φωνηέντων. Ἡ τροπὴ τοῦ φωνήεντος εἶναι μιὰ κλίση τόσο τοῦ ὀνόματος ὅσο καὶ τοῦ ρήματος ποὺ γίνεται μέσα στὸ θέμα τῆς λέξης, εἴτε μέσα στὴν ἴδια τὴ ρίζα εἴτε μέσα ἀπ' αὐτήν: λόγ.ος—λέγ.ω, μόν.ος—μέν.ω, λέγ.ο.μεν—λέγ.ε.τε. Τὸ φωνῆεν ποὺ ἀλλάζει λέγεται 'θεματικό'. Ἡ τροπὴ γίνεται συνήθως σὲ τρεῖς βαθμίδες: (α) στὴ βαθμίδα μηδέν, ποὺ δὲν ἔχει θεματικὸ φωνῆεν, (β) στὴ βαθμίδα ε καὶ (γ) στὴ βαθμίδα ο: ἔ.λιπ.ον—λείπ.ω—λέ.λοιπ.α, πατράσι (<*πατρ.σι)—πατέρ.α—ἀπάτορ.α. Ἡ τροπὴ ε—ο εἶναι ἡ πιὸ κοινὴ, ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλες, ε—υ, ι—υ, α—ᾱ. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ τῆς τροπῆς τῶν φωνηέντων ἦταν βαθιὰ ριζωμένο στὴν κοινὴ Ἰνδοευρωπαϊκὴ, καὶ ἡ ἐξέλιξή του δὲν ἔχει ἀκόμα ξεκαθαριστεῖ. Ἀφορμὴ του, καθὼς φαίνεται, στάθηκε κάποια ἀλλαγὴ τοῦ τονισμοῦ ποὺ φανέρωνε διάφορες χρήσεις τῆς λέξης, π.χ. τὴν ἴδια λέξη χρησιμοποιημένη σὰν ὄνομα καὶ σὰν ρῆμα, πρβ. λέγω—λόγος, τρέπω—τρόπος, κλπ. Στὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ ἡ τροπὴ χρησιμεύει ἀκόμα γιὰ νὰ διακρίνονται οἱ τρόποι τοῦ ρήματος (§ 33). Ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, ὅμως, κατάληξε νὰ εἶναι ἀπλὰ καὶ μόνο τυπικὴ.

39. Ἀθέματοι καὶ θεματικοὶ τύποι. Λόγω τῆς τροπῆς τῶν φωνηέντων τόσο τὸ ὄνομα ὅσο καὶ τὸ ρῆμα διαιροῦνται σὲ δύο εἴδη, τὰ ἀθέματα καὶ τὰ θεματικά. Ὁ ἀθέματος τύπος (ὁ ἀρχαιότερος) συνίσταται ἀπὸ δύο μόνο στοιχεῖα, δηλ. τὴ ρίζα καὶ τὴν κατάληξη, ἐνῶ ὁ θεματικὸς περιέχει, ἀνάμεσα στὴ ρίζα καὶ στὴν κατάληξη, κ' ἓνα θεματικὸ φωνῆεν: (α) παῖς παῖ παῖδα παῖδας (< *παῖδ.ς *παιδ *παιδ.ν *παιδ.νς), (β) λόγος λόγε λόγον λόγους (< λόγ.ο.ς λόγ.ε λόγ.ο.ν λόγ.ο.νς). Μόλις ξεχωρίσουμε τὰ θεματικὰ φωνήεντα βλέπουμε πῶς καὶ τῶν δύο τύπων οἱ καταλήξεις εἶναι ἴδιες. (Βλ. § 49).

40. Οἱ ἀπρόσωποι τύποι τοῦ ρήματος. Οἱ προσωπικοὶ τύποι τοῦ ρήματος περιέχουν μέσα τους τὸ ὑποκείμενο καί, συνεπῶς,μποροῦνε νὰ σχηματίσουν καὶ μόνοι τους μιὰ ὁλόκληρη πρόταση (§ 26). Οἱ ἀπρόσωποι τύποι εἶναι τὸ ἀπαρέμφατο καὶ ἡ μετοχή. Τὸ ἀπαρέμφατο εἶναι κυρίως ἡ τοπικὴ ἢ ἡ δοτικὴ πτώση ἐνὸς ρηματικοῦ ὀνόματος ποὺ χρησίμευε γιὰ νὰ συμπληρώνει τὸ νόημα τοῦ κυρίου ρήματος. Συντάσσεται μὲ ἀντικείμενο ἂν εἶναι μεταβατικὸ καί, ἀκόμα, μὲ ὑποκείμενο ποὺ μπαίνει στὴν αἰτιατικὴ πτώση. Αὕτὴ εἶναι ἡ λεγόμενη 'ἐτεροπροσωπία', ποὺ ἀναπτύχθηκε ἔτσι: (α) ἀδικεῖν σέ φημι, 'σέ λέω ἐνοχο', δηλαδή τὸ σέ συντάσσεται σὰν ἀντικείμενο μὲ τὸ κύριο ρῆμα, ποὺ τὸ νόημά του συμπληρώνεται μὲ τὸ ἀπαρέμφατο· (β) πέπεισμαί σε ἀδικεῖν: ἐδῶ τὸ ρῆμα πέπεισμαι, ὄντας ἀμετάβατο, δὲν παίρνει ἀντικείμενο, συντάσσεται ὅμως κατ' ἀναλογία πρὸς τὸ φημί, δηλαδή τὸ σέ καταλήγει νὰ συντάσσεται σὰν ὑποκείμενο τοῦ ἀπαρέμφατου. Τόσο τὸ ἀπαρέμφατο ὅσο καὶ ἡ με-

τοχή κλίνονται κατὰ χρόνον καὶ φωνή. Ἡ μετοχή εἶναι ἓνα ρηματικὸ ἐπίθετο ποῦ συντάσσεται μὲ ἀντικείμενο ὅταν εἶναι μεταβατική. Οἱ μετοχές τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ ρήματος εἶναι ἐξαιρετικὰ πλούσιες, ἡ δὲ ἀνάπτυξή τους σημείωσε μιὰ μεταβατικὴ φάση στὴν ἐξέλιξή τῆς σύνθετης πρότασης: Ὀμ. Α 44 βῆ δὲ κατ' Οὐλύμποιο καρήνων χωόμενος κῆρ, τόξ' ὤμοισιν ἔχων ἀμφηρεφέα τε φαρέτρην· ἔκλαγξαν δ' ἄρ' οἰστοὶ ἐπ' ὤμων χροόμενοι, αὐτοῦ κινηθέντος· ὁ δ' ἦιε νυκτὶ ἐοικώς. Αὕτῃ ἀκριβῶς ἡ ποιικιλία μετοχῶν καὶ ἀπαρεμφάτων δίνει στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ τὸν εὐλύγιστό της χαρακτήρα.

Ζ. ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ

41. Γλωσσική εξέλιξη. Μὲ τὴ λέξη 'ἀλλαγή' ἢ 'μεταβολή' ἐννοεῖται ἐδῶ μιὰ ἰδιαίτερη ἀλλαγή ἢ μιὰ σειρά ἀλλαγῶν· μὲ τὴ λέξη 'ἐξέλιξη' ἐννοεῖται ἡ γενικὴ ἀνάπτυξη τῆς γλώσσας, δηλαδὴ τὸ σύνολο τῶν ἀλλαγῶν ποὺ ἔγιναν σ' αὐτὴν μέσα σὲ μιὰ δεδομένη περίοδο, χωρὶς ὅμως αὐτὸ νὰ σημαίνει πῶς τὰ μεταγενέστερα στάδια τῆς ἐξελικτικῆς πορείας εἶναι ἀνώτερα ἀπ' τὰ προγενέστερα. Βέβαια μερικὲς γλῶσσες τοῦ κόσμου εἶναι πραγματικὰ πρωτόγονες, γιὰτὶ τοὺς λείπουν τὰ μέσα γιὰ τὴν ἔκφραση τῶν ἀφηρημένων σκέψεων (§ 9)· στίς γλῶσσες ὅμως τῶν πολιτισμένων λαῶν πρέπει νὰ κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα στὴν τυπικὴ καὶ τὴν οὐσιαστικὴ τους ἐξέλιξη. "Αν συγκρίνουμε τὴν ἑλληνικὴ μὲ τὴν κινέζικη μπορούμε νὰ ποῦμε, ἀπὸ τυπικὴ καὶ μόνο ἄποψη, ὅτι ἡ κινέζικη εἶναι πιὸ πρωτόγονη γιὰτὶ διατηρεῖ ἀκόμα τὴ μονοσυλλαβικὴ τῆς βάση· πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση, ὅμως, δουλεύτηκε καὶ καλλιεργήθηκε σὲ ὑψηλότατο ἐπίπεδο. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἄποψη, ἐπειδὴ ἡ ἐξέλιξη τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν φανερώνει μιὰ γενικὴ τάση πρὸς τὴν ἀπλοποίηση τοῦ κλιτικοῦ συστήματος, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πῶς ἡ ἀγγλικὴ, ποὺ κατάργησε σχεδὸν ὅλες τὶς ἀρχαῖες κλίσεις, εἶναι πιὸ ἐξελιγμένη ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ποὺ διατηρεῖ ἀκόμα τὶς περισσότερες κλίσεις τῆς. Αὐτό, ὅμως, δὲν σημαί-

νει ὅτι οὐσιαστικὰ ἡ μία γλῶσσα εἶναι ἀνώτερη ἢ κατώτερη ἀπ' τὴν ἄλλη.

42. Ἑσωτερικὲς ἀλλαγές. Γιὰ κάθε γλῶσσα ἀληθεύει αὐτὸ ποὺ εἶπε ὁ Ἡράκλειτος: 'Πάντα ρεῖ'. Ἀργοαλλάζει ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ καί, ἀκόμα, παρουσιάζει μέσα στὴν ἴδια γενεὰ μικρὲς διαφορὲς ἀπὸ χωρὶοὺς σὲ χωρὶοὺς καὶ ἀπὸ οἰκογένεια σὲ οἰκογένεια. Τὰ παιδιὰ περνᾶνε πολλὰ χρόνια ὥσπου νὰ τὴ μάθουν καί, στὸ μεταξὺ, κάνουνε πολλὰ λάθη. Τὰ περισσότερα ἀπ' τὰ λάθη αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ ἀσυνείδητες προσπάθειες νὰ ἀπλοποιηθεῖ ἡ γλῶσσα, δηλαδὴ νὰ ἀνασχηματισθοῦν οἱ ἀνώμαλοι τύποι κατ' ἀναλογία πρὸς τοὺς ὀμαλοὺς. Μὲ τὸν καιρὸ τὰ σοβαρότερα διορθώνονται. Μερικὰ ὅμως περνᾶνε ἀπαρατήρητα καὶ γίνονται ἔτσι ἀφορμὴ γιὰ γλωσσικὲς ἀλλαγές. Τέτοιες ἀλλαγές λέγονται ἐσωτερικὲς. Οἱ ἐσωτερικὲς ἀλλαγές καθορίζονται ἀπὸ δύο ἀντίθετους παράγοντες: ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά, τὴν ἀπλοποιητικὴν τάση τῶν γλωσσῶν ποὺ εἶπαμε πιὸ πάνω καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴ δύναμη τῆς παράδοσης. Κυριαρχεῖ, κατὰ τὶς περιστάσεις, ἄλλοτε ἡ μία καὶ ἄλλοτε ἡ ἄλλη τάση. Ἄν, μαζὶ μὲ τὶς ἐσωτερικὲς ἀλλαγές, ἐπηρεάζουνε τὴ γλῶσσα καὶ ἐξωτερικὲς, ἡ παράδοση ὑποχωρεῖ. Ἄν ὅμως ἡ κοινότητα μένει σχετικὰ ἐλεύθερη ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἐπαφές, κυριαρχεῖ τότε ἡ παράδοση. Ἡ ἐπίδραση τῆς παράδοσης εἶναι τὸ περισσότερο συντηρητικὴ, μπορεῖ ὅμως καὶ αὐτὴ νὰ εἰσάγει κάποτε ἀλλαγές. Λόγου χάριν, γιὰ νὰ ἀναφέρουμε μιὰν ἄκρα περίπτωσιν, σὲ ὀρισμένους αὐστραλιανὲς φυλὰς, ὅπου ὅλοι οἱ ἄνδρες καὶ ὅλες οἱ γυναῖκες παίρνουν τὰ ὀνόματά τους ἀπὸ ζῶα καὶ φυτὰ, τὸ ὄνομα τοῦ καθενός, μόλις πεθά-

νει, γίνεται ταμπού, με ἀποτέλεσμα νὰ ἀλλάζει σχεδὸν ἀδιάκοπα ὅλο τὸ λεξιλόγιό τῆς γλώσσας. Βέβαια, τόσο ραγδαῖες μεταβολές δὲν γίνονται παρὰ σὲ μικρὲς μονάχα κοινότητες ὅπου ὅλοι οἱ ἄνθρωποι βρίσκονται σὲ καθημερινή ἐπαφή ὁ ἓνας με τὸν ἄλλον. Ἔτσι ὅμως ζοῦσαν, γιὰ πολλὰς χιλιάδες χρόνια, καὶ οἱ δικοὶ μας πρόγονοι.

43. Ἐξωτερικὲς ἀλλαγές. Κανένας λαὸς δὲν ἔμεινε ποτὲ γιὰ πολὺν καιρὸ ἀπομονωμένος, γι' αὐτὸ καὶ οἱ γειτονικὲς γλῶσσες ἐπηρεάζουν ἀδιάκοπα ἡ μία τὴν ἄλλη. Συνεπῶς δὲν εἶναι νὰ ἀπορεῖ κανεὶς ποὺ ἀγνοοῦμε, τίς περισσότερες φορές, τίς ἀφετηρίες τῶν γλωσσικῶν ἀλλαγῶν ἀφοῦ μᾶς λείπουν τὰ γλωσσικὰ καὶ ἱστορικὰ δεδομένα. Τέτοιες συνθῆκες ἐπικρατοῦν σὲ κάθε ἐποχή, προπάντων ὅμως στὴν προϊστορικὴ ποὺ ἡ παράδοση τῆς γλώσσας εἶναι ὀλότελα προφορικὴ κι ὄχι γραπτή. Ἡ γλώσσα ἐνὸς ἀγράμματος λαοῦ ἀλλάζει ἀδιάκοπα. Οἱ ἐξωτερικὲς ἀλλαγές δὲν ξεχωρίζουν εὐκολὰ ἀπὸ τίς ἐσωτερικὲς γιατί εἶναι ἀλληλένδετες. Οἱ ἐξωτερικὲς ἔχουνε συχνὰ σὰν ἀντίχτυπο νὰ εἰσάγουν ἀπὸ τίς γειτονικὲς γλῶσσες στοιχεῖα ξενικὰ ποὺ προξενοῦν καινούργιες ἀνωμαλίες καὶ θέτουν ἔτσι σὲ κίνηση περισσότερες ἐσωτερικὲς ἀλλαγές.

44. Διάλεκτοι. Καθὼς ἐξαπλώνεται ἓνας λαὸς ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ του κέντρο, ἐγκαθιδρύοντας σὲ ἄλλα μέρη καινούργιους οἰκισμούς, διαιρεῖται σὲ ξεχωριστὲς κοινότητες, κάθε δὲ κοινότητα ἀναπτύσσει με τὸν καιρὸ ἓνα δικό της ἰδίωμα. Οἱ ἰδιωματικὲς διαφορές δὲν ἔχουν ἓνα σαφὴ διαχωρισμό, γιατί μέσα σὲ κάθε ἰδίωμα βρίσκονται καὶ ἄλλες παραλλαγές

μικρότερες που αναπτύσσονται από χωριό σὲ χωριό· ἀρκοῦν, ὅμως, γιὰ νὰ δώσουν τὴν ἐντύπωση πὼς οἱ κάτοικοι μιᾶνε μιὰ ξεχωριστὴ μορφὴ τῆς ἐθνικῆς γλώσσας. Κατ' ἀρχὴν δὲν ὑπάρχει καμμιά διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ μιὰ γλώσσα διηρημένη σὲ διαλέκτους καὶ σὲ μιὰ οἰκογένεια γλωσσῶν. Τὸ ζήτημα, ἂν ἓνα δεδομένο ἰδιῶμα εἶναι διάλεκτος ἢ γλώσσα, πρέπει νὰ ἐξετάζεται κάτω ἀπ' τὸ φῶς τῶν ἱστορικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν. Οἱ Τσέχοι κ' οἱ Σλοβάκοι, λόγου χάρη, ἂν καὶ καταλαβαίνουν καλὰ ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, παραδέχονται πὼς οἱ γλώσσες τους εἶναι διαφορετικὲς, ἐνῶ χωριάτες ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας, μόλο που καμμιά φορὰ συμβαίνει νὰ μὴ μποροῦν νὰ συνεννοηθοῦν εὐκολα, ξέρουν ὥστόσο πὼς μιᾶνε τὴν ἴδια γλώσσα. Φυσικά, ἂν οἱ διαφορὲς κοινότητες τοῦ λαοῦ χάσουν τὴν ἐπικοινωνία μεταξύ τους, τὰ ἰδιώματά τους θὰ καταλήξουν νὰ γίνουν διαφορετικὲς γλώσσες.

45. Λεξιλογικὲς ἀλλαγές. Τὰ μέρη τῆς γλώσσας ἀλλάζουν, ὅχι ὅμως ὅλα μαζί. Κάθε γλώσσα πλάθει ὁλοένα καινούργιες λέξεις εἴτε γιὰ νὰ ἐκφράσει καινούργιες ἰδέες εἴτε γιὰ νὰ ἀντικαταστήσει παλιὲς λέξεις ποὺ ἔχουνε χάσει τὴ δύναμή τους. Οἱ καινούργιες λέξεις ἄλλοτε διαμορφώνονται ἀπὸ ντόπια στοιχεῖα καὶ ἄλλοτε παίρνονται ἀπὸ ἄλλες γλώσσες. Τέτοιες λεξιλογικὲς ἀλλαγές εἶναι, τὸ πιὸ πολὺ, συνειδητές· δηλαδή, ὅταν μιὰ καινούργια λέξη ἀρχίσει νὰ κυκλοφορεῖ, γνωρίζουμε πὼς εἶναι καινούργια, π.χ. *μαγνητόφωνο*, *θερμοπυρηνικός*, *φίλμ*, *σωφέρ*, *σοκάρω*.

46. Τὸ βασικὸ λεξιλόγιο. Τὸ σύνολο τῶν λέξεων

μιᾶς γλώσσας ἀπαρτίζει τὸ λεξιλόγιό της. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ σύνολο ξεχωρίζει κ' ἓνα βασικὸ λεξιλόγιο ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀπλές, οἰκεῖες λέξεις, ὅπως λ.χ. τὰ ἀριθμητικὰ ἐπίθετα, τὰ μέρη τοῦ ῥήματος 'εἶμαι', οἱ ὅροι συγγενείας, κ.ἄ. Σὲ ὅλες τὶς γλῶσσες ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ἰνδοευρωπαϊκὴ οἰκογένεια τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι βασικὰ τὰ ἴδια. Οἱ λέξεις τοῦ βασικοῦ λεξιλογίου εἶναι οἱ πρῶτες ποὺ μαθαίνονται ἀπ' τὸ παιδί, γι' αὐτὸ καὶ ἐντυπώνονται ὅλο καὶ βαθύτερα στὸ νοῦ του. Συνεπῶς, οἱ λέξεις αὐτὲς ἀλλάζουν ἀργότερα ἀπ' τὶς ἄλλες. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο μέσα στὸ βασικὸ λεξιλόγιο βρίσκονται σχεδὸν ὅλες οἱ λέξεις ποὺ παρουσιάζουν γραμματικὲς ἀνωμαλίες, δηλαδή ἀρχαῖα στοιχεῖα ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἓνα προγενέστερο στάδιο στὴν ἐξέλιξη τῆς γλώσσας. Ἀπ' αὐτὰ βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ λέξεις τοῦ βασικοῦ λεξιλογίου ἀλλάζουν ἀργότερα ἀπ' τὶς ἄλλες καὶ ὅτι οἱ γραμματικὲς ἀλλαγές εἶναι βραδύτερες, καὶ λιγότερο συνειδητές, ἀπ' τὶς λεξιλογικές.

47. Φωνητικὲς ἀλλαγές. Ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τῆς γλώσσας ἐκεῖνο ποὺ ἀλλάζει βραδύτερα εἶναι τὸ φωνητικὸ τῆς σύστημα, οἱ ἀλλαγές του δὲ εἶναι ἀσυνεῖδητες. Τὸ φωνητικὸ σύστημα ἀποτελεῖ μιὰν ὀργανικὴν ἐνότητα ὅπου καὶ ἡ παραμικρὴ ἀσυνεῖδητη ἀλλαγή προξενεῖ καὶ ἄλλες, ὥσπου μὲ τὸν καιρὸ μεταμορφώνεται τὸ ὅλο σύστημα. Ὡστόσο, ἔστω κι ἂν μεταβάλλεται βασικὰ στὸ διάστημα μακρῶν ἐποχῶν, στὸ στόμα τοῦ καθενὸς παραμένει σχεδὸν τὸ ἴδιο. Γνωρίζουμε ὅλοι πῶς ἓνας ξένος ποὺ μιλάει τὴ δική μας γλώσσα, ὅσο καλὰ κι ἂν ξέρει τὸ λεξιλόγιο καὶ τὴ γραμματικὴ της, προδίδεται ἀπ' τὴν ξενικὴ του προφορὰ γιὰτὶ τὴ μιλάει

μέ τους φθόγγους τῆς δικῆς του γλώσσας (§ 16).

48. Ἡ σύμμιξη ἀλλόγλωσσων λαῶν. "Όταν μέσα σὲ μιὰ κοινότητα συνενωθοῦν δυὸ ἀλλόγλωσσοι λαοί, ἡ γλώσσα τοῦ ἑνὸς ἐπικρατεῖ πάνω στὴν ἄλλη, ὅμως μὲ τὴ σειρά της ἐπηρεάζεται κι αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἰδιαίτερα μάλιστα στὸ φωνητικό της σύστημα. "Ένας λαὸς ποὺ ἀφήνει τὴ δική του γλώσσα καὶ ἀποδέχεται μιὰν ἄλλη εἰσάγει στὴν καινούργια φωνητικὰ στοιχεῖα τῆς παλιᾶς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τροποποιεῖται τὸ φωνητικό της σύστημα. "Ένας Οὐαλλὸς ἢ ἓνας Ἱρλανδός, ποὺ δὲν ξέρει παρὰ μονάχα ἀγγλικά, τὰ μιλάει μὲ πολλές φωνητικὲς καὶ ἄλλες ἰδιομορφίες ποὺ προέρχονται ὅλες, χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ τὸ ξέρει, ἀπὸ τὴν προγονική του γλώσσα. "Αν κάμποσοι λαοὶ υἱοθετήσουνε συγχρόνως τὴν ἴδια γλώσσα, εἶναι πιθανὸ ἢ υἱοθετημένη αὐτὴ γλώσσα νὰ ἀπλοποιεῖται ὅχι μόνον στὸ φωνητικὸ ἀλλὰ καὶ στὸ γραμματικὸ της σύστημα. Στὰ σημερινὰ ἀγγλικά ἡ λεπτὴ καὶ δύσκολη διάκριση ἀνάμεσα στὸ *shall* καὶ στὸ *will* λίγο-λίγο ἐξαφανίζεται. "Ένας παράγοντας ποὺ συντελεῖ σ' αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, τὸ ὅτι τὴν ἀγνοοῦν οἱ Οὐαλλοί, οἱ Ἱρλανδοὶ καὶ οἱ Ὀρεινοὶ Σκωτσέζοι τόσο στὰ ἀγγλικά τους ὅσο καὶ στὶς προγονικὲς τους γλώσσες.

49. Ἀλυσιδωτὲς μεταβολὲς στὸ ὄνομα. Μιὰ φωνητικὴ ἀλλαγὴ παράγει συχνὰ καὶ γραμματικὲς ἀλλαγές, αὐτὲς δὲ μὲ τὴ σειρά τους παράγουν καὶ λεξιλογικὲς. Μιὰ τέτοια σειρά ἀλλαγῶν λέγεται 'ἀλυσιδωτὴ μεταβολή'. Τέτοιες μεταβολὲς εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τους βραδυκίνητες, γι' αὐτὸ καὶ δὲν παρακολουθοῦνται εὐκόλα παρὰ σ' ἐκεῖνες μόνον τὶς γλώσσ-

σες πού ἔχουνε μακρόχρονη ἱστορία, ὅπως τὰ ἑλληνικά καὶ τὰ κινέζικα. Ὑπῆρχε στὴν κοινὴ ἰνδοευρωπαϊκὴ ἓνα μισόφωνο *n'* (πρβ. ἀγγλ. -*en* στὶς λέξεις *spoken, maiden*) πού ἐξαφανίστηκε στὴν ἑλληνική. Ὑστερα ἀπὸ φωνῆεν ἔγινε -ν, π.χ. *λόγον, πόλεμον*. Ὑστερα ἀπὸ σύμφωνο ἔγινε -α, π.χ. *παῖδα, φύλακα* (< **παιδν'* **φυλακν'*). Ἔτσι ἡ αἰτιατικὴ κατάληξη -*n'* διαφοροποιήθηκε σὲ δύο καταλήξεις, -ν καὶ -α, καὶ ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ ἔφερε μιὰ γραμματικὴ ἀνωμαλία. Στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἀντὶ τοῦ *φύλακα* ἀναπτύχθηκε ἓνας καινούργιος τύπος, *φύλακαν*, ἀνάλογος πρὸς τὸ *ταμίαν*, καί, μεταγενέστερα, ἀπὸ τὸ *φύλακαν* σχηματίσθηκε μιὰ καινούργια ὀνομαστική, *φύλακας*, ἀνάλογη πρὸς τὸ *ταμίας*. Ἔτσι παραμερίστηκε ἡ ἀνωμαλία. Αὐτὴ ἡ σειρὰ ἀλλαγῶν μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ ὡς ἐξῆς: (α) πρ-ελλ. -ς -ν, (β) κ.έ. -ς -α, (γ) ἐ.έ. -ς -αν, (δ) ν-ε. -ας -αν.

50. Ἀλυσιδωτὲς μεταβολὲς στὸ ρῆμα. Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ στὸ ρῆμα. Χαρακτηριστικὸ τῆς πρωτοελληνικῆς ἦταν ἡ ἐξασθένιση τῶν συμφώνων, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ χαθεῖ τὸ τελικὸ τ. Ἔτσι, στὸ πρῶτο ἐνικὸ καὶ στὸ τρίτο πληθυντικὸ πρόσωπο (α) τοῦ παρατατικοῦ, (β) τοῦ θεματικοῦ ἀορίστου καὶ (γ) τοῦ σιγματικοῦ ἀορίστου, οἱ καταλήξεις ἦταν ἀρχικὰ οἱ ἐξῆς: (α) *ἔγραφον* **ἔγραφοντ*, (β) *φείπον* **φείποντ*, (γ) **ἔγραψν'* **ἔγραψν'τ*. Βλέπουμε πῶς ὑπῆρχε τότε στοὺς τρεῖς χρόνους μιὰ κατάληξη γιὰ κάθε πρόσωπο. Ὑστερα ὅμως ἀπὸ τὶς φωνητικὲς ἀλλαγές, πού εἶπαμε πιὸ πάνω, οἱ καταλήξεις πῆραν τὶς ἀττικὲς τους μορφές, δηλαδή: (α) *ἔγραφον*, *ἔγραφον*, (β) *εἶπον*, *εἶπον*, (γ) *ἔγραψα*, *ἔγραψαν*. Στὰ ἀττικὰ δὲν ἔχουμε πιά μία κατάληξη γιὰ κάθε πρόσωπο

ἀλλὰ δύο πρόσωπα μὲ μία μονάχα κατάληξη (ἔγραφον ἔγραφον) καὶ ἓνα πρόσωπο μὲ δύο καταλήξεις (ἔγραφον ἔγραψα). Λόγω τῶν φωνητικῶν ἀλλαγῶν ἢ ἀκρίβεια καὶ ἢ ἀπλότητα τῶν ἀρχικῶν καταλήξεων καταστράφηκε. Στὰ ἰωνικά, ὅμως, πλάι στὸν τύπο εἶπον εἶπον βρίσκεται καὶ ἓνας ἄλλος τύπος, εἶπα εἶπαν, ἀνάλογος πρὸς τὸ ἔγραψα ἔγραψαν. Στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ὁ ἀττικὸς τύπος ἔδωκε τὴ θέσιν του στὸν ἄλλο, τὸν πιὸ ἀπλό (ἔλαβα ἔλαβαν, εἶδα εἶδαν, κλπ.)· μεταγενέστερα ἡ ἴδια μεταρρύθμιση ἐφαρμόσθηκε καὶ στὸν παρατατικό, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ καταλήξεις νὰ πάρουν τὶς σημερινές τους μορφές: ἔγραφα ἔγραφαν, εἶπα εἶπαν, ἔγραψα ἔγραψαν. Ἔτσι, ὕστερα ἀπὸ δύομιση χιλιάδες χρόνια, ἀποκαταστάθηκε ἡ προϊστορικὴ ἰσορροπία. Καὶ ἀκόμα, ὅπως βλέπουμε, ὑπάρχει ἀνάμεσα στοὺς πρωτοελληνικοὺς καὶ στοὺς νεοελληνικοὺς τύπους μιὰ ὀργανικὴ συνέχεια πού μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ ὡς ἐξῆς: (πρ-ελλ.) -ν -ντ, -ν -ντ, -ν -ντ, (ἀ.ἑ.) -ν -ν, -ν -ν, -α -αν, (ν-ε.) -α -αν, -α -αν, -α -αν. Αὐτὸ τὸ παράδειγμα διαφωτίζει συγκεκριμένα τὶς δυὸ ἀντίθετες τάσεις πού, μὲ τὴ σύγκρουσή τους, κυβερνᾶνε τὴν ἐξέλιξιν τῶν γλωσσῶν: τὴ διαφοροποιητικὴ καὶ τὴν ἀφομοιωτικὴ τάση.

51. Ἀλυσιδωτὲς μεταβολὲς στὸ λεξιλόγιο. Ἀλλο γνῶρισμα τῆς ἑλληνικῆς εἶναι μιὰ ἀπλοποίηση τῶν φωνηέντων πού προῆλθε ἀπὸ τὴν τάση νὰ προωθεῖται ἡ θέσιν τῆς γλώσσας στὴν προφορά τους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μεταβάλλονται τὰ ὀπισθόφωνα σὲ ἐμπροσθόφωνα (§ 14). Λόγω αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς συνέβη σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, στὰ ἀττικά καὶ στὰ ἰωνικά, τὸ $\bar{a}$ νὰ γίνῃ $\bar{e}$ καὶ τὸ μ νὰ γίνῃ $\bar{u}$

(= γερμ. *ü*, γαλλ. *u*), καὶ ἀργότερα, στὴν ἑλληνιστικὴ κοινὴ, τόσο τὸ *ē* ὅσο καὶ τὸ *ü* ἔγιναν *i*: πρ-ελλ. *phēmā* > ἄττ. ἰων. *φήμη* (*phēmē*) > ν-ε. *φήμη* (*fimi*), πρ-ελλ. *duo* > ἄττ. *δύο* (*düo*) > ν-ε. *δύο* (*dhio*). Στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἡ ἴδια μεταβολὴ ἐπηρέασε καὶ τοὺς διφθόγγους, μὲ ἀποτέλεσμα ὅλα τὰ φωνήεντα *η υ ει οι νά* ταυτισθοῦν μὲ τὸ *ι*. Αὐτὸς εἶναι ὁ φωνητικὸς νόμος τοῦ ἰωτακισμοῦ (ἢ ἡτακισμοῦ). Ὁ ἰωτακισμὸς εἶχε σὰν ἀντίχτυπο νὰ δημιουργηθοῦν στὴν ἑλληνιστικὴ κοινὴ πάρα πολλές ὁμοφωνίες, δηλαδὴ λέξεις ὁμόφωνες μὲ διαφορετικὰ νοήματα. Ὅμοφωνίες, βέβαια, βρίσκονται σὲ πολλές γλῶσσες, στὰ ἑλληνικὰ ὅμως μερικές τους δημιουργήσαν σοβαρὲς περιπτώσεις διαφοροῦμενων ἐκφράσεων. Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις εἴτε τὸ ἓνα εἴτε τὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ δύο ὁμόφωνα, ἢ κάποτε καὶ τὰ δύο τους, παραχώρησαν τὴ θέσιν τους σὲ ἄλλες λέξεις ποὺ ἐκφράζουν πιὸ καθαρὰ τὴν προκειμένη ἔννοια. Ἔτσι, στὴν κοινὴ, τόσο τὸ *ūs* (< *sūs*) ὅσο καὶ τὸ *oīs* (< *ōfis*) πῆραν τὴν ἀξία *ūs*, καὶ ἀντικαταστάθηκαν ἢ μία λέξη ἀπὸ τὸ *χοῖρος* καὶ ἢ ἄλλη ἀπὸ τὸ *πρόβατον*. (Βλ. πιὸ πέρα § 102.) Ἔτσι μιὰ ἀσυνείδητη στὸ φωνητικὸ σύστημα ἀλλαγὴ γεννᾷ μὲ τὸν καιρὸ μιὰ σειρὰ ἀνωμαλίες, γραμματικὲς καὶ λεξιλογικὲς, ποὺ καταλήγουν νὰ συνειδητοποιηθοῦν καί, ἔτσι, νὰ ἐξομαλυνθοῦν. Δίχως ἄλλο τὸ φαινόμενο τοῦτο ὑπῆρχε καὶ ὑπάρχει σὲ κάθε γλῶσσα. Ἄν ἡ ἑλληνικὴ τὸ ἐμφανίζει τόσο καθαρὰ, αὐτὸ ὀφείλεται μόνο στὸ ὅτι ἡ παράδοσός της εἶναι πάρα πολὺ μακρόχρονη. Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρουσιάζεται καὶ στὴν κινέζικη γλῶσσα.

52. Ἀλυσιδωτὲς μεταβολὲς στὴν κινέζικη. Στὴν

ἀρχαία κινέζικη ὅλες οἱ λέξεις ἦταν μονοσύλλαβες. Μιά τέτοια γλώσσα δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει κλίσεις καὶ καταλήξεις. Καί, ἐπειδὴ δὲν ἔχει καταλήξεις, δὲν ξεχωρίζουν μορφολογικά οὔτε ὁ ἀριθμὸς οὔτε ὁ χρόνος, ἀλλ' οὔτε καὶ τὰ μέρη τοῦ λόγου. Ἀκόμα, ἀφοῦ οἱ λέξεις εἶναι μονοσύλλαβες καὶ ἄκλιτες, κάθε ἀλλαγή πού τις ἐπηρεάζει ἐπηρεάζει ἀμέσως καὶ τὸ θέμα τους. Σὲ τέτοιες περιπτώσεις οἱ λέξεις κινδυνεύουν νὰ χάσουν τὴν ἀκεραιότητά τους. Ἀποφασιστικὸς παράγοντας στὴ μετάβαση ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα στὰ νέα κινέζικα, πού χρονολογεῖται ἀπὸ τοὺς πρώτους μ. Χ. αἰῶνες, ἦταν μιὰ ριζικὴ ἀπλοποίηση τοῦ φωνητικοῦ συστήματος, πού εἶχε σὰν ἀντίχτυπο νὰ γεννηθοῦν χιλιάδες ὁμοφωνίες, δηλαδή λέξεις πού διακρίνονται στὴ γραφή, γιατί καθεμιὰ τους ἔχει τὸ δικό της ἰδεόγραμμα, ὅχι ὅμως καὶ στὴν ὁμιλία, ἀφοῦ καθεμιὰ τους εἶναι ὁμόφωνη μὲ ἄλλες λέξεις πού ἔχουν ἄλλα ἰδεογράμματα καὶ ἄλλα νοήματα. Ἀπ' αὐτὸ προέκυψαν πάρα πολλὲς ἀσάφειες, πού συνειδητοποιήθηκαν σιγὰ-σιγὰ καὶ ξεκαθαρίστηκαν μὲ τὸν τρόπο πού δείχνει τὸ παράδειγμα πού ἀκολουθεῖ. Τὰ ἰδεογράμματα, πού ἀντιστοιχοῦν στὶς ἔννοιες 'φεγγάρι', 'μουσικὴ', 'ὑπερβολή', ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὸν ἴδιο φθόγγο *yuè*. Ἀκόμα τὰ ἰδεογράμματα, πού ἀντιστοιχοῦν στὶς ἔννοιες 'λαμπρός', 'συχωρῶ', 'μέτρο', ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὸν ἴδιο φθόγγο *liàng*. Πῶς ὅμως νὰ ξεχωριστοῦν; Μία ἀπὸ τίς λέξεις πού προφέρονται *yuè* σημαίνει 'φεγγάρι' καὶ μία ἀπὸ τίς λέξεις πού προφέρονται *liàng* σημαίνει 'λαμπρός'. Ἀπὸ τίς δύο αὐτὲς λέξεις σχηματίσθηκε ἓνα σύνθετο, *yuè-liàng*, 'φεγγάρι λαμπρό', πού χρησιμοποιεῖται μὲ τὸ νόημα 'φεγγάρι'. Σχε-

δὸν ὅλο τὸ νεοκινέζικο λεξιλόγιο ἀποτελεῖται ἀπὸ τέτοια σύνθετα, ποὺ ἀποκατάστησαν τὶς λέξεις ποὺ ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ φωνητικὲς ἀλλαγές.

53. Ἀπλοποίηση τοῦ φωνητικοῦ συστήματος.

Ἕνα χαρακτηριστικὸ τῆς ἐλληνικῆς εἶναι ἡ ἀπλοποίηση τοῦ φωνητικοῦ συστήματος τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς κοινῆς. Αὕτῃ, ὅμως, ἡ ἀπλοποίηση δὲν ἐφτώχυνε τὴ γλῶσσα. Ἄλλοι φθόγγοι ἐξαφανίστηκαν καὶ ἄλλοι ἀναπτύχθηκαν. Οἱ φωνητικοὶ νόμοι ποὺ κατάστρεψαν τοὺς παλιούς φθόγγους ἐδημιούργησαν, οἱ ἴδιοι, ἄλλους καινούργιους, σὲ πολλές μάλιστα περιπτώσεις ἀποκατάστησαν καὶ τοὺς παλιούς. Λόγου χάρη, παρόλο ποὺ τὸ μισόφωνο ν χάθηκε στὴν ἀρχαία ἐλληνική, (πρ-ελλ.**ǵlos* > *ǵ.έ. ἄλλος*, πρβ. λατ. *alius*), ἡ ἀνάπτυξη τοῦ δυναμικοῦ τονισμοῦ εἶχε ἀργότερα σὰν ἀποτέλεσμα νὰ ξαναγεννηθεῖ τὸ ἴδιο μισόφωνο, π.χ. *ǵ.έ. θεός* > ν-ε. *θιός*. Ἐπίσης ὁ δίφθογγος *αι*, ἂν καὶ ἐξαφανίστηκε ἀπ' τὶς λέξεις ὅπου ὑπῆρχε στὴν ἀρχαία γλῶσσα, ξαναφάνηκε μεταγενέστερα σὲ ἄλλες ὅπου δὲν ὑπῆρχε πρίν, π.χ. ν-ε. *αἰδῶνι* (*aidhōni*) < *ǵ.έ. αἰηδόνιον* < *αἰδῶν* (*aēdōn*).

54. Ἀναλογικὲς ἀλλαγές. Οἱ ἀναλογικὲς ἀλλαγές προέρχονται ἀπ' τὸν συνειρμὸν διάφορων τύπων στὸ μυαλὸ τοῦ ὁμιλητῆ, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ ἓνας τύπος νὰ ἐξομοιώνεται μὲ τὸν ἄλλο. Ἡ ἀναλογία διαφέρει ἀπὸ τὶς ἄλλες αἰτίες ποὺ προκαλοῦν τὴ γλωσσικὴ ἀλλαγὴ στὸ ὅτι ἡ ἐπίδρασή της εἶναι τυχαία κι ὄχι κανονική, γι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διατυπωθεῖ σὲ κανόνες. Ἐπηρεάζει τόσο τὴ μορφολογία ὅσο καὶ τὴ σύνταξη. Μορφολογικὴ ἀναλογία ἐμ-

φανίζεται στην ανάπτυξη τῆς ἀττικοϊωνικῆς κατάληξης -σαν (§ 50). Ξεκινώντας ἀπὸ τὸν σιγματικὸ ἀόριστο ἔγραψαν, ὅπου πῆρε τὴ θέση τῆς ἀρχικῆς κατάληξης -ντ, ἐπεκτάθηκε κατ' ἀναλογία στὸν ἀθέματο ἀόριστο ἔστησαν (ἀρχικὰ ἔσταν < *ἔσταντ), στὸν παθητικὸ ἀόριστο ἐλύθησαν (ἐλυθεν < *ἐλυθεντ), στὴν προστακτικὴ γραφέτωσαν (ἐνωρίτερα γραφόντων) καί, σποραδικά, στὸν θεματικὸ ἀόριστο ἐλάβοσαν (ἀντὶ ἔλαβον). Ἡ παραδείγματα μορφολογικῆς ἀναλογίας ἔχουν ὡς ἑξῆς: Ἀντὶ τοῦ ὀκτώ τὸ βορειοδυτικὸ ἰδίωμα τῆς Ἡλίδας δίνει ὀπτῶ, τὸ δωρικὸ ἰδίωμα τῆς Ἡράκλειας δίνει ὀκτώ, καὶ οἱ δύο αὐτοὶ τύποι εἶναι σχηματισμένοι κατ' ἀναλογία πρὸς τὸ ἐπτά. Τὸ μηκέτι ὀφείλει τὸ κ στὴν ἀναλογία τοῦ οὐκέτι. Τὸ ἐμποδῶν, ἀντὶ ἐμ ποσίν, ὀφείλεται στὴν ἀναλογία τοῦ ἐκποδῶν (ἐκ ποδῶν). Ἡ λέξη ἀνδρόποδα σχηματίστηκε ἀναλογικὰ ἀπὸ τὸ τετράποδα, 'πρόβατα', ἐπειδὴ τὰ σκλαβωμένα γυναικόπαιδα ὀδηγοῦνταν κατὰ ἀγέλες, ὅπως καὶ τὰ πρόβατα. Συντακτικὴ ἀναλογία ἐμφανίζεται στὴ σύνταξη τῆς αἰτιατικῆς μὲ τὸ ἀπαρέμφατο, ὅπου τὸ ἀντικείμενο τοῦ κύριου ρήματος συντάσσεται ἀναλογικὰ σὰν ὑποκείμενο τοῦ ἀπαρέμφατου (§ 40). Ἡ ἐπίδραση τῆς ἀναλογίας εἶναι καὶ στὰ νεοελληνικὰ ἐξαιρετικὰ μεγάλη (§ 113).

Z. Η ΓΡΑΦΗ

55. Ἡ γραπτὴ γλῶσσα. Ἡ γραφὴ ἐφευρέθηκε σὰν ὄργανο τοῦ ἐμπορίου, ποῦ δὲ γίνεται δίχως γραπτὰ κείμενα. Ἡ αὔξηση τοῦ ἐμπορίου καὶ ἡ διαμόρφωση τοῦ κράτους δημιουργοῦν τὴν ἀνάγκη γιὰ μιὰ ἐπίσημη γλῶσσα ἐλεύθερη ἀπὸ τὶς ποικίλες ἰδιομορφίες τῶν τοπικῶν ἰδιωμάτων (§ 44). Ἔτσι, μὲ βάση τὸ ἰδίωμα τῆς περιοχῆς ὅπου βρίσκεται ἡ πρωτεύουσα, ἐξελίσσεται μιὰ γραπτὴ κοινὴ ποῦ καλλιεργεῖται σὰν κυβερνητικὸ ὄργανο καί, λίγο-λίγο, ἐπεκτείνει τὴν ἐπιρροή της στὶς ἐπαρχίες, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παρακμάζουν τὰ τοπικὰ ἰδιώματα. Ἀφοῦ ὅμως μιὰ γραπτὴ κοινὴ ἔχει γιὰ σκοπὸ της νὰ τυποποιήσῃ τὴ μορφή τῆς γλώσσας, ἡ ἐπιρροή της πάνω στὴν προφορικὴ εἶναι πάντοτε συντηρητικὴ. Ὡστόσο, ἔστω κι ἂν ἀναχαιτίζει τὴν ἐξέλιξη τῆς γλώσσας, δὲν μπορεῖ καὶ νὰ τὴ σταματήσῃ. Ὅταν ἡ γραπτὴ γλῶσσα καθυστερεῖ ὥς πρὸς τὴν προφορικὴ τόσο πολὺ ὥστε νὰ καταντᾷ γιὰ τὸ λαὸ ἀκατάληπτη, τότε ἀχρηστεύεται. Σὲ τέτοιες περιστάσεις δημιουργεῖται συχνὰ ἡ γλωσσικὴ ζήτημα, δηλαδὴ μιὰ συνειδητὴ σύγκρουση ἀνάμεσα στὶς δύο μορφές τῆς γλώσσας. Ἔτσι ἐγίνε στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Κίνα, δύο χῶρες ὅπου ἡ γραπτὴ παράδοση ἦταν ἐξαιρετικὰ παλαιὰ καὶ δυνατὴ.

56. Τὰ νεώτερα ἀλφάβητα. Ἀλφάβητο εἶναι

ένα σύστημα γραφῆς πού τὸ κάθε σύμβολό του ἀντιπροσωπεύει ἓνα φωνῆεν ἢ ἓνα σύμφωνο. "Ολα τὰ ἀλφάβητα εἶναι τῆς ἴδιας καταγωγῆς. Τὸ λατινικὸ καὶ τὸ κυριλλικὸ κατάγονται ἀπ' τὸ ἑλληνικόν· τὸ ἑλληνικὸ ἀπ' τὸ φοινικικόν· τὸ ἑβραϊκὸ ἀπ' τὸ ἀραμαϊκόν. Τὸ φοινικικὸ καὶ τὸ ἀραμαϊκὸ ἐξελίχτηκαν στὴν Παλαιστίνη στὴν ἀρχὴ τῆς δεύτερης χιλιετηρίδας π. Χ., κατάγονται δὲ ἐν μέρει ἀπ' τὴν ἱερογλυφικὴ γραφὴ τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐν μέρει ἀπ' τὴ βαβυλωνιακὴ. Οἱ δύο αὐτὲς γραφές ἦταν προαλφαβητικές.

57. Προαλφαβητικὲς γραφές. Διακρίνονται τρία στάδια στὴν παλαιότερη ἐξέλιξη τοῦ γραψίματος: τὸ εἰκονογραφικόν, τὸ ἰδεογραφικόν καὶ τὸ φθογγογραφικόν. Μονάδα τοῦ πρώτου σταδίου ἦταν τὸ εἰκονόγραμμα (pictogram), δηλαδή μιὰ ἀπλὴ εἰκόνα τοῦ σημαινόμενου· π.χ., τὸ 'μάτι' παριστάνεται μὲ μιὰν εἰκόνα ματιοῦ. Μονάδα τοῦ δεύτερου σταδίου ἦταν τὸ ἰδεόγραμμα, ἀπλοποίηση τῆς μορφῆς τοῦ εἰκονογράμματος καὶ ἐπέκταση τῆς σημασίας του. "Ετσι, τὸ 'νερό' παριστάνεται μὲ μιὰ κυματοειδὴ γραμμὴ καὶ τὸ σύμβολο αὐτό, συνδυασμένο μὲ τὸ 'μάτι', σημαίνει 'κλαίω'. Μιὰ ἰδεογραφικὴ γραφὴ, ἐπειδὴ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπ' τὴν προφορά, μπορεῖ νὰ χρησιμεύει ἐξίσου καλὰ σὲ διαφορετικὲς γλῶσσες· ἔχει ὅμως τὸ μεγάλο μειονέκτημα νὰ χρειάζεται πάρα πολλὰ σύμβολα. Ἡ κινέζικη γραφὴ, λόγου χάρη, πού χρησιμοποιεῖται γιὰ πολλὰ ἰδιώματα πληθυσμῶν πού δὲν καταλαβαίνονται μεταξύ τους, περιέχει πάρα πολλές χιλιάδες σύμβολα. Μονάδα τοῦ τρίτου σταδίου εἶναι τὸ φθογγόγραμμα, πού ἀντιπροσωπεύει ἓναν ἰδιαι-

τερο φθόγγο. Ἔτσι, τὸ αἰγυπτιακὸ σύμβολο γιὰ τὸ 'στόμα' (*ro*) ἦταν ἀρχικὰ μιὰ εἰκόνα ἀνοιγμένου στόματος, ποὺ ὕστερα περιορίστηκε σὲ μιὰν ἀπλὴ ἔλλειψη (*Πίν. Β'*). Ἀργότερα τὸ ἴδιο σύμβολο ἀπόχτησε τὴν ἀξία τοῦ φθόγγου *ro* σὲ ὅποιαδήποτε λέξη, ἄσχετα μὲ τὴ σημασία του.

58. Τὸ φοινικικὸ ἀλφάβητο. Ἡ σφηνοειδὴς γραφὴ τῆς Βαβυλωνίας ὀφείλει τὸ ὄνομά της στὰ σφηνοειδῆ σύμβολα ποὺ τὴ χαρακτηρίζουν. Κάθε σύμβολο παριστάνει μιὰ συλλαβή. Ἔτσι στάθηκε πιὸ προχωρημένη ἀπ' τὴν αἰγυπτιακὴ γραφὴ, ποὺ ἔμεινε βασικὰ ἰдеоγραφικὴ. Οἱ Φοίνικες ἐφεῦραν τὸ πρῶτο φθογογραφικὸ ἀλφάβητο. Ἀπ' τὸ ὑλικὸ τῶν αἰγυπτιακῶν ἰдеоγραμμάτων ἐφτιάξαν ἓνα σύστημα ἀπὸ 22 σύμβολα, ποὺ τὸ καθένα ἀντιπροσωπεύει ἓνα σύμφωνο ποὺ τὸ ἀκολουθεῖ ἓνα μὴ καθοριζόμενο φωνῆεν. Ἡ ἔλλειψη συμβόλων γιὰ τὰ φωνήεντα δὲν παρουσίαζε δυσκολία, γιατί στίς σημιτικὲς γλῶσσες ὁ ἀναγνώστης τὰ συμπληρώνει εὐκόλα ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα. Τὰ φοινικικὰ ὀνόματα τῶν συμβόλων (ἀπ' ὅπου κατὰγονται καὶ τὰ ἑλληνικὰ) διατηροῦν τὶς ἀρχικὲς τῶν σημασίες: Α *aleph* 'βόδι', Β *beth* 'σπίτι', Γ *gimel* 'γωνιά', Δ *daleth* 'πόρτα', Μ *mem* 'νερό', Ν *nun* 'φίδι', Ο *ayin* 'μάτι', Π *pe* 'στόμα', Σ *shin* 'βουνό' (*Πίν. Β'*).

59. Τὸ ἑλληνικὸ ἀλφάβητο. Στὸν δέκατο ἢ ἑνατο π. Χ. αἰῶνα οἱ Ἴωνες τῆς Μικρασίας δανείστηκαν ἀπὸ τοὺς φοίνικες θαλασσοπόρους τὸ ἀλφάβητο καὶ τὸ τελειοποίησαν. Στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔλειπαν μερικὰ σύμφωνα τῆς φοινικικῆς, μὲ

ἀποτέλεσμα τὰ σχετικὰ σύμβολα νὰ γίνουν γιὰ τοὺς Ἑλληνες περιττά. Ἡ ἔλλειψη ὅμως φωνηεντικῶν συμβόλων δὲν ταίριαζε στὰ ἑλληνικά. Τὸ πρόβλημα λύθηκε δίνοντας στὰ φωνήεντα τὰ σύμβολα ποὺ περίσσευαν ἀπὸ τὰ σύμφωνα. Ἡ προσαρμογὴ τοῦ φοινικικοῦ ἀλφάβητου στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα πῆρε καιρὸ καὶ δὲν εἶχε ἀκόμα συμπληρωθεῖ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀποικιακῆς ἐξάπλωσης (Η'-Ζ' π. Χ. αἰῶνες). Ἐπομένως, κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς ἐξάπλωσης, ὅπως ἡ γλῶσσα τῶν ἀποίκων διαιρέθηκε σὲ πολλὰ καινούργια τοπικὰ ιδιώματα, ἔτσι καὶ τὸ ἀδιαμόρφωτο ἀκόμα ἀλφάβητό τους ἀνάπτυξε κι αὐτὸ πολλὰς τοπικὰς ιδιομορφίες καὶ σιγὰ-σιγὰ διαιρέθηκε σὲ δύο μεγάλους κλάδους, σὰν διαλέκτους, δηλαδὴ τὸν ἀνατολικὸ τύπο, ποὺ περιέλαβε καὶ τὸν ἄττικό, καὶ τὸν δυτικὸν τύπο, ποὺ ἐπικράτησε στὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδι, μεταδόθηκε ἐκεῖ στοὺς Τυρρηνοὺς καὶ ἀπ' αὐτοὺς στοὺς Ρωμαίους. Οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὸ ἄττικό ἀλφάβητο, δηλαδὴ τὸ σημερινὸ ἑλληνικόν, καὶ στὸ λατινικὸ προέρχονται ἄλλες ἀπ' τὴ διαίρεση ἀνάμεσα στὸ ἀνατολικὸ καὶ τὸ δυτικὸ ἀλφάβητο καὶ ἄλλες ἀπὸ τὶς τροποποιήσεις ποὺ εἰσήγαγαν οἱ Τυρρηνοὶ καὶ οἱ Ρωμαῖοι γιὰ νὰ προσαρμόσουν τὸ δυτικὸ ἀλφάβητο στὶς δικές τους γλῶσσες. Ἐτσι, τὸ γράμμα *H* εἶχε ἀρχικὰ τὴν ἀξία τῆς δασείας, ἀξία ποὺ διατήρησε στὸ δυτικὸ ἀλφάβητο· στὸ ἀνατολικὸ ὅμως ἀπόχτησε τὴν ἀξία τοῦ μακροῦ *E*. Ἡ ἐξήγηση εἶναι ἡ ἀκόλουθη. Στὴ διάλεκτο τῆς μικρασιατικῆς Ἰωνίας, ὅπου πολιτογραφήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ φοινικικὸ ἀλφάβητο, ἔγιναν ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ δύο φωνητικὰς ἀλλαγές. Πρῶτα, χάθηκε ἡ δασεία, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ γράμμα *H*

νά γίνει περιττό. Δεύτερο, τὸ μακρὸ $\bar{a}$ τῆς πρωτο-ελληνικῆς ἄλλαξε καὶ ἔγινε ὄχι ἀκόμα $\bar{e}$ (§ 51) ἀλλὰ ἓνα ἐνδιάμεσο φωνῆεν ϖ , ἴδιο μὲ τὸ φωνῆεν τοῦ ἀγγλικοῦ *bag*, καὶ τὸ περιττὸ σύμβολο H μεταφέρθηκε σ' αὐτό. Ἀργότερα τὸ H ὀλοκλήρωσε τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ $\bar{a}$ στὸ $\bar{e}$ καὶ ἔτσι, μὲ τὴ σημασία αὐτή, μπῆκε καὶ στὴν ἄττική. Στὴν ἄττική ἡ δασεία δὲν εἶχε χαθεῖ, ἔλειπε ὅμως ἓνα σύμβολό της. Ἡ ἔλλειψη συμπληρώθηκε μὲ τὸ νὰ χωριστεῖ τὸ H σὲ δύο μέρη, F καὶ I , ἀπ' ὅπου προέρχονται τὰ δικά μας σύμβολα 'δασεία' καὶ 'φιλή'.

Η. Η ΠΡΩΤΟΕΛΛΗΝΙΚΗ

60. Ἡ ἐλληνική καὶ ἡ ἀρμενική. Ἀπ' ὅλες τὶς ἰνδοευρωπαϊκὲς γλῶσσες ἐκεῖνες ποὺ ἔχουν τὴ στενωτέρη συγγένεια μὲ τὴν ἐλληνικὴ εἶναι ἡ ἀλβανική καὶ ἡ ἀρμενική. Ἡ ἐλληνική καὶ ἡ ἀρμενική πιθανὸν νὰ κατὰγονται ἀπὸ μιὰ ξεχωριστὴ διάλεκτο τῆς κοινῆς ἰνδοευρωπαϊκῆς. Ἀπὸ τὰ κοινὰ στὶς δύο γλῶσσες γνωρίσματα εἶναι ἡ χρῆση τῶν πρόσθετων φωνηέντων, π.χ. ἁ.ἑ. με ἐμέ, ἀρμ. *im* (<*ime), πρβ. λατ. *me*, ἁ.ἑ. ὄνομα, ἀρμ. *anun*, πρβ. λατ. *nomen*, ἁ.ἑ. ἄστρον, ἀρμ. *astl*, πρβ. λατ. *stella*. Ἀπὸ τὶς ἄλλες γλῶσσες οἱ πλησιέστερες στὴν ἐλληνικὴ εἶναι οἱ ἰνδοῖρανικὲς καὶ οἱ ἰταλικὲς.

61. Οἱ προελληνικὲς γλῶσσες τοῦ Αἰγαίου. Ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἀπλώθηκε στὶς αἰγαῖες χῶρες χάρις σὲ μιὰ σειρὰ μεταναστεύσεων ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ τῆς κέντρο, τὴ Μακεδονία. Οἱ κυρίαρχες δυνάμεις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ Κνωσός, ποὺ ἡ γλῶσσα τῆς πιθανὸν νὰ μὴν ἦταν ἐλληνικὴ, καὶ οἱ Μυκῆνες, ποὺ ἡ γλῶσσα τους μπορεῖ νὰ ἦταν ἐλληνικὴ (§ 5). Ἀπὸ τὴ Λῆμνο ἔχουμε μιὰ ἐπιγραφὴ τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς ποὺ ἡ γλῶσσα τῆς πιθανὸν νὰ εἶναι ἡ πελασγική. Οἱ Πελασγοὶ ἦταν ὁ μεγαλύτερος ἀπ' τοὺς προϊστορικοὺς λαοὺς τοῦ Αἰγαίου, καὶ ὁ Ἡρόδοτος χαρακτηρίζει τὸν ἀττικὸ λαὸ σὰν ἐξελληνισμένους Πελασγοὺς, ποὺ ση-

μαίνει ὅτι ἡ ἀρχική του γλώσσα ἦταν ἡ πελασγική. Ὁ ἴδιος μᾶς ἱστορεῖ πῶς, ἀκόμα καὶ στὸν δικό του καιρό, τὰ πελασγικά μιλιόντανε σὲ ἀπόμερες περιοχὲς τοῦ βόρειου Αἰγαίου. "Ἄλλος λαὸς τοῦ προϊστορικοῦ Αἰγαίου ἦταν οἱ Κάρες τῆς Καρίας, ὅπου ἡ γλώσσα τους μιλιόταν ἀκόμα στὴν ἀρχαία ἐποχὴ καὶ πιθανὸν νὰ ἦτανε γνωστὴ καὶ στὸν Ἡρόδοτο ποὺ καὶ ὁ ἴδιος καταγόταν ἐν μέρει ἀπὸ τοὺς Κάρες. Ἔτσι, μόλις ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα ἀπλώθηκε στὴ λεκάνη τοῦ Αἰγαίου, βρέθηκε σὲ στενὴ ἐπαφὴ μὲ ἄλλες γλῶσσες ποὺ μᾶς εἶναι ἄγνωστες.

62. Ἡ ἐξάπλωση τῆς ἐλληνικῆς. Ἡ μελέτη τῶν δεδομένων τῆς μυθογραφίας καὶ τῆς τοπογραφίας συμφωνεῖ μὲ τὰ γλωσσικὰ γεγονότα καὶ ὑποβάλλει μερικὰ συμπεράσματα γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς ἐλληνικῆς. Πρέπει ὅμως νὰ τονίσουμε πῶς τὰ συμπεράσματα αὐτὰ δὲν εἶναι παρὰ προσωρινά. Ἡ ἐξάπλωση αὐτὴ ἔγινε σὲ τρία στάδια. Στὸ πρῶτο στάδιο οἱ Λαπίθες καὶ οἱ πρόγονοι τῶν Νηλειδῶν μπῆκαν ἀπὸ τὴ Μακεδονία στὴν ἀνατολικὴ Θεσσαλία καί, ἀφοῦ ἔζησαν ἐκεῖ γιὰ κάμποσες γενιές, μετανάστευσαν στὴ Βοιωτία, στὴν Ἀττικὴ καὶ στὴ βόρεια Πελοπόννησο. Ἐνας τους κλάδος ἔδρυσε τὴ δυναστεία τῶν Νηλειδῶν στὴν Πύλο τῆς Μεσσηνίας. Ἀπὸ τὸ ἰδίωμα τῶν Λαπιθῶν προέκυψε ἀργότερα ἡ ἀττικὴ διάλεκτος. Στὸ δεύτερο στάδιο οἱ Ἀχαιοί, μπαίνοντας στὴ Θεσσαλία ἀπ' τὸ βορειοδυτικὸ μέρος, μετανάστευσαν στὴ Βοιωτία, στὴν Πελοπόννησο, στὶς νότιες Κυκλάδες, στὴν Κρήτη, στὴ Ρόδο καὶ στὴν Κύπρο, φέρνοντας στὰ μέρη αὐτὰ τὴ διάλεκτο ἀπὸ τὴν ὁποία ἐπήγασαν ἡ αἰολικὴ καὶ ἡ ἀρκαδοκυπριακὴ.

Στὸ τρίτο στάδιο οἱ Δωριεῖς, ποὺ ἤρθανε κι-αὐτοὶ ἀρχικὰ ἀπὸ τῇ Μακεδονία, πέρασαν κάμποσο καιρὸ στὰ βουνὰ τῆς Φωκίδας δυτικὰ ἀπ' τῇ Βοιωτία καί, ὕστερα, ξεχύθηκαν καὶ κατέλαβαν τὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ νότια Πελοπόννησο καί, ἀκόμα, τὲς νότιες Κυκλάδες, τὴν Κρήτη, τὴ Ρόδο καὶ τὴν Παμφυλία, ὅχι ὅμως τὴν Κύπρο. Τὸν ἴδιο καιρὸ ἄλλες φυλὲς συγγενεῖς τῶν Δωριέων κατέλαβαν τὴ Θεσσαλία, τὴ Βοιωτία (ὅχι τὴν Ἀττική), τὴ Φωκίδα, τὴν Αἰτωλία, τὴν Ἡλιδα καὶ τὴν πελοποννησιακὴ Ἀχαΐα. Μιλοῦσαν τὴ λεγόμενη βορειοδυτικὴ διάλεκτο, συγγενικὴ μὲ τὴ δωρικὴ.

63. Ἡ αἰολικὴ καὶ ἡ ἰωνικὴ μετανάστευση.

Μετὰ τὴ δωρικὴ κατάκτηση τῆς Πελοποννήσου οἱ διωγμένοι Πελοπίδες τῶν Μυκηναῶν καὶ τῆς Σπάρτης ὁδήγησαν πλήθη πρόσφυγες ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Ἑλλάδα, καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ Βοιωτία, στὴν Αἰολίδα τῆς Μικρασίας, ποὺ ἔτσι ἔγινε αἰολόφωνη. Λίγο πιὸ ὕστερα οἱ Νηλεῖδες τῆς Πύλου, ποὺ ζήτησαν καταφύγιο ἀπ' τοὺς Δωριεῖς στὴν Ἀττικὴ, ὀργάνωσαν ἄλλους πρόσφυγες, ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ, τὴ Βοιωτία καὶ ἄλλα μέρη τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδας, καὶ τοὺς ὁδήγησαν στὴν Ἰωνία.

64. Οἱ ἀρχαῖες διάλεκτοι. Στὲς ἀρχὲς τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς ἡ κατανομὴ τῶν διαλέκτων ἦταν ἡ ἀκόλουθη. Στὴν Ἀττικὴ μιλοῦνταν τὰ ἀττικά, στὴν Εὐβοία τὰ δυτικὰ ἰωνικά, στὰ νησιὰ τοῦ κεντρικοῦ Αἰγαίου τὰ μεσαῖα ἰωνικά, στὴν Ἰωνία τῆς Μικρασίας τὰ ἀνατολικά ἰωνικά. Στὴν Ἀρκαδία καὶ τὴν Κύπρο μιλοῦνταν τὰ ἀρκαδοκυπριακά. Στὴ Θεσσαλία, τὴ Βοιωτία καὶ τὴν Αἰολίδα

τῆς Μικρασίας μιλιόντανε τὰ αἰολικά. Στὴν Ἀργολίδα, τὴ Λακωνία καὶ τὴ Μεσσηνία, καὶ ἀκόμα στὶς νότιες Κυκλάδες, στὴν Κρήτη, στὴ Ρόδο καὶ στὴν Παμφυλία, μιλιόντανε τὰ δωρικά. Στὴν κεντρικὴ Ἑλλάδα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Βοιωτία καὶ τὴν Ἀττικὴ, στὴν Ἡλίδα καὶ στὴν Ἀχαΐα, καὶ ἀκόμα στὰ νησιὰ τοῦ Ἰονίου, μιλιόντανε τὰ βορειοδυτικά. Ἐννοεῖται ὅτι στὴ σύντομη αὐτὴ ἐκθεση δὲν σημειώνουμε τὴ μεταγενέστερη ἐξάπλωση τῶν διαλέκτων, ποὺ ἔγινε στὴ διάρκεια τῶν ἀποικιακῶν μεταναστεύσεων τοῦ Η' καὶ τοῦ Ζ' π. Χ. αἰῶνα.

65. Τὸ φωνητικὸ σύστημα. Πρωτοελληνικὴ εἶναι τὸ ὄνομα ποὺ δίδεται στὴν ὑποθετικὴ γλῶσσα ἀπ' ὅπου ἐπήγασαν οἱ ἀρχαῖες διάλεκτοι. Ἔχει πρὸς αὐτὲς τὴν ἴδια σχέση ποὺ ἔχει ἡ κοινὴ ἰνδοευρωπαϊκὴ πρὸς τὶς θυγατέρες τῆς γλῶσσας (§ 4). Τὸ φωνητικὸ σύστημα ποὺ κληρονόμησε ἡ πρωτοελληνικὴ ἀπὸ τὴν κοινὴ ἰνδοευρωπαϊκὴ τὸ τροποποίησε σύμφωνα μὲ δύο βασικὲς τάσεις, ποὺ ἐπέδρασαν ἀδιάκοπα στὴν ἐξέλιξη τῆς γλῶσσας ἴσαμε τὰ δικὰ μας χρόνια. Οἱ τάσεις αὐτὲς παρουσιάζονται, πρῶτα, στὴν προφορὰ τῶν φωνηέντων καθὼς προωθεῖται λίγο τὸ σημεῖο ποὺ τοποθετεῖται ἡ γλῶσσα γιὰ νὰ παράγει τὰ φωνήεντα, μὲ ἀποτέλεσμα μερικὰ ὀπισθόφωνα νὰ καταλήξουν σὲ ἐμπροσθόφωνα, καί, δεύτερο, στὴν προφορὰ τῶν μισόφωνων καὶ τῶν σύμφωνα ὅπου μιὰ χαλάρωση τῆς προφορᾶς εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα ἄλλα νὰ χαθοῦν καὶ ἄλλα νὰ μεταμορφωθοῦν (§§ 50-51). Ἡ πρώτη τάση, ποὺ ἄρχισε μόλις στὰ τέλη τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς, θὰ ἐξετασθεῖ στὸ ἄλλο κεφάλαιο. Ἡ δεύτερη, ὅμως, εἶχε προξενήσει πολλὰ φωνη-

τικὲς ἀλλαγὲς ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ κιόλας ἐποχῇ.

66. Τὰ φωνήεντα. Ἡ κοινὴ ἰνδοευρωπαϊκὴ εἶχε τὰ ἀκόλουθα μονόφθογα φωνήεντα, *aā ēē oō iī uū ə*, καὶ τὰ ἀκόλουθα δίφθογα, *aāi ēēi oōi aāu ēēu oōu*. (Τὸ *ə* εἶναι τὸ 'βαθὺ' φωνῆεν ποὺ ἀκούεται στὴ δεύτερη συλλαβὴ τοῦ ἀγγλ. *dollar*.) Ἡ πρωτοελληνικὴ τὰ διατήρησε ὅλα, ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ τὸ 'βαθὺ' φωνῆεν ποὺ ἔγινε *α* (ἰ-ευρ. **patēr* > ἁ.ἑ. πατήρ). Μερικοὶ ὅμως ἀπὸ τοὺς διφθόγγους, μὲ μακρόχρονο τὸ πρῶτο φωνῆεν, ἀρχίζαν πιά νὰ συγχωνεύονται μὲ τοὺς ἀντίστοιχους διφθόγγους ποὺ εἶχαν τὸ πρῶτο φωνῆεν βραχύχρονο (ἰ-ευρ. *diēus* > ἁ.ἑ. Ζεύς).

67. Τὰ μισόφωνα. Ἡ κοινὴ ἰνδοευρωπαϊκὴ εἶχε τὰ ἀκόλουθα μισόφωνα, *m' n' l' r' y w*. Ὅλα αὐτὰ χάθηκαν στὴν προϊστορικὴ ἐποχῇ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ *w* (*F*), ποὺ χάθηκε στὴν ἀρχὴ τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς (§ 79). Τὸ *m'* ἔγινε *n'* (ἰ-ευρ. **sem* > ἁ.ἑ. ἔν, πρβ. μία < πρ-ελλ. **σμγα*, λατ. *semel*), καὶ τὸ *n'* ἔγινε, ἀνάλογα μὲ τὴ θέσιν του, εἴτε *α* εἴτε *ν* (§ 49). Τὸ *l'* καὶ τὸ *r'* ἔγιναν τὸ ἓνα *αλ λα* (ἁ.ἑ. βάλλω, πλατὺς) καὶ τὸ ἄλλο *αρ ρα* (ἁ.ἑ. καρδία, θράσος). Τὸ *y* στὴν ἀρχικὴ θέσιν ἔγινε δασεία (ἰ-ευρ. **yekwrt* > ἁ.ἑ. ἦπαρ, πρβ. λατ. *iecur*) καὶ στὶς ἄλλες θέσεις συγχωνεύτηκε μὲ τὸ προηγούμενο φωνῆεν (ἁ.ἑ. φαίνω βαίνω < πρ-ελλ. **φαν.γ.ω* **βαν.γ.ω*, ἁ.ἑ. φαίην < πρ-ελλ. **φα.γην*).

68. Τὸ σίγμα. Τὸ ἰνδοευρωπαϊκὸ *s* διατηρήθηκε πρὶν ἀπὸ τὰ *p, t, k* (ἰ-ευρ. **spθ* > ἁ.ἑ. σπίαω, ἰ-ευρ. **steg-* > ἁ.ἑ. στέγω, ἰ-ευρ. **ski-* > ἁ.ἑ. σκιά). Πρὶν ἀπὸ τὰ *m, n* χάθηκε (ἰ-ευρ. **sm-* > ἁ.ἑ. μία,

πρβ. ἁ.έ. εἷς < *σεμς, λατ. *semel*, ἱ-ευρ. **snigwh-* > ἁ.έ. νίφα, πρβ. ρωσ. *sneg*). Πρὶν ἀπὸ ἀρχικὸ φωνήεν καὶ ἀπὸ ρ ἔγινε δασεία (ἱ-ευρ. **septm'* > ἁ.έ. ἐπτά, πρβ. λατ. *septem*, ἱ-ευρ. **sreu-* > ἁ.έ. ῥέω, πρβ. ἀγγλ. *stream*). Ἀνάμεσα σὲ δυὸ φωνήεντα ἔγινε δασεία καὶ ὕστερα χάθηκε (ἁ.έ. ναυτῶν < *ναυτάων < *ναυτάσων, πρβ. λατ. *nautarum* < **nautasum*). Μετὰ ἀπὸ τὸ *n* ἔγινε -ν- σὲ μέση θέση καὶ -ς σὲ τελικὴ θέση, καὶ στίς δύο περιπτώσεις μὲ ἔκταση τοῦ προηγούμενου φωνήεντος (ἁ.έ. ἔφρηνα < ἔφᾱνα < *ἔφανσα, ἁ.έ. λόγους < λόγονς).

69. Ἐξαφάνιση τῆς δασείας. Τὰ δασυνόμενα φ, θ, χ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθοῦν σὲ δύο ἀπανωτὲς συλλαβὲς τῆς ἴδιας λέξης, σὲ τέτοια δὲ περίπτωσις εἴτε ἡ μία εἴτε ἡ ἄλλη ἀπὸ τίς δύο συλλαβὲς, συνήθως ἡ πρώτη, χάνει τὴ δασεία της: πείθω < *φειθω (λατ. πρβ. *fido*), τρέφω τροφός < *θρεφω, θροφός, πρβ. θρέψω, ν.έ. θροφή. Στὸ ρῆμα, ὅμως, τὸ πρόσφυμα -θη- δὲν χάνει τὴ δασεία του, γιὰτὶ προστατεύεται ἀπὸ τὴν ἀναλογία ἄλλων τύπων: σώθητι < *σωθηθι, πρβ. ἐσώθην. Ὑπάρχουν κι ἄλλες ἐξαιρέσεις, ποὺ ὀφείλονται στὴν ἀναλογία (§ 54): ἐφάνθην (πρβ. ἐφάνην), ξιφηφόρος, κλπ. Ἀντίθετα, μιὰ σβησμένη δασεία ἀποκαθίσταται συχνὰ σ' ἓνα διπλανὸ σύμφωνο: φρουρά < *προ.ῥορα, πάσχω < *πνθ.σκ.ω. Ἀργότερα ὅμως οἱ κανόνες αὐτοὶ οἱ σχετικοὶ μὲ τὴν δασεία ἔχασαν τὴν ἰσχὺ τους. Ἔτσι, στίς ἀττικὲς κιόλας ἐπιγραφὲς συναντοῦμε σποραδικὰ τύπους ὅπως θροφός, Θέθις.

70. Χειλικά, ὀδοντικά, λαρυγγικά. Ἡ κοινὴ

ἰνδοευρωπαϊκὴ εἶχε τὶς ἀκόλουθες σειρὲς συμφώνων: (α) χειλικά, *b p bh ph m*. (β) ὀδοντικά, *d t dh th n*. (γ) λαρυγγικά, *g k gh kh ng*. (δ) λαρυγγοχειλικά, *gw kw ghw khw*. (Σημειωτέον ὅτι τὰ σύμβολα *bh ph dh th* κλπ. προφέρονται σὰν *b + h, p + h, d + h, t + h*, κλπ., πρβ. ἀγγλ. *mad-house, inkhorn*, κλπ.). Στὴν ἑλληνικὴ χάθηκε τὸ ἤχηρὸ δασυνόμενο τῆς κάθε σειρᾶς (*bh > ph, dh > th, gh > kh*: ἰ-ευρ. **bher > ἁ.έ. φέρω*, ἰ-ευρ. **dhur- > ἁ.έ. θύρα*, ἰ-ευρ. **ghm- > ἁ.έ. χαμαί*, πρβ. λατ. *humus*), καθὼς καὶ ὅλη ἡ τέταρτη σειρὰ (ἰ-ευρ. **gwos > ἁ.έ. βοῦς*, πρβ. ἀγγλ. *cow*, ἰ-ευρ. **sekwo- > ἁ.έ. ἔπομαι*, πρβ. λατ. *sequor*, ἰ-ευρ. **gwher- > ἁ.έ. θερμός*, πρβ. ἀγγλ. *warm*). Χάθηκαν τὸ δ καὶ τὸ τ στὴν τελικὴ θέση (ἁ.έ. ἄλλο < **ἀλγοθ*, πρβ. λατ. *aliud*, ἁ.έ. τί < **τιδ*, πρβ. λατ. *quid*, ἁ.ττ. ἰων. ἔφη < *ἔφᾱ < *ἔφᾱτ*, ἁ.έ. ἔγραφον < **ἔγραφοντ*, πρβ. λατ. *-t -nt*), μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν παραμείνουν σ' αὐτὴ τῇ θέσει παρὰ τὰ σύμφωνα *-r -s* (*-ς -ξ -ψ*) καὶ *-n*. Πρὶν ἀπὸ μπροστινὸ φωνῆεν, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, τὸ *t* ἔγινε *s*: ἁ.ττ. ἰων. φησὶ < *φᾱτί*, *φᾱσί* < **φανσι* < *φαντί*. Τὰ συμπλέγματα *-ds-* καὶ *-ts-* ἀπλοποιήθηκαν (ἁ.ττ. *παισί* < **παιδ.σι*, *σώμασι* < **σωματ.σι*). Τὰ ἄλλα σύμφωνα, *l r z*, ἔμειναν σταθερά.

71. Τονισμός. Ὁ τονισμὸς τῆς κοινῆς ἰνδοευρωπαϊκῆς ἦταν μουσικὸς καὶ λεξικός (§ 15), ὅποιαδὴποτε δὲ συλλαβὴ τῆς λέξης μπορούσε νὰ τονιστεῖ. Ὁ τόνος αὐτὸς διατηρήθηκε στὴν ἑλληνικὴ μὲ ὀρισμένες τροποποιήσεις, ἰδιαίτερα ὡς πρὸς τὴ θέση τοῦ τόνου, ποὺ περιορίστηκε στὶς τρεῖς τελευταῖες συλλαβές, τὴ λήγουσα, τὴν παραλήγουσα καὶ τὴν προπαραλήγουσα. Πρέπει ἐδῶ

νὰ παρατηρηθεῖ πὼς οἱ πληροφορίες μας οἱ σχετικές μὲ τὸν τονισμό τῆς ἀρχαίας γλώσσας ἀναφέρονται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὴν ἀττική διάλεκτο. Σχετικὰ μὲ τὶς ἄλλες διαλέκτους δὲν γνωρίζουμε παρὰ ἐλάχιστα πράγματα.

72. Μορφολογικὲς συνέπειες τῶν φωνητικῶν ἀλλαγῶν. Οἱ παραπάνω ἀλλαγές εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ καταστραφεῖ σὲ πολλὰ ὀνόματα καὶ ρήματα ἢ ἐνότητα τοῦ κλιτικοῦ συστήματος: πρ-ελλ. γένος *γενεσ.ος *γενεσ.ι *γενεσ.α *γενεσ.ων > ἄττ. γένος γένους γένει γένη γενῶν, πρ-ελλ. *παντ.ς *παντ.γα *παντ > ἄττ. πᾶς πᾶσα πᾶν, πρ-ελλ. *σεχ.ω *σεχ.σω *ἐ.σχ.ον > ἔχω ἔξω ἔσχον, πρ-ελλ. *πν'θ.σκω *πενθσομαι *ἐ.πν'θ.ον πέ.πονθ.α πένθος πν'θ.ος > ἄττ. πάσχω πείσομαι ἔπαθον πέπονθα πένθος πάθος, πρ-ελλ. *ἐσ.μι ἐστὶ *ἐσ.γῆτ *ἐσ.ω *ἐσ.ναι > ἄττ. εἰμὶ ἐστὶ εἶη ὦ εἶναι. Ἔτσι προετοιμάσθηκε τὸ ἔδαφος γιὰ μεταγενέστερες ἀλλαγές.

73. Λεξιλόγιο. Ἡ πρωτοελληνικὴ πρέπει νὰ εἶχε στενές ἐπαφές μὲ τὶς ἄλλες κρητομηκυναϊκές γλώσσες, πὺ μερικές δίχως ἄλλο θὰ ἦταν καλλιεργημένες περισσότερο ἀπ' αὐτήν, πρέπει δὲ νὰ δανείστηκε ἀπ' αὐτές πλῆθος λέξεις. Ὑπολογίζεται πὼς τουλάχιστο τὸ 40 % τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ λεξιλογίου εἶναι ξενικῆς, δηλαδὴ μὴ ἐλληνικῆς, προέλευσης. Νά μερικὰ παραδείγματα: οἶνος ἔλαιον κηρὸς πλίνθος σωλὴν χαλκὸς κασσίτερος μόλυβδος χρυσὸς σίδηρος ξίφος θάλασσα κυβερνῶ σάκκος κάπηλος βασιλεὺς τύραννος ἀναξ βωμὸς φόρμιγξ.

Θ. Η ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

74. Πηγές. Ὁ ὅρος 'κλασσική' χρησιμοποιεῖται ἐδῶ μὲ ἱστορικὴ μόνον σημασία γιὰ νὰ καθοριστεῖ ἐκείνη ἡ μορφή τῆς γλώσσας ποὺ μιλιόταν καὶ γραφόταν ἀπ' τὸ τέλος τῆς ἰωνικῆς μετανάστευσης ἴσαμε τὴν ἀρχὴ τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς. Τὰ λείψανά της συνίστανται ἀπὸ ἐπιγραφές καὶ ἀπὸ χειρόγραφα. Οἱ ἐπιγραφές, ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν ἑβδομο π. Χ. αἰῶνα καὶ ὕστερα, εἶναι πρωτότυπα καὶ σύγχρονα μὲ τὰ γεγονότα μνημεῖα ποὺ περιέχουν συνθήκες, ψηφίσματα, νόμους, ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές καὶ ἄλλες δημόσιες καὶ ἰδιωτικὲς τοῦ καιροῦ ἐκείνου ὑποθέσεις, ἐνῶ τὰ χειρόγραφα ποὺ περιέχουν ὅλα ὅσα διασώθηκαν ἀπὸ τὴν κλασσικὴ λογοτεχνία εἶναι ἀντίγραφα ποῦ, ἂν καὶ προέρχονται, τὰ παλαιότερά τους, ἀπ' τὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ, διασώζουν ἔργα πολὺ πιὸ παλαιὰ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ χειρόγραφα. Συνεπῶς, ὅταν λέγαμε πῶς ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπ' τὸν ἑβδομο αἰῶνα π. Χ. (§ 6), ἐννοοῦσαμε τὰ ἐπιγραφικὰ κείμενα ποὺ ἡ χρονολογία τους εἶναι καθορισμένη. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη εἶναι πολὺ παλαιότερα, ἂν καὶ τὰ ὁμηρικὰ χειρόγραφα ἀνήκουν στὴν ἐλληνιστικὴ καὶ στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, γιὰτὶ τὰ ἔπη τὰ ἴδια οὐσιαστικὰ ἀνήκουν στὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ καί, ἔτσι, μᾶς προσφέρουν τὴν παλαιότερη μορφή τῆς

γλώσσας πού διαθέτουμε. Γι' αὐτὸ συμφέρει νὰ δώσουμε στὴν ἐπικὴ κοινὴ τὴν πρώτη θέση στὴν ἱστορία τῆς κλασσικῆς ἐλληνικῆς.

75. Ἡ ἐπικὴ κοινὴ. Ἡ ἐπικὴ κοινὴ ἦταν τὸ εἰδικὸ ἰδίωμα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Δὲν ἦταν οὔτε προφορικὴ, γιατί δὲν μιλιόταν ποτὲ στὴν καθημερινὴ ζωὴ, οὔτε γραπτὴ, γιατί τὰ ἔπη δὲν καταγράφτηκαν παρὰ στὸ τελευταῖο στάδιο τῆς ἐξέλιξής τους. Ἦταν μιὰ λογοτεχνικὴ κοινὴ, δηλαδὴ μιὰ γλώσσα ἀφιερωμένη στὴν ἐπικὴ ποίηση. Οἱ ἐπαγγελματίες ραψωδοὶ τὴν εἶχαν καλλιεργήσει προφορικὰ καὶ πατροπαράδοτα ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες, καὶ ἔτσι ἔγινε σὰν μιὰ δευτέρη γλώσσα πού, ἂν καὶ κανεῖς δὲν τὴ μιλοῦσε ὅλοι τὴν ἐγνώριζαν, γλώσσα ἀνεξάρτητη ἀπὸ τίς ἰδιομορφίες τῶν τοπικῶν ἰδιωμάτων, ὄργανο κατάλληλο γιὰ τὴ διατήρηση τῶν πανελλήνιων παραδόσεων. Βασιζότανε, βέβαια, στὴν προφορικὴ γλώσσα καὶ περιέχει τὰ ἀλλεπάλληλα στάδια στὴν ἐξέλιξη τῶν διαφορῶν διαλέκτων κατὰ στρώματα: (α) κάτω-κάτω τὴν ἄρκαδοκυπριακὴ καὶ τὴν αἰολικὴ καὶ (β) πάνω σ' αὐτὲς τὴν ἰωνικὴ μαζὶ μὲ (γ) ἐπιφανειακὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἄττική. Ἡ ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν στρωμάτων δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐπικῆς κοινῆς. Δημιούργημα ἀρχικὰ τῶν κρητομυκηναίων αἰδῶν, μεταβιβάστηκε, ὕστερα ἀπὸ τὴ δωρικὴ κατάκτηση, στὴν Αἰολίδα καὶ στὴν Ἰωνία, ὅπου οἱ τότε βασιλιάδες, ἀπόγονοι τῶν Πελοπιδῶν καὶ τῶν Νηλειδῶν, γιὰ πολιτικούς λόγους ἐνθάρρυναν τὴν καλλιέργεια τῆς ἐπικῆς ποίησης. Ἀργότερα οἱ διαγωνισμοὶ τῶν ὁμηρικῶν ραψωδῶν ἔλαβαν μιὰ κύρια θέση στὴν πανελλήνια ἐορτὴ τῆς Δήλου,

ὅπου τὰ ἔπη καλλιεργήθησαν σὲ ἀνώτατο βαθμό, καὶ τελικὰ ὁ Πεισίστρατος, ἀπόγονος κι αὐτὸς τῶν Νηλειδῶν, προσκάλεσε τοὺς ραψωδοὺς στὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ συμμετάσχουν στὰ Παναθήναια, καὶ ἐκεῖ μὲ τὴ βοήθειά τους ἐτοίμασε τὸ πρῶτο γραπτὸ κείμενο τῆς Ἰλιάδας καὶ τῆς Ὀδύσσειας. Μὲ τὸν καιρὸ, καθὼς τὰ ἔπη ἔγιναν γνωστὰ σ' ὁλόκληρο τὸν ἑλληνόφωνο κόσμο, ἡ ἐπικὴ κοινὴ ἄσκησε σὲ ὅλες τὶς διαλέκτους μιὰ βαθιὰ, ἂν καὶ ἀπαρτήρητη, ἐπιρροή. Σὰν ὄργανο τῆς ἐπικῆς καὶ ἐλεγειακῆς ποίησης συνηθίζοταν ἀκόμα καὶ στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ.

76. Οἱ κοινὲς τοῦ προφορικοῦ λόγου. Οἱ ἀποικιακὲς μεταναστεύσεις τοῦ ὀγδοοῦ καὶ τοῦ ἑβδομοῦ π. Χ. αἰῶνα εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα νὰ διαδοθεῖ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Μεσογείου. Λόγω τοῦ ὅτι οἱ μετανάστες ἔφεραν στὴν κάθε ἀποικία τὸ δικό τους ἰδίωμα, ἡ διαλεκτολογικὴ ποικιλία τῆς κυρίως Ἑλλάδας μεταφυτεύθηκε καὶ στὶς καινούργιες αὐτὲς ἀποικίες. Σὲ πολλὲς ὁμως περιπτώσεις οἱ μετανάστες προέρχονταν ἀπὸ διάφορες πολιτεῖες, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἀποικία τους νὰ ἀναπτύξει ἓνα μικτὸ ἰδίωμα. Συχνὰ γειτονικὲς πολιτεῖες συνενώνονταν σὲ ὁμοσπονδίες καί, στὶς περιπτώσεις αὐτὲς, ἀπὸ τὴν ἀλληλεπίδραση τῶν ἰδιωμάτων τους γεννιόταν μιὰ τοπικὴ κοινὴ, πρῶτα γραπτὴ, ὕστερα καὶ προφορικὴ. Ἡ παλαιότερη ἀπ' αὐτὲς τὶς τοπικὲς κοινὲς εἶναι ἡ ἰωνικὴ. Ὁ Ἡρόδοτος ἱστορεῖ ὅτι στὴν Ἰωνία τοῦ δικοῦ του καιροῦ ὑπῆρχαν τέσσερα τοπικὰ ἰδιώματα: τῆς Καρίας, τῆς Λυδίας, τῆς Σάμου καὶ τῆς Χίου. Στὶς ἐπιγραφές, ὁμως,

αὐτὲς οἱ ἰδιωματικὲς διαφορὲς δὲν ἐμφανίζονται σχεδὸν καθόλου, γεγονὸς ποὺ δείχνει πὼς ὑπῆρχε κιόλας μιὰ γραπτὴ κοινὴ. "Ἀλλες κοινὲς τῶν ἐπομένων αἰώνων ἦταν ἡ δωρική, ἡ βορειοδυτικὴ καί, πάνω ἀπ' ὅλες, ἡ ἄττική. Ἡ ἐξάπλωση τῆς ἄττικῆς εἰς βάρος τῶν ἄλλων διαλέκτων, καὶ ἰδιαίτερα τῆς ἰωνικῆς, ἦταν σύγχρονη μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους. "Ἐγιναν τότε δύο κινήσεις. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, μὲ τὴν ὑποταγὴν τῶν σύμμαχων πολιτειῶν, τὰ ἄττικὰ ἔγιναν γιὰ ὅλες τοὺς μία γραπτὴ καὶ προφορικὴ κοινὴ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, στὴν ἴδια τὴν Ἀθήνα—ποὺ ἔγινε τότε μαζὶ μὲ τὸν Πειραιᾶ τὸ κυριότερο ἐμπορικὸ κέντρο τῆς Μεσογείου καὶ τράβηξε πολλοὺς ἐποίκους, "Ἕλληνες καὶ βαρβάρους, λεύτερους καὶ σκλάβους, ἀπὸ κάθε σχεδὸν μέρος τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς—ἀκούγονταν ἀπὸ μορφωμένους Ἀθηναίους παράπονα πὼς ἡ μητρικὴ τοὺς γλῶσσα δὲν ἦταν πιά καθαρὴ. Στὸν τέταρτο π. Χ. αἰῶνα τὰ ἄττικὰ ἔγιναν σχεδὸν γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα μιὰ προφορικὴ κοινὴ.

77. Λογοτεχνικὲς κοινὲς. Στὴ διάρκεια τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς διαμορφώθηκαν, μὲ πρότυπο τοὺς τὴν ἐπική, καὶ ἄλλες λογοτεχνικὲς κοινὲς, τόσο ποιητικὲς ὅσο καὶ πεζογραφικὲς. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς προγενέστερους ποιητὲς χρησιμοποιοῦσαν τὰ τοπικά τοὺς ἰδιώματα, ὅπως ἡ Σαπφὼ καὶ ὁ Ἀλκαῖος, τῆς Λέσβου. Ἄλλοι ὅμως, ὅπως ὁ Ἀλκμάν, ἀπὸ τὴ Σάρδεις τῆς Λυδίας, καὶ ὁ Τέρπανδρος ὁ Λέσβιος, μετανάστευσαν στὴ Σπάρτη καὶ ἐπεξεργάστηκαν ἐκεῖ γιὰ τὴ χορικὴ ποίηση μιὰ δωρική κοινὴ, ποὺ τὴ χρησιμοποίησαν ὕστερα ὁ Στησίχορος

τῆς Σικελίας, ὁ Πίνδαρος ὁ Θηβαῖος καὶ οἱ Ἴωνες Σιμωνίδης καὶ Βακχυλίδης. Ἀπὸ τούτῃ τὴν κοινὴν προῆλθαν τὰ δωρικὰ στοιχεῖα στὰ χορικά τῆς ἀθηναϊκῆς τραγωδίας. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Ἐπίχαρμος ἔφτιαξε στὴ Συρακούσα, γιὰ τὴ σικελικὴ κωμωδία, μιὰν ἄλλη δωρικὴ κοινὴ καί, μεταγενέστερα, ὁ Θεόκριτος ἔκαμε τὸ ἴδιο γιὰ τὴ βουκολικὴ ποίηση, μὲ ἀποτέλεσμα στὰ τέλη τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς τὸ κάθε εἶδος τῆς ποίησης νὰ ἔχει τὴν ἰδιόμορφή του γλώσσα. Ἡ πρώτη κοινὴ τῆς πεζογραφίας ἦταν ἡ ἰωνικὴ. Τὰ ἀττικά τὰ ἐκαλλιέργησαν στὴν ποίηση οἱ δραματουργοί, στὴν πεζογραφία οἱ ῥήτορες κ' οἱ σοφιστὲς καί, ἀργότερα, ὁ Πλάτων, γηγενὴς Ἀθηναῖος, κι ὁ Ἀριστοτέλης, Ἴωνας ἀπὸ τὴ Χαλκοδίκη. Ἡ ἐξαιρετικὴ γιὰ τὸν γλωσσολόγο ἀξία τῆς ἀττικῆς λογοτεχνίας ὀφείλεται στὸν δημοκρατικὸ της χαρακτήρα. Ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Λυσίας καὶ ὁ Πλάτων μᾶς δίνουνε σχεδὸν ἀνέπαφη τὴ ζωντανὴ λαλιὰ τῆς Ἀθήνας.

78. Ἰωτακισμός. Ἔτσι ὀνομάζεται ἡ τάση νὰ μεταβάλλονται τὰ ὀπισθόφωνα σὲ ἐμπροσθόφωνα, τάση ποὺ πρωτοεκδηλώθηκε ἀπὸ τὰ τέλη τῆς προιστορικῆς ἐποχῆς καὶ ἐξακολουθεῖ ἵσαμε σήμερα (§ 51). Στὴν κλασσικὴ ἐποχὴ ἐπηρέασε περισσότερο τὴν ἀττικοῖωνικὴ διάλεκτο. Στὰ ἰωνικά τὸ ἰνδοευρωπαϊκὸ *ā* ἔγινε *ē* (η) σὲ ὅποιαδήποτε θέση (ἰων. μήτηρ < μάτηρ, χώρα < χώρα, ἰητρός < ἱατρός), καὶ τὸ *āo* ἔγινε πρῶτα *ēo* (ηο) καὶ ἀργότερα *eō* (εω): ἰων. ναυτέω < ναύτηο < ναυτᾶο, λεὼς < ληὼς < λαός. Οἱ ἴδιες ἀλλαγές ἔγιναν καὶ στὰ ἀττικά, μόνο ποὺ τὸ *ā* διασώθηκε μετὰ ἀπὸ φωνῆεν ἢ ρ (ἀττ. ἱατρός, χώρα). Στὰ ἀττικά ὁ ἰωτακισμὸς

προκάλεσε καὶ ἄλλες δύο ἀλλαγές: τὸ δίφθογγο φωνῆεν *ou* (*ου*) ἔγινε μονόφθογγο καὶ πῆρε τὴν ἀξία τοῦ *ū*. τὸν ἴδιο καιρό, τὸ μονόφθογγο *u* (*υ*) ἔγινε *ü*. Ἡ ἐπίδραση τοῦ ἰωτακισμοῦ συναντιέται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀττικοῖωνική, στὰ αἰολικὰ τῆς Βοιωτίας, ὅπου ὁ δίφθογγος *ai* (*αι*) ἔγινε *ē* (*η*) καὶ ὁ δίφθογγος *oi* (*οι*) ἔγινε *ü*, καὶ σὲ μερικὰ δωρικὰ καὶ βορειοδυτικὰ ιδιώματα, ὅπου τὸ *e* (*ε*), μπροστὰ σὲ ἄλλα φωνήεντα, ἔγινε *i* (θεὸς > θιός).

79. Τὸ δίγαμμα. Στὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ ἡ ἐλληνικὴ ἔχασε ὅλα τὰ ἰνδοευρωπαϊκὰ μισόφωνα (§ 67), ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δίγαμμα (ἀ.ἐ. *F* < ἰ-ευρ. *w*) πού, στὴν ἀρχὴ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, τὸ ἔχασε κι αὐτό, πρῶτα στὰ ἀττικὰ καὶ στὰ ἰωνικὰ καί, ἀργότερα, στὰ ἄλλα ιδιώματα. Διασώθηκε ὅμως στὰ δωρικὰ τῆς Λακωνίας, ὅπου στὰ τσακῶνικα ἀκούεται ἀκόμα καὶ σήμερα (τσακ. *Fan'ì* < ἀ.ἐ. *Farvion*). Στὴν ἀρχικὴ θέση καὶ μεταξὺ φωνηέντων ἐξαφανίστηκε χωρὶς ν' ἀφήσει ἔχνος: ἀττ. *οἶκος* < *Foĩ-*κος, ἐκυρὸς < **σFεκυρος*, *οἶδα* < **Foĩδα*, *εἶδον* < *ἔFi-*δον, *οἷς* < **ὀFις* (πρβ. λατ. *ovis*), *νέος* < **νέFος* (πρβ. λατ. *nouos*). Μετὰ ἀπὸ σύμφωνο συγχωνεύτηκε μὲ τὸ προηγούμενο φωνῆεν καὶ σχημάτισε μαζί του ἓνα δίφθογγο διαφορετικὸ σὲ κάθε διάλεκτο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀττικὴ ὅπου δὲν ἄφησε ἔχνος: πρ-ελλ. *ξένFος* > *δωρ. ξῆνος*, αἰολ. *ξένγος*, ἰων. *ξεῖνος*, ἀττ. *ξένος*, πρ-ελλ. *κόρFa*, *δωρ. κώρα*, αἰολ. *κόρρα*, ἰων. *κούρη*, ἀττ. *κόρη*. Ἡ ἀπώλεια τοῦ δίγαμμα εἶχε σὰν ἀντίχτυπο νὰ γίνουν δυσκολοφανέρωτες πολλὲς μορφολογικὲς σχέσεις: πρ-ελλ. *ἄFεῖδω* *ἄFοιδά* > ἰων. *ἀεῖδω* *ἄοιδή*, ἀττ. *ἄδω* *ᾠδή*, πρ-ελλ. *βασιλῆFος*, ἐπ. *βασιλῆος*, ἰων. *βασιλέος*, ἀττ. *βασιλέως*,

πρ-ελλ. δέδ^δφια > ἐπ. δείδ^δια, ἔδ^δφεισα > ἔδδ^δεισα, κλπ.,
 ἄττ. εἴρ^ρηκα < φέ^φρ^ρηκα, ἐρρ^ρήθην < *ἐ^εφ^ερ^ρηθην, πρβ.
 ἐρῶ, κλπ.

80. Παράγωγοι φθόγγοι. Παρ' ὅλες τὶς ἀπώ-
 λειες ποὺ ἔπαθε τὸ φωνητικὸ σύστημα τῆς προϊ-
 στορικῆς καὶ τῆς κλασσικῆς ἐλληνικῆς δὲν ἐφτώ-
 χυνε, γιὰτὶ τὴν ἴδια ἐποχὴ, λόγῳ τῶν ἀλλαγῶν
 ποὺ ἔγιναν, δημιουργήθηκαν καὶ παράγωγοι φθόγ-
 γοι (§ 53) ὅπως ἡ δασεία (§ 68), τὸ ἄττικὸ *υ*
 (*ü*), ὁ δίφθογγος *υι* (ἄττ. *υῖος* < **συγυς*) καὶ τὰ
 ὅμοια διπλὰ σύμφωνα -σσ- καὶ -ττ-, ποὺ προῆλ-
 θαν ἀπὸ τὰ πρωτοελληνικὰ συμπλέγματα -*ky*- -*kty*-
 -*khy*- -*kiw*-: πρ-ελλ. *φυλάκ.γ.ω (πρβ. φύλακα) >
 ἰων. φυλάσσω, ἄττ. φυλάττω, πρ-ελλ. *Φανακτ.γα >
 ἐπ. ἄνασσα, πρ-ελλ. *γλωχ.γα > ἰων. γλῶσσα, ἄττ.
 γλῶττα. Τὰ διπλὰ αὐτὰ σύμφωνα, -σσ- καὶ -ττ-,
 πιθανὸν νὰ εἶχαν τὶς ἴδιες ἀξίες ποὺ ἔχουν καὶ
 οἱ νεοελληνικοὶ φθόγγοι *σ'* καὶ *τσ'* (ἀγγλ. *sh ch*).

81. Ἐξαιρέσεις καὶ ἀνωμαλίες. Κάθε φωνη-
 τικὸς νόμος ὑπόκειται σὲ ἐξαιρέσεις, εἴτε φαινο-
 μενικὲς εἴτε πραγματικὲς. Οἱ φαινομενικὲς ἐξαιρέ-
 σεις προέρχονται, οἱ περισσότερες, ἀπὸ τὸ γεγονὸς
 ὅτι οἱ φωνητικοὶ νόμοι δὲν ἐνεργοῦν ἀσύδοτα ἀλλὰ
 περιορίζονται σὲ μιὰ ἰδιαίτερη ἐποχὴ τῆς ἐξέλι-
 ξης τῆς γλώσσας. Ἔτσι, ἡ ἄττικὴ ἔχει κόρη δέ-
 ρη ῥοή, παρόλο ποὺ ἡ ἀλλαγὴ *ᾱ* > *η* δὲν γίνεται μετὰ
 ἀπὸ φωνήεντα καὶ τὸ σύμφωνο *ρ* (§ 78). Ἡ αἰτία
 εἶναι ὅτι *σ'* αὐτὲς τὶς λέξεις ἡ ἀλλαγὴ ἔγινε πρὶν
 χαθεῖ τὸ δίγαμμα ποὺ ὑπῆρχε τότε: (< *κόρ^ρφα
 *δέρ^ρφα *ῥο^ρφά). Ἀκόμα, παρ' ὅλο τὸν πρωτοελλη-
 νικὸ κανόνα πῶς τὸ σίγμα ἀποβάλλεται μεταξὺ φω-

νηέντων (§ 68), ἡ ἀττικοῖωνικὴ τὸ κρατάει στὴ ρηματικὴ κατάληξιν -σι, π.χ. φησὶ τίθησι δίδωσι. Καὶ ὁ λόγος εἶναι ὅτι αὐτὸ τὸ -σ- ἀρχικὰ δὲν ὑπῆρχε ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴν $\tau > \sigma$ ποὺ γίνεται στὴν ἀττικοῖωνικὴ σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις (§ 70). Οἱ πραγματικὲς ἐξαιρέσεις ὀφείλονται, οἱ περισσότερες, στὴν ἀναλογία (§ 54). Ἔτσι, τὸ -σ- τοῦ ἔλυσσας παραμένει μεταξὺ φωνηέντων γιατί προστατεύεται ἀπ' τὸν ἀντίστοιχο τύπο ἄλλων ρημάτων ποὺ τὰ θέματά τους λήγουν σὲ σύμφωνο (ἔγραψα ἔπραξα, πρβ. λέλυσσαι γέγραψαι, κλπ.). Ἄλλες ἐξαιρέσεις δὲν ἐξηγοῦνται τόσο εὐκόλα. Λ.χ., ἡ ἀττικοῖωνικὴ ἔχει ἔφηνα < ἔφᾱνα, ἂν καὶ τὸ ᾱ εἶναι παράγωγος (< *ἔφανσα, πρβ. πᾱσα < *πανσα < *παντσα). Αὕτῃ εἶναι μιὰ πραγματικὴ ἀνωμαλία.

82. Ἀθέματοι καὶ θεματικοὶ τύποι. Βασικὸ γνῶρισμα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς εἶναι ἡ διαίρεση τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ρήματος σὲ δύο τύπους, τὸν ἀθέματο καὶ τὸν θεματικό. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν παρατηροῦμε μεταξὺ τους κάποια ἀμφιταλάντευση. Ἔτσι, στὸ ὄνομα, πλᾶν στὸ φύλαξ φύλακος καὶ στὸ κίνδυνος κινδύνου, ποὺ ἦταν οἱ συνηθισμένοι τύποι, συναντοῦμε στὰ ἰωνικὰ τὸ φύλακος φυλάκου καί, ἀντίθετα, στὰ αἰολικὰ τὸ κίνδυσ κίνδυνος. Αὐτὲς οἱ παραλλαγές ὀφείλονται στὴ σύμπτωση ὅτι ἡ γενικὴ τοῦ ἀθέματος τύπου ταυτίζεται στὴν κατάληξί της μὲ τὴν ὀνομαστικὴν τοῦ θεματικοῦ. Ἀπὸ τὴ σύμπτωση αὕτῃ ἀναπτύχθηκε ἡ τάση νὰ ἀντικαθιστᾷ ὁ ἕνας τύπος τὸν ἄλλον μὲ ἀποτελέσμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ αἰολικὰ τῆς Λέσβου, νὰ διαδοθεῖ τόσο στὸ ὄνομα ὅσο καὶ στὸ ρῆμα ὁ θεματικὸς τύπος εἰς βάρος τοῦ ἄλλου.

83. Παραμερισμός τῶν ἀθέματων τύπων. Οἱ ἀθέματοι τύποι τοῦ ὀνόματος εἶχαν τὸ μειονέκτημα ὅτι, λόγῳ πού τοὺς ἔλειπε τὸ θεματικὸ φωνῆεν, παρουσίαζαν συχνὰ μιὰ σύγκρουση ἀνάμεσα στὸ τελικὸ σύμφωνο τοῦ θέματος καὶ στὶς καταλήξεις τῆς ὀνομαστικῆς ἐνικοῦ καὶ τῆς δοτικῆς πληθυντικοῦ πού, καὶ οἱ δύο τους, ἄρχιζαν ἀπὸ σύμφωνο (παῖς < *παιδ.ς, παισὶ < *παιδ.σι). Οἱ διάλεκτοι μᾶς δίνουν πολλές παραλλαγές, πού ἔχουν τὸ καλὸ ὅτι ἀποφεύγουν τέτοιες συγκρούσεις συμφώνων. Ἐτσι στὰ ἀνατολικά αἰολικά, ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ κιόλας ἐποχὴ, ἀναπτύχθηκε ἡ λεγόμενη αἰολικὴ δοτικὴ σὲ -εσσι, π.χ. παῖδεσσι (σχηματισμένη ἴσως κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ γένεσ.σι ἢ κατὰ τὸν παραλληλισμὸ χῶραι χῶραι-σι, παῖδες παῖδεσ-σι). Αἰτιατικὲς τοῦ τύπου φύλακαν, μὲ τὸ -ν δανεισμένο ἀπὸ τὸ λόγον (§ 49), βρίσκονται στὰ θεσσαλικά καὶ στὰ κυπριακά. Στὴ βορειοδυτικὴ κοινὴ τοῦ τέταρτου π. Χ. αἰῶνα, ἀργότερα καὶ σὲ ἄλλες διαλέκτους, βρίσκονται καὶ δοτικὲς τοῦ τύπου φυλάκοις, ἀντίστοιχες στὸ ἰωνικὸ φύλακος φυλάκου (§ 82). Στὸ ρῆμα ἡ ἀνάπτυξη θεματικῶν εἰς βάρους ἀθέματων τύπων ἀρχίζει κιόλας στὰ ἔπη (τιθεῖ ἀντὶ τίθησι), ἀργότερα δὲ ἐπεκτείνεται σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς διαλέκτους (ἄττ. ἐτίθει < ἐτίθη, ἐδίδου < ἐδίδω, κλπ.). Στὰ ἀττικοῖωνικά τὸ φαινόμενο αὐτὸ φτάνει σὲ σημεῖο νὰ μεταφέρονται ὁλόκληρα ρήματα στὸν θεματικὸ τύπο (δεικνύω < δείκνυμι, ὁμνύω < ὁμνυμι, σβεννύω < σβέννυμι, κλπ.). Ἐτσι ἄρχισε καὶ στὸ ρῆμα ὁ παραμερισμὸς τῶν ἀθέματων τύπων.

84. Δευτερεύουσες χρήσεις τῶν πτώσεων. Οἱ

πτώσεις δημιούργησαν πολλές δευτερεύουσες λειτουργίες, χωρίς προθέσεις ἢ καὶ μὲ προθέσεις, κι αὐτὸ γιὰ νὰ μποροῦν νὰ ἐκφράσουν διάφορες ἀφηρημένες σχέσεις ἀνάμεσα στὶς λέξεις. "Ἐτσι ἡ αἰτιατική φανερώνει ὅχι μόνο τὸ ἄμεσο ἀντικείμενο ἀλλὰ καὶ τὴν ἔκταση, τοπική ἢ χρονική, τῆς ἐνέργειας τοῦ ρήματος: (α) ἀλγεῖν τοὺς πόδας, μακρὰν ὁδὸν ἵεναι, (β) μακρὸν χρόνον πορεύεσθαι. 'Ἡ δοτική (τοπική) φανερώνει, κατ' ἀντίθεση πρὸς τὴ διάρκειαν, τὴ στιγμή τῆς ἐνέργειας: τῇ ὕστεραίᾳ ἔπλευσαν, πρβ. ἔπλεον πᾶσαν τὴν ἡμέραν. (Αὐτὴ ἡ διάκριση μεταξὺ αἰτιατικῆς καὶ δοτικῆς ἀντιστοιχεῖ στὴ διάκριση μεταξὺ ἐξακολουθητικοῦ καὶ συνοπτικοῦ τρόπου, § 33). 'Ἡ μεριστική γενική χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλώνει μιὰ στιγμή μέσα σ' ἓνα χρονικὸ διάστημα: ὀλίγον πρότερον τῆς νυκτός. 'Ἡ ἀφαιρετική γενική ἐκφράζει τὴν ιδέα τῆς σύγκρισης: ἔμοῦ μικρότερός ἐστι, 'εἶναι μικρότερος ἀπὸ μένα', κρλ. 'εἶναι στὸ μικρὸ μέρος (ξεκινώντας) ἀπὸ μένα'. Τὸ συγκριτικὸ πρόσφυμα-τερ- βρίσκεται σὲ πολλές λέξεις μὲ τὴν ἔννοια δύο ἀντιθέσεων, π.χ. ἕτερος (λατ. *alter*), ἀμφοτέρος, ἁρρέντερος, θηλύτερος, κλπ. 'Ἡ ἀρχική του σημασία ἦταν 'περνῶ', 'πέρα' καὶ προῆλθε ἀναμφίβολα ἀπὸ τὴ διμερικὴ ὀργάνωση τῆς πρωτόγονης κοινότητος (§ 27).

85. Προθέσεις. Οἱ προθέσεις συντάσσονταν μὲ διάφορες πτώσεις τοῦ ὀνόματος, ἢ σὰν πρῶτο συνθετικὸ ρήματος, γιὰ νὰ ἐκφράζουν διάφορες σχέσεις εἴτε συγκεκριμένες — δηλαδή τοπικὲς ἢ χρονικὲς — εἴτε ἄλλες ἀφηρημένες σχέσεις. "Ἐτσι, διὰ: (α) διὰ δώματα ('πέρασε) μέσ' ἀπὸ τὰ δωμάτια', διαβαίνω

‘περνῶ μέσ’ ἀπό’, (β) διὰ νύκτα ‘τῇ νύχτᾳ’, διακούω ‘ἀκούω ὡς τὸ τέλος’, (γ) διὰ ταῦτα ‘γι’ αὐτό’.
 παρὰ: (α) παρὰ τὴν γῆν ‘γιαλὸ-γιαλὸ’, παρέρχομαι ‘περνῶ’, (β) παρὰ πάντα τὸν χρόνον ‘ὅλο τὸν καιρό’, (γ) παρὰ τοὺς νόμους ‘ἐνάντια στοὺς νόμους’, παρακούω.

86. Χαμένες πτώσεις. Οἱ καταλήξεις τῶν πτώσεων ποὺ χάθηκαν στὴν πρωτοελληνικὴ περίοδο διασώθηκαν σὲ ὀρισμένες λέξεις ποὺ παρέμειναν σὰν ἐπιρρήματα: οἴκοι ἐκεῖ (δοτικὴ ἐνικοῦ), θύρασι Ἀθήνησι (δοτικὴ πληθυντικοῦ), καλῶς σοφῶς (-ω ἀφαιρετικὴ μαζὶ μὲ τὸ ἐπίθημα -ς, πρβ. μέχρι μέχρις, πολλάκι πολλάκις κλπ.).

87. Γενικὴ ἀπόλυτη καὶ αἰτιατικὴ ἀπόλυτη. Στὴν ἀττικοῖωνικὴ τὸ ὄνομα συντάσσεται στὴ γενικὴ σὰν ὑποκείμενο μιᾶς μετοχῆς (θεοῦ θέλοντος)· ἀκόμα, γιὰ νὰ ἐκφράζει τὶς συνθῆκες τὶς σχετικὲς μὲ τὴν ἐνέργειά τοῦ κύριου ρήματος: τοῦ θεοῦ θέλοντος σωθήσεται ‘θὰ σωθεῖ ἂν τὸ θέλει ὁ θεός.’ Ἐδῶ ἡ γενικὴ εἶναι ἀφαιρετικὴ, καὶ ἡ κύρια σημασία εἶναι ‘ἀφοῦ (ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ὅτι) τὸ θέλει ὁ θεός’, κλπ. Στὶς ἄλλες διαλέκτους χρησιμοποιεῖται σὲ τούτῃ τῇ σύνταξιν ἡ αἰτιατικὴ καὶ δείχνει σὲ ποιά ἔκτασις ἰσχύει ἡ ἐνέργεια τοῦ ρήματος. Αὐτὴ ἡ σύνταξις τῆς αἰτιατικῆς ἔγινε κοινόχρηστη στὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ, καὶ ἔτσι ἐξελίχθηκε ἡ ἀκλιτὴ μετοχὴ τῆς νεοελληνικῆς σὲ -οντας (αἰτιατικὴ -οντα μαζὶ μὲ τὸ ἐπιρρηματικὸ ἐπίθημα -ς, § 86).

88. Οἱ ἀντωνυμίες. Στὴν πρωτοελληνικὴ οἱ ἀν-

τωνυμίες ἦταν ἀκόμα ἀδιαμόρφωτες. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ βγαίνει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι παρουσιάζουν πάρα πολλές παραλλαγές τόσο στὰ ἔπη ὅσο καὶ στὶς διαλέκτους. Ἔτσι στὰ ἔπη ἡ δεικτικὴ ἀντωνυμία ὃ ἢ τὸ διατηρεῖ ἀκόμα τὴν ἀρχικὴ τῆς σημασία· στὰ ἰωνικά, ὅμως, καὶ στὰ αἰολικά τῆς Λέσβου χρησιμοποιεῖται πότε σὰν δεικτικὴ ἀντωνυμία καὶ πότε σὰν ὀριστικὸ ἄρθρο, ἐνῶ στὰ ἀττικά χρησιμεύει σχεδὸν ἀποκλειστικὰ γιὰ ἄρθρο. (Στὰ ἑλληνικά τὸ ὀριστικὸ ἄρθρο εἶναι μιὰ ἀδυνατισμένη δεικτικὴ ἀντωνυμία, μὲ ἀρχικὴ τοῦ λειτουργία νὰ ξεχωρίζει τὸ ὑποκείμενο ἢ τὸ ἀντικείμενο ἀπὸ τὸ κατηγορούμενο, π.χ. διπλὸς ὁ κόπος, ἔχει κλειστὸ τὸ στόμα.) Ἡ ἀντωνυμία πάλι ὃς ἢ ὁ, πού στὰ ἀττικά χρησιμοποιεῖται σὰν ἀναφορικὴ, στὰ ἔπη καὶ σὲ μερικὲς διαλέκτους χρησιμοποιεῖται σὰν δεικτικὴ καὶ κτητικὴ. Ἡ ἀντωνυμία τίς τί ἔχει ἐρωτηματικὴ ἀξία σὲ ὅλες τίς διαλέκτους, ἐκτὸς ἀπ' τὰ αἰολικά τῆς Θεσσαλίας ὅπου χρησιμεύει γιὰ ἀόριστη ἀναφορικὴ (ἀττ. ὅστις ὅτι). Αὐτὴ τῆς ἡ χρῆση ἔγινε μεταγενέστερα γενικὴ (Πράξεις 13.25 τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι, οὐκ εἰμὶ ἐγώ). Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τίς τί ἢ ἀττικὴ εἶχε καὶ μιὰν ἄλλη ἐρωτηματικὴ ἀντωνυμία: ποῖος ποῖα ποῖον, κυρίως 'τί λογῆς;' Αὐτὸ τὸ ποῖος χρησιμοποιεῖται ἀπαρχῆς, στὰ ἔπη ὅσο καὶ στὰ ἀττικά, συνώνυμα μὲ τὸ τίς, ἀργότερα μάλιστα, στὴν ἐλληνιστικὴ κοινὴ, παραμερίζει τὸ τίς (ν.ἑ. ποιός). Καὶ ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ ὀφείλεται στὴν προτίμηση καὶ διατήρηση τῶν θεματικῶν τύπων (§ 83).

89. Οἱ ἐγκλίσεις. Ἡ ὑποτακτικὴ ξεχώρισε ἀπὸ τὸν μέλλοντα (§ 34) ἐνωρὶς στὴν ἀρχαία ἐποχὴ,

στήν κλασσική δὲ λογοτεχνία ἀναπτύχθηκε παράλληλα μὲ τὴν εὐκτική. Ἡ πρώτη φανερῶνει μιὰ κατάσταση σχετικὰ κοντὰ στὴν πραγματικότητα, ἡ δεύτερη μιὰν ἄλλη πιὸ μακρινή. Στὶς ἐπιγραφές ὅμως ὅλων τῶν διαλέκτων ἡ εὐκτική συχνὰ συγχέεται μὲ τὴν ὑποτακτική, καὶ στὴν ἐλληνιστική ἐποχὴ ἀχρηστεύεται. Στὴν κλασσική λογοτεχνία ἀνάπτυξε καὶ ἡ ὀριστική ἔγκλιση μιὰ καινούργια λειτουργία. Ὅπως ἡ εὐκτική χρησιμοποιεῖται μὲ τὸ ὑποθετικὸ μόριο *ἄν* (ἰων. *κε*) γιὰ νὰ ἐκφράζει μιὰ μακρινὴ δυνατότητα, ἔτσι καὶ ἡ ὀριστική τῶν περασμένων χρόνων χρησιμοποιεῖται μὲ τὸ ἴδιο μόριο γιὰ νὰ ἐκφράζει τὴν ἀπόδοση μιᾶς ἀνεκπλήρωτης ὑπόθεσης, δηλαδὴ τὸ ἀπραγματοποίητο.

90. Τὰ μόρια ἀποχρώσεων. Ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς τονισμός, ποὺ εἶναι μουσικὸς καὶ λεξικὸς (§§ 15, 75), δὲν ἔπαιξε κανένα ρόλο στὴν ἐκφραση τῆς ἔμφασης ἢ ἄλλων ἀποχρώσεων τοῦ νοήματος (ἀμφιβολία, εἰρωνεία, ἐκπληξή, κλπ.) ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν τονισμὸ σὲ ἄλλες γλῶσσες. Τὴν ἔμφαση τὴν ἐκφράζει ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ μὲ ἀλλαγές στὴ σειρά τῶν λέξεων δίνοντας τὴν πρώτη θέση στὴ λέξη ποὺ φέρει τὸ κύριο νόημα: (α) σοφὸς ὁ Σωκράτης, (β) ὁ μὲν Σωκράτης ἐστὶ σοφός, ὁ δὲ Μέλητος οὐ, (γ) ἐστὶ σοφὸς ὁ Σωκράτης. Τὶς ἄλλες ἀποχρώσεις τὶς ἐκφράζει μὲ μόρια, π.χ. *ἄρα, γε, γοῦν, δὴ, καί, τοι, που, καίτοι*, κλπ. Καμμία ἄλλη ἰνδοευρωπαϊκὴ γλῶσσα δὲν διαθέτει ἓνα τέτοιο πλῆθος μόρια ποὺ νὰ ἐκφράζουν τὶς νοητικὲς σχέσεις καὶ τοὺς συναισθηματικοὺς ὑπαινιγμοὺς ποὺ στὶς ἄλλες γλῶσσες ἀποδίδονται μὲ ἀλλαγές τοῦ τόνου τῆς πρότασης, ἀπὸ τὴν ἀπο-

ψη δὲ αὐτὴ ἢ πλουσιότερη ἀπ' ὅλες τὶς διαλέκτους εἶναι ἢ ἄττική. Αὐτὰ τὰ μόρια, μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ, μοιάζουν μ' ἓνα μαγικὸ κλειδί ποὺ μᾶς ἀνοίγει καὶ τὶς πιὸ ἐνδόμυχες ἀποχρώσεις τῆς ἄττικῆς λαλιᾶς.

91. Σύνθετες λέξεις. Ἡ κλασσικὴ ἑλληνικὴ διαθέτει ἄφθονα μέσα γιὰ τὸν σχηματισμὸ σύνθετων λέξεων. Τροποποιεῖται τὸ νόημα τοῦ ρήματος μὲ προθέσεις (ἀκούω ἐνακούω ἐπακούω κατακούω παρακούω κλπ.) καὶ συνδυάζονται ρήματα μὲ ὀνόματα καὶ ὀνόματα μὲ ὀνόματα γιὰ νὰ ἐκφράζονται ἔτσι σύνθετες ἰδέες. Λόγου χάρη, ἡ λέξη παῖς δίνει τὰ ἀκόλουθα παράγωγα: παιδίον παιδάριον παιδίσκος ἄπαις εὐπαις πεντηκοντάπαις παίζω παῖγμα παίγνιον παιγνήμων παιδιὰ παιδεία παιδικὸς παιδεύω παιδευτὴς παιδευτήριον παιδαγωγὸς παιδαγωγῶ παιδαγωγία παιδαγωγικὸς παιδαγωγεῖον παιδοποιὸς παιδοποιῶ παιδοποιία εὐπαιδευτος ἀπαιδευτος, κλπ. Ἐνα χαρακτηριστικὸ τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας τοῦ ἄττικοῦ λαοῦ, ὅπως δείχνουν οἱ κωμωδίες τοῦ Ἀριστοφάνη, ἦταν ὁ αὐτοσχεδιασμὸς καινούργιων σύνθετων λέξεων.

I. Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΗ

92. Πηγές. Ἡ ἐλληνιστικὴ κοινὴ σώζεται σὲ λογοτεχνικὰ κείμενα ὅπως ἡ μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη, σὲ ἐπιγραφές ποὺ προέρχονται ἀπὸ κάθε μέρος τοῦ ἐλληνόφωνου κόσμου καὶ σὲ διάφορους αἰγυπτιακοὺς παπύρους ποὺ περιέχουν ἰδιωτικὰ συμβόλαια, ὑπομνήματα καὶ προσωπικὰ γράμματα. Πολλὰ ἀπὸ τὰ γράμματα αὐτὰ πλησιάζουν πολὺ τὴν καθημερινὴ ὁμιλίαν. Περιέχουν ὀρθογραφικὰ καὶ γραμματικὰ λάθη καθὼς καὶ καινούργιους τύπους καὶ λέξεις ποὺ δὲν συναντιόνται διόλου οὔτε στὰ λογοτεχνικὰ κείμενα οὔτε στὶς ἐπιγραφές.

93. Ἡ ἐξάπλωση τῆς κοινῆς. Ἦδη ἀπὸ τὸν πέμπτο π. Χ. αἰῶνα ἡ ἐλληνικὴ μιλιότανε στὴν πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας, ὕστερα δὲ ἀπὸ τὶς κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ποὺ ἔφτασε ὡς τὰ σύνορα τῆς Ἰνδίας, ἔγινε ἐπίσημο ὄργανο καὶ δεύτερη γλῶσσα σὲ ὅλες τὶς χῶρες τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς. Ἔτσι σχηματίστηκε μιὰ καινούργια πανελλήνια κοινὴ ποὺ μεταγενέστερα ἐξελίχτηκε, χωρὶς καμμιά διακοπή, στὴ βυζαντινὴ καὶ στὴ νέα ἐλληνικὴ. Ἡ ἐλληνιστικὴ κοινὴ βρίσκεται πιὸ κοντὰ στὴ σημερινὴ δημοτικὴ παρὰ στὴ γλῶσσα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Στὴ δυτικὴ Εὐρώπη, ἀντίθετα ἀπὸ τὴν ἀνατολική, ἡ καταστροφὴ τῆς Ρω-

μαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοὺς γερμανοὺς κατακτητὲς εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ σχηματισθοῦν τὰ ξεχωριστὰ βασίλεια ἀπ' ὅπου κατάγονται τὰ διάφορα ἔθνη τῆς σημερινῆς Εὐρώπης καί, ἔτσι, νὰ διαμορφωθοῦν οἱ διαφορετικὲς τῶν γλώσσες. Αὐτὸ ἐξηγεῖ γιατί οἱ νεολατινικὲς γλώσσες εἶναι πολλές, ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ παραμένει μία.

94. Τονισμός. Βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἑλληνιστικῆς κοινῆς στάθηκε ὁ κλονισμὸς τοῦ μουσικοῦ τονισμοῦ. Ἡ ἀλλαγὴ αὕτῃ ὀφείλεται στὸ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κοινὴ ἔγινε ἡ δεύτερη γλώσσα ἀλλόγλωσσων λαῶν. Ἀπ' ὅλα τὰ στοιχεῖα μιᾶς γλώσσας τὸ δυσκολώτερο γιὰ τοὺς ξένους εἶναι τὸ φωνητικὸ τῆς σύστημα. Γι' αὐτὸ ἓνας λαός, ὅταν υἱοθετεῖ μιὰν ἄλλη γλώσσα, εἰσάγει σ' αὐτὴν φωνητικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ δική του (§ 16). Στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἡ ἑλληνικὴ υἱοθετήθηκε ὅχι μονάχα ἀπὸ ἓναν ξενόγλωσσο λαὸ ἀλλ' ἀπὸ πολλοὺς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑποστεῖ βασικὲς φωνολογικὲς τροποποιήσεις (§ 48). Γιὰ τὴν ἀκρίβεια, δὲν κλονίστηκε ὁ μουσικὸς τονισμὸς, ὁ λεξικὸς ὅμως ἀπὸ μουσικὸς ἔγινε δυναμικὸς, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ μουσικὸς νὰ χρησιμεύει γιὰ νὰ τροποποιεῖ τὴ σημασίαν τῆς πρότασης (§ 15). Κάθε λέξη, ποὺ πρὶν εἶχε πάνω σὲ μία συλλαβὴ τῆς ἑνῆ μουσικὸν τόνο, ἔχει τώρα πάνω στὴν ἴδια συλλαβὴ ἓναν δυναμικόν. Καθὼς παρατηρήσαμε πρὶν πάνω, ὁ δυναμικὸς τονισμὸς ἀδυνατίζει συνήθως τὰ ἄτονα φωνήεντα (§ 15). Ἔτσι ἔγινε καὶ στὰ ἑλληνικά, χωρὶς ὅμως τίς καταστρεπτικὲς συνέπειες ποὺ εἶχε σὲ ἄλλες γλώσσες, ὅπως λ.χ. στὰ λατινικά. Στὰ λατινικά, πρὶν ὁ μουσικὸς τόνος γίνεαι δυναμικὸς, περιορίστηκαν οἱ δυνατές

του θέσεις ἔτσι ποὺ ἔπεφτε πάντοτε εἴτε στὴν προπαραλήγουσα εἴτε στὴν παραλήγουσα, μὰ ποτὲ στὴ λήγουσα, μὲ ἀποτέλεσμα πολλές καταλήξεις, ἰδιαίτερα τοῦ ὀνόματος, ποὺ ἦταν πάντοτε ἄτονες, νὰ σβήσουν. Στὰ ἑλληνικά, ὅμως, ὁ τόνος σὲ πολλές λέξεις ἐξακολούθησε νὰ πέφτει πάνω στὴ λήγουσα (ποταμὸς πόλεμος, ἀγαπῶ ἐλπίζω), μὲ ἀποτέλεσμα οἱ καταλήξεις νὰ διασωθοῦν, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βορινὰ ἰδιώματα ὅπου οἱ ἄτονες συλλαβὲς κόβονται (§ 15). Ἡ ἐπίδρασις τοῦ δυναμικοῦ τονισμοῦ εἶναι φανερὴ καὶ στὴ νεοελληνικὴ, π.χ. στὴ συνίζηση τοῦ *ι* μὲ ἀκόλουθο φωνῆεν (μιά, δυὸ) καὶ στὴν παραμόρφωση πολυσύλλαβων λέξεων (σαράντα < τεσσαράκοντα, ρολοὶ < ὠρολόγιον).

95. Τὰ φωνήεντα. Μὲ τὸ ἀδυνάτισμα τῶν ἄτωνων φωνηέντων κλονίστηκε καὶ ὁ ποσοτικὸς τονισμός (§ 15), δηλαδὴ ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὰ βραχύχρονα καὶ στὰ μακρόχρονα (§ 66). Μὲ τὸν χαμὸ αὐτῆς τῆς διακρίσεως οἱ δίφθογγοι *αι* *ηι* *ωι* ἐξομοιώθηκαν μὲ τὰ μονόφθογγα *α* *η* *ω* (*α* *η* *ω*) καὶ τὰ *αι* *ει* *οι* μὲ τὰ *ε* *ι* *υ* (*ü*). Ἀργότερα τὰ *ει* *οί* ἐξομοιώθηκαν μὲ τὸ *ι*. Οἱ ὑπόλοιποι δίφθογγοι, οἱ *αυ* *ευ* *ηυ*, ἔχασαν τὴ διφθογγικὴ τους ἀξία ὅταν τὸ δεύτερο φωνῆεν ἔγινε ἓνα ἐξακολουθητικὸ σύμφωνο (*ν-ε. αυ* *ευ* *ηυ*). Ἐτσι χάθηκαν ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι δίφθογγοι, καὶ τὰ μονόφθογγα ἀπόκτησαν τὶς νεοελληνικὲς τους ἀξίες.

96. Τὰ σύμφωνα. Τὰ σύμφωνα δὲν ἔπαθαν τόσο πολλὰς μεταβολὰς ὅσες τὰ φωνήεντα, γιὰτὶ δὲν τὰ ἐπηρέασε ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τονισμοῦ. Οἱ πιὸ σημαντικὲς μεταβολὲς τοὺς ἦτανε δύο. Πρῶτα, τόσο

τὰ δασυνόμενα φ θ χ (*ph th kh*) τῆς ἀρχαίας γλώσσας (§ 70) ὅσο καὶ τὰ ἀντίστοιχα ἡχηρὰ β δ γ ἔγιναν ἐξακολουθητικά, ἀπόκτησαν δηλαδή τὶς νεοελληνικὲς τοὺς ἀξίες. (Στὰ δωρικὰ τῆς Σπάρτης τὸ θ εἶχε ἀποκτήσει τὴ νεοελληνικὴ τοῦ ἀξία ἀπὸ τὴν κλασσικὴ κιόλας ἐποχὴ.) Δεύτερο, τὰ συμπλέγματα μπ ντ γκ ἀπὸ ἄηχα ἔγιναν ἡχηρὰ καὶ στὴν ἀρχικὴ θέση (κάποτε καὶ ἄλλοῦ) κατέληξαν νὰ γίνουν *b d g*, νὰ πάρουν δηλαδή τὶς ἀξίες τῶν ἀρχαίων β δ γ. Τὰ ἄλλα διπλὰ ὅμοια σύμφωνα, τὰ λλ μμ νν, ἔγιναν λ μ ν, ὅπως καὶ τὸ σσ ἔγινε σ. Ἡ δασεία χάθηκε.

97. Τὰ ἀθέματα ὀνόματα. Αἰτιατικὲς τοῦ τύπου φύλακαν χειραν ἀντὶ φύλακα χειρα, ἀνάλογες πρὸς τὶς ταμίαν χώραν ποὺ βρίσκονται σποραδικὰ στὶς ἀρχαῖες διαλέκτους (§ 83), γίνονται τώρα κοινές, ὅπως καὶ στὸν πληθυντικὸ οἱ τύποι φύλακες χειρες ἀντὶ φύλακας χειρας. Ἡ ἀττικὴ κλίση ταμίας-ταμίον δίνει τὴ θέση τῆς στῆ δωρικὴ κλίση ταμίας-ταμία (*-ā < -āo*) καί, παράλληλα μ' αὐτό, ἡ ἀττικὴ κλίση ναύτης-ναύτου γίνεται ναύτης-ναύτη. Χαρακτηριστικὸ τῆς ἐλληνιστικῆς κοινῆς, ποὺ βρίσκεται καὶ στὴ μεταγενέστερη λατινικὴ, εἶναι τὸ ὅτι χρησιμοποιοῦνται τὰ ὑποκοριστικὰ ἐπιθήματα (§ 29) σὰν μορφολογικὰ ὄργανα γιὰ νὰ προστατεύουν τὰ θέματα τὰ ἀδυνατισμένα ἀπὸ φωνητικὲς ἀλλαγές. Ἔτσι, στὰ ἐλληνικά, παραμερίστηκαν ἀκόμα περισσότερα ἀθέματα ὀνόματα: ἀττ. οὖς ὠτός, ἐ.ἐ. ὠτίον (> ν-ε. αὐτί, πρβ. λατ. *auricula* > γαλλ. *oreille*), ἐ.ἐ. παιδίον εἰκόνιον πόδιον ξιφίδιον λεοντάριον κλπ. Τὸ -ιον ἔγινε -ιν καὶ ἀργότερα -ι. Τὸ ὑποκορι-

στικὸ ἐπίθημα -ιδι- προέρχεται ἀπὸ τὴν ἴδια ρίζα ποὺ βρίσκεται καὶ στὸ πατρωνυμικὸ -ίδης, κρλ. 'γιός', π.χ. 'Ατρεΐδης' 'Αγαμέμνων' 'Α. γιὸς τοῦ Α,' υἱδοῦς 'γιὸς τοῦ γιοῦ', κλπ. (Μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο χρησιμοποιεῖται καὶ στὰ κινέζικα ἢ λέξη *zì* 'γιός', 'παιδί,' π.χ. *zhuō-z* (α) 'τραπέζι-παιδί', δηλ. 'μικρὸ τραπέζι', (β) 'τραπέζι'.)

98. Τὰ ἀθέματα ρήματα. Ἡ κατάργηση τῶν ἀθέματων ἐνεστώτων, ποὺ εἶχε κιόλας ἀρχίσει στὴν κλασσικὴ ἐποχὴ (§ 83), συνεχίστηκε: ἴστημι > ἰστάνω καὶ στέκω, δίδωμι > δίδω καὶ δίνω, ῥήγνυμι > ρήσσω, ἀνοίγνυμι > ἀνοίγω, πετάννυμι > πεταννύω, πετῶ, κλπ. Τὸ εἶμι ἔγινε εἶμαι μεσοπαθητικόν, ἀνάλογο πρὸς τὸ ἔσομαι καὶ τὸ ἤμην (ἄττ. ἦ ἦν): βλ. Πίν. Δ'.

99. Τύποι τοῦ ρήματος. Στὸν ἐνεστώτα συναντοῦμε γράφesai ἀντὶ γράφει (<γράφει < *γράφσαι), κατ' ἀναλογία τοῦ παρακείμενου γέγραψαι, σποραδικὰ δὲ καὶ τοὺς νεοελληνικοὺς τύπους γράφουν ἐγράψαι (§ 112). Γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀορίστου καὶ τοῦ παρατατικοῦ βλ. § 50. Ὁ μέλλοντας συγχέεται μὲ τὴν ὑποτακτικὴν (γράφω γράφεις γράφει—γράφω γράφης γράφη), καὶ ἔτσι συναντοῦμε ἀκούσω ἀντὶ ἀκούσομαι, τύχω ἀντὶ τεύξομαι, κλπ. Ὁ παρακείμενος συγχέεται μὲ τὸν ἀόριστο (ἀπήνοχας ἀντὶ ἀπενήνοχας, πρβ. ἀπήνεγκας, πεπλάνηκαν ἀντὶ πεπλανήκασιν, πρβ. ἐπλάνησαν, κλπ.). Ἡ ὑποτακτικὴ, συνταγμένη μὲ τὸ ἵνα, μπαίνει στὴ θέση τοῦ ἀπαρέμφοτου ('Ιω. 1. 27 οὐκ εἶμι ἐγὼ ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος). Ἡ εὐκτικὴ ἀχρηστεύεται

(§ 93) καὶ ἡ ἰδέα τῆς δυνατότητας ἐκφράζεται μὲ τὸ ἤθελα (ἠθέλησα).

100. Μόρια ἀποχρώσεων. Ἀφοῦ ἔπαψε νὰ εἶναι λεξικός ὁ μουσικός τονισμὸς ἦταν πιά ἐλεύθερος νὰ ἐκφράζει τὴν ἔμφαση καὶ ἄλλες ἀποχρώσεις τῆς πρότασης, μὲ ἀποτελέσμα ἡ εὐλύγιστη σειρά τῶν λέξεων νὰ παύσει νὰ εἶναι ἀπαραίτητη· γιὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ τὰ μόρια, ποὺ εἶχαν ἀναπτυχθεῖ ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἐκφράζουν τὶς ἀποχρώσεις ἐκεῖνες (§ 94), κατάντησαν περιττὰ καὶ χάθηκαν.

101. Ἡ δοτική. Λόγω φωνητικῶν ἀλλαγῶν, ἰδιαίτερα τοῦ ἀδυνατίσματος τῶν δοτικῶν καταλήξεων -αῖ -ηι -ωι (> -a -i -o) -αις (> -es), ἀρχίζει τώρα νὰ χάνει ἔδαφος καὶ ἡ δοτική, δυναμώνει δὲ ἡ αἰτιατική εἰς βάρος τόσο τῆς δοτικῆς ὅσο καὶ τῆς γενικῆς: Α' Κορ. 7. 31 οἱ χρώμενοι τὸν κόσμον. Ἐφ. 4. 21 αὐτὸν ἠκούσατε. Σὲ μερικὲς φράσεις ἡ γενικὴ ἀποκτᾷ σχεδὸν τὴν ἀξία τῆς δοτικῆς: Ἰω. 13. 6 σύ μου νίπτεις τοὺς πόδας; ἔσὺ μοῦ πλένεις τὰ πόδια; Παράλληλα μ' αὐτὴ τὴν ἐξασθένιση τῶν πτώσεων ἀναπτύσσονται τώρα καινούργιες σύνθετες προθέσεις: ἀπέναντι, ἀνὰ μέσον (ν-ε. ἀνάμεσα), ἔμπροσθεν (ν-ε. μπροστά). Ἔτσι ἐγκαινιάστηκε ἓνας τύπος πρόθεσης ποὺ ἀποδείχτηκε πολὺ παραγωγικὸς στὰ νεοελληνικά.

102. Λεξιλογικὲς ἀλλαγές. Οἱ φωνητικὲς καὶ μορφολογικὲς μεταβολὲς τῆς κοινῆς προξένησαν σὲ πολλὰς λέξεις ἀνωμαλίες καὶ διαφορούμενα, ποὺ παραμερίστηκαν ἀργότερα μὲ λεξιλογικὲς ἀλλαγές (§ 51). Μὲ τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα δίνεται

ὀλόκληρη ἡ ἐξελικτικὴ πορεία τῆς γλώσσας ἀπὸ τὴν πρωτοελληνικὴ ἴσαμε τὴ βυζαντινὴ: (α) πρ-ελλ. *ὄΦις, δωρ. ὄις, ἀττ. οῖς (*ūs*), ἐ.ἐ. οῖς (*ūs > is*) > πρόβατον, πρβ. πρ-ελλ. σῦς (*sūs*), ἀττ. ὕς (*hūs*), ἐ.ἐ. ὕς (*ūs > is*) > χοῖρος, (β) πρ-ελλ. κενφόρς, ἀττ. κενός, ἐ.ἐ. κενός, πρβ. πρ-ελλ. ἀττ. καινός, ἐ.ἐ. καινός (*kenos*) β.ἐ. καινούργιος, (γ) πρ-ελλ. *νᾱΨς *νᾱΨος (λατ. *nauis*), δωρ. ναῦς ναός, ἀττ. ναῦς νεώς, ἐ.ἐ. πλοῖον, πρβ. πρ-ελλ. *ναΨός, δωρ. ναός, ἀττ. ἰων. νεώς, ἐ.ἐ. ναός (ἀπὸ τὰ δωρικά), (δ) δωρ. λαός, ἀττ. λεώς, ἐ.ἐ. λαός, (ε) πρ-ελλ. *ᾱσΨως, δωρ. ᾱώς, ἰων. ῆώς, ἀττ. ἔως, ἐ.ἐ. αὐγή, (ς) πρ-ελλ. *αἰσδώς, ἀττ. αἰδώς,, ἐ.ἐ. ἐντροπή, ἀττ. ῥίς β.ἐ. μύτες, ἀττ. χρώς, β.ἐ. δέρμα. Καὶ ἀκόμα, ἀττ. εἶμι > ἐ.ἐ. ὑπάγω, ἀττ. πίμπλημι > ἐ.ἐ. γεμίζω, ἀττ. σκεδάννυμι > ἐ.ἐ. σκορπίζω (ἀπὸ τὰ ἰωνικά), ἀττ. αἰρῶ εἶλον > ἐ.ἐ. πιέζω (δωρ. πιάζω = 'πιάνω'), ἀττ. κορέννυμι > ἐ.ἐ. χορτάζω, ἀττ. οἶδα > ἐ.ἐ. γινώσκω, ἀττ. ὕει > ἐ.ἐ. βρέχει.

103. Παρακμὴ τῶν ἀρχαίων διαλέκτων. Ἡ κοινὴ εἶχε σάν βάση τῆς τὰ ἀττικά, ἀπόρριψε ὅμως μερικὲς ἀνωμαλίες τῆς ἀττικῆς καὶ ἀποδέχτηκε ἀπ' τὴς ἄλλες διαλέκτους πολλὰ στοιχεῖα, τόσο φωνολογικὰ ὅσο καὶ μορφολογικὰ, π.χ. τὸ ἰωνικὸ -σσ- (ἐ.ἐ. θάλασσα, ἀττ. θάλαττα), τὸ ἰωνικὸ -ισσα (ἐ.ἐ. βασίλισσα, ἀττ. βασίλεια) καὶ τὴς ἰωνικὲς κλίσεις Νειλοῦτις-Νειλοῦτος, φαγᾱς-φαγᾱδος καὶ λαγός-λαγοῦ (ἀττ. λαγώς λαγώ). Ἀπὸ τὰ δωρικά πῆρε τὸ ναός καὶ τὸ λαός (ἀττ-ἰων. νεώς λεώς). Στὸ λεξιλόγιο τὸ σκορπίζω (ἀττ. σκεδάννυμι) καὶ τὸ τυλίσσω (ἀττ. ἐλίττω) προῆλθαν ἀπὸ τὰ ἰωνικά, καὶ τὸ πιάζω (ἀττ. αἰρῶ)

ἀπὸ τὰ δωρικά. Μὲ τὸ ξάπλωμα τῆς κοινῆς οἱ ἀρχαῖες διάλεκτοι ἄρχισαν νὰ ξεπέφτουν. Τὰ ἀττικά ἀκούγονταν ἀκόμα τὸν τρίτο μ. Χ. αἰώνα, ὅχι βέβαια στὴν ἴδια τὴν Ἀθήνα ἀλλὰ ἔξω στὰ χωριά. Τὰ ἰωνικά ἐξαφανίστηκαν στὴν κυρίως Ἰωνία· ὅμως, ἂν καὶ λείπουν γραπτὰ κείμενα, πρέπει νὰ ἐπιζήσανε σὲ παράμερες περιοχὲς τῆς Μικρασίας, γιατί, κάτι ἰωνικά στοιχεῖα, ποὺ ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὴν κοινὴ, διατηροῦνται στὰ νεοελληνικά ἰδιώματα τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας. Στὴ Λακωνία βρέθηκαν ἐπιγραφές τοῦ τρίτου μ. Χ. αἰώνα γραμμένες στὰ δωρικά. Τῆς ἴδιας ἐπαρχίας τὰ σημερινὰ τσακωνικά, ὅπως καὶ τὰ ὀτραντομποβέζικα τῆς νότιας Ἰταλίας, εἶναι δωρικῆς καταγωγῆς.

104. Ξένες λέξεις. Μὲ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση τῆς Ἑλλάδας, καὶ ἀργότερα μὲ τὸ ξάπλωμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ κοινὴ δανείστηκε πολλὰς λέξεις ἀπὸ τὰ λατινικά κι ἀπὸ τὶς σημιτικὲς γλῶσσες, ἰδιαίτερα τὰ ἐβραϊκά καὶ τὰ ἀραμαϊκά: (λατινικές) *κολωνία* *κουστωδία* *λεγεὼν τίτλος* *φραγελλῶ σπίτι* *βιάτικον* *λιβράριος* κλπ.· (σημιτικὲς) *ἀμὴν* *μεσσίας* *σάββατον* *σατανᾶς* *Πάσχα* κλπ. Τὰ μορφολογικά καὶ συντακτικά δανείσματα ἀπὸ τὴ λατινικὴ (δὸς *ἐργασίαν* *da operam*, τὸ *ικανὸν ποιεῖν* *satisfacere*) εἶναι σπάνια καὶ ἀσήμαντα.

105. Ἀττικισμός. Μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση σταμάτησε ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, ποὺ εἶχε ἀρχίσει μὲ τὶς κατακτήσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου, καί, μὲ τὴν παρακμὴ τῆς ἀρχαίας ἑλληνορωμαϊκῆς κοινωνίας, οἱ συγγραφεῖς της,

κοιτάζοντας πίσω πιά κι ὄχι μπροστά, ἄρχισαν νὰ ἐξιδανικεύουν τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐγκαινιάζοντας τὴν προσπάθεια νὰ ξαναζωντανέψουν τὰ ἀττικὰ σὰν γραπτὴ γλῶσσα, κατὰ προτίμηση ἀπὸ τὴν κοινὴ ποὺ τὴν καταφρονούσανε σὰν γλῶσσα ἀκάθαρτη καὶ χυδαία. Ἰσαμε τότε ὁ κάθε Ἑλληνας περηφανευόταν γιὰ τὴ γλῶσσα του καί, παρ' ὅλες τὶς τοπικὲς καὶ λογοτεχνικὲς τῆς παραλλαγές, τὴ θεωροῦσε σὰν μιὰ γλῶσσα ἐνιαία. Ἀπὸ τότε, ὅμως, ἄρχισε μιὰ διάσπαση ἀνάμεσα στὸ φτιαχτὸ ἰδίωμα τῶν ἐπίσημων κύκλων καὶ στὴ γνήσια ὁμιλία τοῦ λαοῦ. Διασώζεται ἀπὸ τὸν Φρύνιχο, ἀττικιστὴ τοῦ δεύτερου μ. Χ. αἰῶνα, ἓνας κατάλογος ἀπὸ λέξεις καταδικασμένες σὰν χυδαῖες, ποὺ γιὰ τὸ γλωσσολόγο ἔχει μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰτὶ μᾶς γνωρίζει γιὰ πρώτη φορὰ πολλὲς λαϊκὲς λέξεις τῆς ἐποχῆς του ποὺ ἀκούονται ἀκόμη καὶ σήμερα: Φρυν. Ἑκλ. 11 *Εὐχαριστεῖν οὐδεὶς τῶν δοκίμων εἶπεν, ἀλλὰ χάριν εἰδέναι* 100 *Ἀκμήν ἀντὶ τοῦ ἔτι* *Ξενοφῶντα λέγουσιν ἅπαξ αὐτῷ κεχρηῆσθαι, σὺ δὲ φυλάττου, λέγε δὲ ἔτι* 333 *Βουνός· ὀθνεῖα ἢ φωνὴ τῆς ἀττικῆς . . . ἐν δὲ τῇ Συρακουσίᾳ ποιήσει καθωμίληται, ἀλλ' οὐ προσίεται ὁ Ἀθηναῖος τὴν ἀλλοδαπὴν λέξιν. Αὐτὴ ἡ λέξη, βουνός, ποὺ τὴν καταδικάζει ὁ Φρύνιχος ὡς ὀθνεῖα φωνὴ τῆς ἀττικῆς, συναντιέται στὶς Ἰκέτιδες τοῦ Αἰσχύλου καί, ἀκόμα, στὴ λαϊκὴ ἀττικὴ. Ἀπὸ κεῖ, δίχως ἄλλο, πέρασε στὴν κοινὴ καί, ἔτσι, καὶ στὴ νεοελληνικὴ δημοτικὴ.*

ΙΑ. Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

106. Ἡ γραπτὴ κοινὴ. Γιὰ διακόσια περίπου χρόνια ὕστερα ἀπ' τὴ θεμελίωσή του τὸ Βυζαντινὸ Κράτος, διάδοχο τοῦ Ρωμαϊκοῦ, διατήρησε σὰν ἐπίσημη γλῶσσα του τὴ λατινική. Ἀργότερα ὅμως, λόγω τοῦ κλονισμοῦ τῆς Δυτ. Αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ σχίσματος, ἀναγνωρίστηκε σὰν ἐπίσημη ἡ ἐλληνική, ποὺ ἦταν ἡ γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ λαοῦ. Ὡστόσο, ἡ καινούργια ἐπίσημη κοινὴ δὲν ἦταν ἡ λαϊκὴ ἀλλ' ἡ ἀττικίζουσα (§ 105), ποὺ τὴ χρησιμοποιοῦσαν μὲ διάφορους βαθμοὺς ἀρχαϊσμοῦ. Ἡ λαϊκὴ ὁμιλία τῶν προηγούμενων τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς αἰώνων δὲν σώζεται παρὰ μονάχα σὲ μερικὰ τραγούδια τῆς Πόλης. Ἀπὸ τοὺς κατοπινοὺς αἰῶνες ἔχουμε τὰ Προδρομικὰ ποιήματα καὶ τὶς Ἀσίζες τῆς Κύπρου. Οἱ Ἀσίζες δείχνουν πῶς, ἤδη πρὶν ἀπὸ τὸ πάρσιμο τῆς Πόλης, ἡ δημοτικὴ εἶχε πάρει σχεδὸν ὁλότελα τὴ σημερινή της μορφή.

107. Ἡ γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ πρῶτοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας περηφανεύονταν νὰ γράφουν στὴν ἐλληνιστικὴ κοινὴ, γλῶσσα τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς, καί, ἀπαντώντας στοὺς ἐθνικοὺς καὶ στοὺς ἀττικιστὲς ποὺ τὴν κορόιδευαν, ἰσχυρίζονταν ὅτι ἡ μόνη γλῶσσα ποὺ ἦταν ἄξια νὰ διαδίδει τὴ θεϊκὴ ἀλήθεια ἦταν ἡ λαϊκὴ. Μεταγενέστερα, ὅμως,

καὶ οἱ πατέρες οἱ ἴδιοι ἄρχισαν νὰ καλλιεργοῦν τὴν ἀττικίζουσα. Ἡ κοινὴ, ὥστόσο, παρέμεινε στὶς λειτουργίες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπηρέασε, ἔτσι, βαθιὰ τὴ γλώσσα τῶν βυζαντινῶν ἀσμάτων πού, μαζὶ μὲ τὶς κανονικὲς ἀκολουθίες τῆς Ἐκκλησίας, συντελέσανε πολὺ στὴ διάσωση τῆς γλώσσας τὸν καιρὸ τῆς Τουρκοκρατίας.

108. Ἡ νεοελληνικὴ δημοτικὴ. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Πόλης αὐξάνονταν ὀλοένα ἀπὸ ἐποίκους πού προέρχονταν ἀπὸ κάθε μέρος τῆς Αὐτοκρατορίας, ὅχι μόνο Ἕλληνες ἀλλὰ καὶ ξένους, ἰδιαίτερα Σλάβους πού ἐπίεζαν ἀδιάκοπα τὸ Βυζάντιο στὰ βόρεια σύνορα. Ὑστερα ἀπὸ τὸ πάρσιμο, τῆς Πόλης ἡ ἐλληνικὴ ἔπαψε νὰ εἶναι ἡ ἐπίσημη γλώσσα καὶ ἔδωκε τὴ θέση της στὰ τούρκικα καὶ στὰ ἰταλικά, γι' αὐτὸ καὶ ἄρχισε ἀκόμα μιὰ φορὰ νὰ διαφοροποιεῖται σὲ τοπικὰ ἰδιώματα, τὰ ἴδια πού βρίσκονται καὶ στὴ σημερινὴ δημοτικὴ. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀνάπτυξε στενὲς ἐπαφὲς μὲ τὰ ἀρβανίτικα, τὰ σλαβομακεδονικὰ καὶ τὰ βουλγάρικα, γλῶσσες τῶν ἄλλων λαῶν πού πάλευαν τότε κ' ἐκεῖνοι, ὅπως οἱ Ἕλληνες, κατὰ τῆς Τουρκοκρατίας.

109. Τὸ ὄνομα. Μὲ πρότυπο τὴν κλίση ταμίας—ταμίαν—ταμία (§ 97) ἡ ἀρχαία κλίση φύλαξ—φύλακα—φύλακος γίνεται τώρα φύλακας—φύλακαν—φύλακα. Ἔτσι καὶ ἡ φλὲψ—φλέβα—φλεβὸς γίνεται φλέβα—φλέβαν—φλέβας, σὰν τὸ χώρα—χώραν—χώρας, καὶ τὸ πόλις—πόλιν—πόλεως γίνεται πόλη—πόλην—πόλης, σὰν τὸ λύπη—λύπην—λύπης. Ἀπεναντίας οἱ ὀνομαστικὲς πληθυντικοῦ χῶραι λῦπαι γίνονται χῶρες λῦπες, κατ' ἀναλογίαν τοῦ φλέβες. (Τὰ

οὐδέτερα ἀθέματα γένος σῶμα κλπ., ὄντας ἄκλιτα στήν ὀνομαστική καὶ στήν αἰτιατική, δὲν ἀλλάζουν.) Ἀκόμα, μὲ ἀφετηρία τὶς ὁμόφωνες καταλήξεις -ων -ον, ἡ κλίση γέρων - γέροντα - γέροντος γίνεται γέρος - γέρον - γέρου, πρβ. ἄρχων > ἀρχός, Χάρων > Χάρος. Μὲ τὴν κατάργηση τῶν ἀθέματων ὀνομαστικῶν φύλαξ πατήρ, κλπ., τροποποιοῦνται ἢ ἀχρηστεύονται καὶ ὅλες οἱ ὑπόλοιπες λέξεις οἱ λήγουσες στὰ σύμφωνα -ξ καὶ -ρ (§ 70): ἔξ > ἔξι, χεῖρ > χέριον > χέριν > χέρι, ὕδωρ : νηρόν > νερό, πῦρ : φωτιά. Ἔτσι ὁλοκληρώθηκε ὁ παραμερισμός τῶν ἀθέματων ὀνομάτων. Παράλληλες μεταβολές ἐγιναν καὶ στὸ ἐπίθετο: ἀσχήμων > ἄσκημος, ἀκριβής > ἀκριβός, κλπ. Ὁ σχετικὸς ὑπερθετικὸς ἀχρηστεύθηκε (ὁ σοφώτερος ἀντὶ τοῦ σοφώτατος) καὶ τὸ ἐπίρρημα πῆρε τὴν κατάληξη -α (καλά, σοφά, πρβ. ἁ.ἔ. μάλιστα, κάλλιστα).

110. Προθέσεις. Οἱ ἀπλὲς προθέσεις τῆς ἀρχαίας (εἰς) σέ, ἀπό, (μετὰ) μέ, (διὰ) γιὰ συνδυάζονται τώρα μὲ διάφορα ἐπιρρήματα γιὰ νὰ σχηματίσουν σύνθετα (§ 101): πάνω σέ, γύρω ἀπό, ἴσα μέ, ἀντὶ γιὰ, κλπ. Οἱ ἀρχαῖες προθέσεις σέ ἀπό κλπ. συντάσσονται συνήθως μὲ αἰτιατική. Οἱ ἄλλες συντάσσονται μὲ τὴ γενική τῶν ἄτονων ἀντωνυμιῶν καί, σέ ἄλλες περιπτώσεις, μὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες (πάνω του, πάνω στὸ τραπέζι).

111. Ἀντωνυμίες. Στὶς προσωπικὲς ἀντωνυμίες οἱ τύποι ἐσὺ ἐσέ ἐσοῦ ἀναπτύσσονται ἀνάλογα μὲ τοὺς ἐγὼ ἐμέ ἐμοῦ καί, ἀκόμα, μὲ τὸ ἴδιο πρότυπο, οἱ τύποι ἐμεῖς ἐσεῖς, ἐμᾶς ἐσᾶς ἀντικαθιστοῦν τὰ ὁμόφωνα ἡμεῖς ὑμεῖς, ἡμᾶς ὑμᾶς. Ἡ ἀντωνυ-

μία τοῦ τρίτου προσώπου αὐτός – αὐτή – αὐτό ἀναπτύσσει καὶ τοὺς μονοσύλλαβους τύπους τὸν – τὴν – τὸ (< ἄτον – ἄτην – ἄτό), ἀνάλογους μὲ τοὺς μὲ σὲ *mās sās*. Ἡ ἀρχαία ἀναφορική *ὅς – ἥ – ὃ* ὑποχωρεῖ, στὴ γραπτὴ βυζαντινὴ γλῶσσα, στὴν ἀναφορική *ὃ ὅποιος – ἣ ὅποια – τὸ ὅποιον* (πρβ. ἰταλ. *il quale*), καὶ στὴ δημοτικὴ *ὅπου > ὅπου > πού* (§ 121). Ἡ χρῆση τοῦ ἀόριστου ἄρθρου εἰς (ἕνας) – μία (μιά) – ἐν (ἐνα), ἀντίστοιχου καὶ ἀνάλογου πρὸς τὸ ὀριστικὸ ἄρθρο (§ 88), εἶχε κιόλας ἀρχίσει στὴν ἐλληνιστικὴ κοινὴ καὶ τώρα παίρνει τὴν ἑκτασὴ πού ἔχει στὴ σημερινὴ γλῶσσα.

112. Τὸ ρῆμα. Ὁ μέλλοντας, ὁ παρακείμενος κι ὁ ὑπερσυντελικὸς ἀνασυγκροτοῦνται μὲ κενὲς λέξεις: θὰ γράψω < θέλει ἵνα γράψω < θέλω ἵνα γράψω, ἔχω γράψει, εἶχα γράψει, κλπ. Ἔτσι ὁ μέλλοντας ἀνάπτυξε δύο τρόπους, θὰ γράφω καὶ θὰ γράψω. Τὸ γράψει (ἐνεργητικὸ) καὶ τὸ γραφεῖ (παθητικὸ) εἶναι ἀπομεινάρια τοῦ ἀρχαίου ἀπαρέμφατου (γράφει < γράφειν ἀντὶ γράψαι, γραφεῖ < γραφθῆναι). Δὲ μένουν παρὰ δύο μετοχές, γράφοντας (ἐνεργητική, § 87) καὶ γραμμένος (μεσοπαθητική). Οἱ καταλήξεις τῶν περασμένων χρόνων ἰσοπεδώνονται (§ 50) καὶ ὁ ἀόριστος μεσοπαθητικὸς (λύθηκα) σχηματίζεται μὲ τὸ *κ* ἀπ' τὸν ἀρχαῖο παρακείμενο (λέλυκα). Οἱ ἄλλες καταλήξεις δὲν ἔπαθαν πολλὰς ἀλλαγές: γράφουν ἀνάλογα πρὸς τὸ ἔγραφαν – ἔγραψαν, πρβ. ἐ.ἐ. *πεπλάνηκαν* < *πεπλανήκασιν* (§ 99). Οἱ νεοελληνικοὶ τύποι τοῦ ρήματος εἶμαι ἀναφέρονται στὸν Πίν. Δ'. Τὸ ἀρχαῖο τοῦ ἐνεστώτα πρόσφυμα -ν- (κάμνω, βαίνω, κλπ.) γίνεται παραγωγικὸ (φέρνω, στέλνω, κλπ.). Ἔτσι παραμερίζονται τὰ

ρήματα τὰ συνηρημένα σὲ -ῶ (-όω): δηλῶ > δηλώ-
νω, πληρῶ > πληρώνω. Τὰ ἄλλα συνηρημένα ρήμα-
τα τὰ λήγοντα σὲ -ῶ (-έω), ὅπως καὶ τὰ ἀσυναί-
ρετα σὲ -ύω -ύνω -ίζω, τείνουν νὰ ἀφομοιωθοῦν στὰ
λήγοντα σὲ -ῶ (-άω) γιὰ τὸ λόγο ὅτι οἱ ἀόριστοι
τοῦ κάθε τύπου εἶναι τώρα ὁμόφωνοι: ἐξηγῶ ἐξή-
γησα, πρβ. ἐτίμησα, ἔτσι καὶ ἐξηγῶ - ἐξηγᾶς ἀντὶ
ἐξηγῶ - ἐξηγεῖς· μηνύω ἐμήνυσα, πρβ. ἐμήνησα,
ἔτσι καὶ μηνῶ· φτύνω ἔφτυσα, πρβ. ἔφτησα, ἔτσι
καὶ φτῶ· ξυπνίζω ξύπνισα, πρβ. ξύπνησα, ἔτσι
καὶ ξυπνῶ.

113. Ἀναλογία. Ἡ ἀναλογία ἔπαιξε μεγάλο ρόλο
στὴ μορφολογικὴ ὅσο καὶ στὴ λεξιλογικὴ ἐξέλιξη
τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας (§ 54), ἰδιαίτερα μάλιστα
στὴ διαμόρφωση τῆς νεοελληνικῆς. Σχετικὰ δώσα-
με πιὸ πάνω πολλὰ παραδείγματα· προσθέτουμε
τώρα καὶ τὰ ἀκόλουθα: ἐδῶ < ὧδε, πρβ. ἐκεῖ ἴσιος
< ἴσος, πρβ. ὅμοιος· ἥσκιος < σκιά, πρβ. ἥλιος· μαῦ-
ρος < ἀμαυρός, πρβ. ἄσπρος· ἐλαφρὺς < ἐλαφρός, πρβ.
βαρὺς· σκόνη < κόνις, πρβ. στάχτη· στέκομαι < στέ-
κω, πρβ. κάθομαι· κάθε ἀπὸ τὸ ἐ.ἐ. καθ' ἓνα, σὰν
νὰ ἦταν κάθε ἓνα· ξέχωρος σκόρπιος ἀντίστοιχα
στὰ ξεχωρίζω σκορπίζω, πρβ. καθαρὸς - καθαρίζω.

114. Τὰ σύνθετα. Ἡ νεοελληνικὴ δημοτικὴ ἐξα-
κολουθεῖ νὰ εἶναι γόνιμη σὲ σύνθετα, ὅπως κ' ἡ
ἀρχαία (§ 91): ἀργολαλῶ καλοφαίνεται μυριομπερ-
δεύω πηγαινοέρχομαι γυναικόπαιδα σιδερόκαρδος
ροδοκοκκινάδα, κλπ.

115. Ξενισμοί. Ἐπειδὴ οἱ ἄλλες βαλκανικὲς γλῶσ-
σες, ποὺ βρίσκονταν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν ἐλληνικὴ,

μᾶς εἶναι γνωστές, εἴμαστε σὲ θέση νὰ μελετήσουμε συστηματικὰ τὶς ἀλληλεπιδράσεις τοὺς ἐνῶ δὲν μᾶς εἶναι δυνατὸ νὰ κάμουμε τὸ ἴδιο προκειμένου γιὰ τὴν ἀρχαία γλῶσσα (§ 61). Ἡ νεοελληνικὴ ἐμφανίζει ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὶς ἄλλες βαλκανικὲς γλῶσσες, ἰδιαίτερα μὲ τὰ τούρκικα, τὰ βουλγάρικα, τὰ ρουμάνικα, τὰ ἀρβανίτικα, κι ἀκόμα μὲ τὰ ἰταλικά, πολλὰ ἰσόγλωσσα στοιχεῖα, φωνητικά, μορφολογικά, συντακτικά, λεξικά καὶ φρασεολογικά, πὺν μποροῦν νὰ ταξινομηθοῦν σύντομα ὡς ἐξῆς: (α) λατινικά στοιχεῖα, πὺν πέρασαν στὰ ἑλληνικά τὴν πρώτη βυζαντινὴ ἐποχὴ, (β) ἑλληνικά στοιχεῖα, πὺν πέρασαν στὶς γλῶσσες λαῶν πὺν ὑποτάχτηκαν στὸ Βυζαντινὸ Κράτος, (γ) τουρκικά στοιχεῖα, πὺν πέρασαν στὰ ἑλληνικά, ὅπως καὶ στὶς ἄλλες γλῶσσες, τὸν καιρὸ τῆς Τουρκοκρατίας, (δ) ἰταλικά στοιχεῖα, πὺν πέρασαν στὰ ἑλληνικά καὶ στὰ ἀρβανίτικα τὸν καιρὸ τῆς Βενετοκρατίας, (ε) ἄλλα στοιχεῖα, πὺν ἀλληλοδανείστηκαν μεταξὺ τοὺς οἱ τουρκοκρατούμενοι λαοὶ στὸ διάστημα τῶν ἀπελευθερωτικῶν τοὺς ἀγώνων. Βέβαια, ἐδῶ δὲν πρόκειται νὰ ἐξετάσουμε αὐτὰ τὰ προβλήματα ἀλλὰ μονάχα νὰ δείξουμε κάπως τὴ συνισταμένη τῶν ἀλληλεπιδράσεων σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξη τῆς νεοελληνικῆς δημοτικῆς. Λατινικά στοιχεῖα: ἡ ἐπιθετικὴ κατάληξη -άτος (γεμάτος), οἱ λέξεις ἀκουμπῶ ἄσπρος καβάλλα κάμπος κάστρο, κάμαρα μισεύω, κλπ. Τούρκικα: τὸ πατρωνυμικὸ -ογλου, ἡ χρῆση γιὰ λόγους ἐμφασης τοῦ ἀναδιπλασιασμοῦ λογῆς-λογῆς (*türlü-türlü*), σιγὰ-σιγὰ (*ağır-ağır*), καὶ πολλὲς λέξεις σχετικὲς μὲ τὴν καθημερινὴ καὶ τὴ δημόσια ζωὴ, π.χ. γιαούρτι παπούτσι τζάμι τζάκι παρὰς καρπούζι τσομπάνης τεμπέλης τουφέκι, κλπ. Ἰταλικά: οἱ λέξεις σίγου-

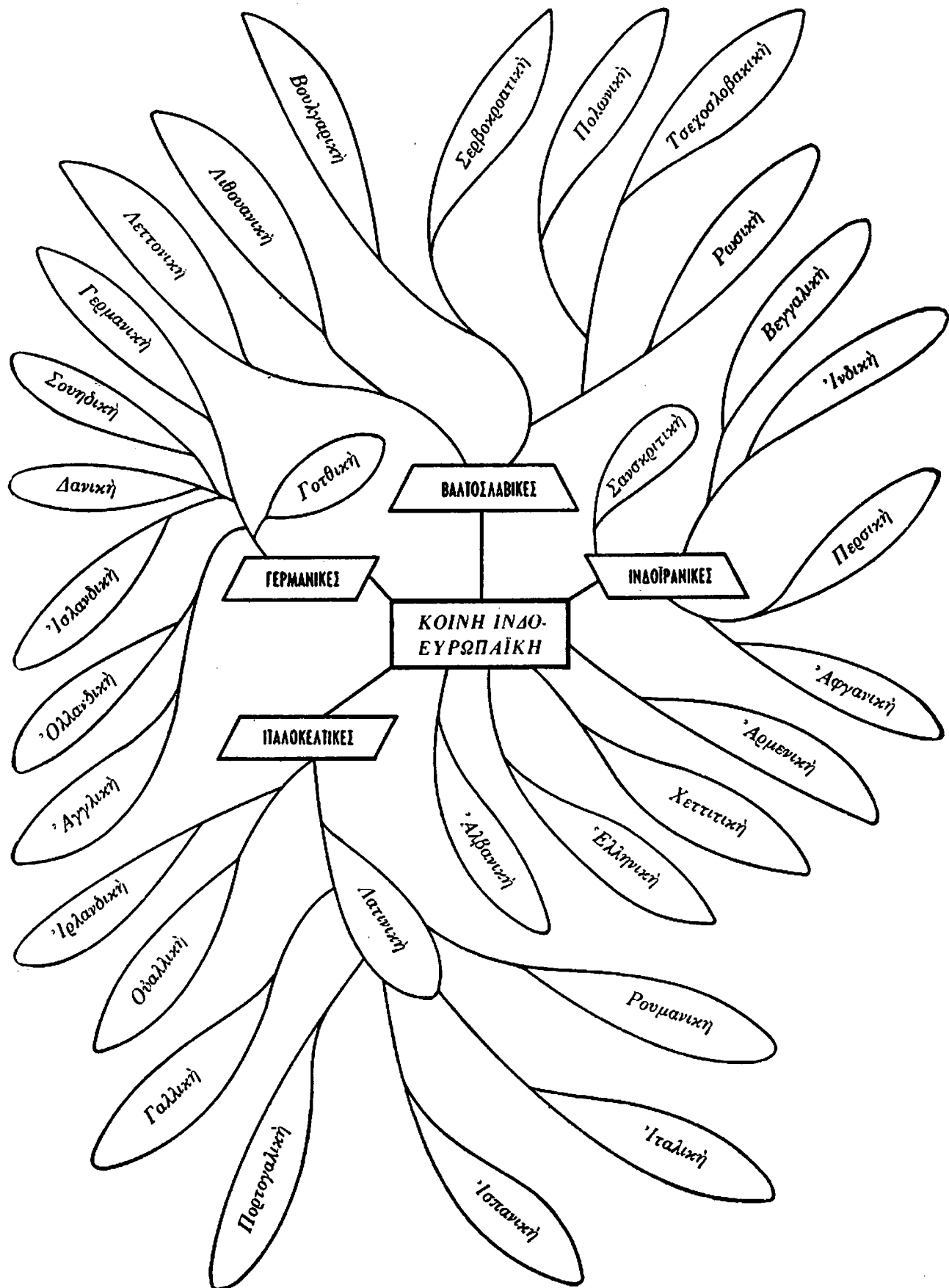
ρος καπετάνιος τιμόνι φουρτούνα κοπέλλα καρέκλα
 κοννιάδος, κλπ. Σλαβονικά: ἡ θηλυκὴ κατάληξη
 -ιτσα, οἱ λέξεις κοννάβι ροῦχο τσέλιγκας, κλπ. Ἀρ-
 βανίτικα: οἱ λέξεις βλάμης λουλούδι φλογέρα, κλπ.
 Πιὸ σημαντικὲς ἀπ' αὐτὰ τὰ λεξιλογικὰ δάνεια εἶ-
 ναι οἱ μορφολογικὲς καὶ συντακτικὲς ἰσομορφίαι
 ποὺ παρουσιάζει ἡ ἑλληνικὴ ὡς πρὸς τὰ ἀρβανίτικα,
 τὰ βουλγάρικα καὶ τὰ ρουμάνικα: τὸ σβήσιμο τοῦ
 ἀπαρέμφατου, ἡ χρῆση τοῦ θέλω καὶ τῶν ἀντίστοι-
 χων λέξεων στὴ διαμόρφωση τοῦ μέλλοντα, ἡ συγ-
 χώνευση τῆς γενικῆς καὶ τῆς δοτικῆς, ἡ χρῆση ἄ-
 τονων κτητικῶν ἀντωνυμιῶν τοῦ τύπου μου σου του
 κλπ., ἡ χρῆση τοῦ ἐρωτηματικοῦ τοπικοῦ ἐπιρρή-
 ματος (ν-ε. ὅπου, ποῦ) μὲ ἀξία ἀναφορικῆς ἀντωνυ-
 μίας (ὀπού, πού). Μερικὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ
 πιθανὸν νὰ μπῆκαν στὶς ἄλλες γλῶσσες ἀπὸ τὰ ἐλ-
 ληνικά, ὅχι ὅμως καὶ ἡ ἀναφορικὴ χρῆση τοῦ πού,
 γιὰ αὐτὸ δὲν εἶναι ἑλληνικῆς καταγωγῆς.

116. Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Σὲ ὅλες τὶς ἀναπτυ-
 γμένες γλῶσσες ἡ προφορικὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, διη-
 ρημένη σὲ τοπικὰ ἰδιώματα, διαφέρει ἀπὸ τὴ γρα-
 πτῇ. Τὸ κοινὸ αὐτὸ φαινόμενο εἶναι ἡ λεγόμενη δι-
 γλωσσία. Στὰ νεοελληνικά, ὅμως, ὑπάρχει μιὰ tri-
 γλωσσία, ποὺ προέρχεται ἀπ' τὸ γεγονὸς ὅτι ὕστε-
 ρα ἀπ' τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 θεσπίστηκε σὰν
 ἐπίσημη γλῶσσα ἡ καθαρεύουσα, ἓνα λόγιον καὶ μό-
 νον ὄργανον παρόμοιον μὲ τὴν ἀττικίζουσα τῆς ἑλλη-
 νιστικῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἡ προσπάθεια
 νὰ ἐπιβληθεῖ ἡ καθαρεύουσα καὶ ἡ ἀντίδραση τοῦ
 λαοῦ στὸ νεκρὸ ἀγκάλιασμά της προκάλεσαν τὸ
 γλωσσικὸ ζήτημα. Ἐνα παρόμοιον ζήτημα παρου-
 σιάστηκε καὶ στὴν Κίνα, ὅπου ἡ κλασσικὴ γλῶσσα

διατηρήθηκε σὰν ἐπίσημη γιὰ πολλοὺς αἰῶνες, ἂν καὶ ἦταν ἀκατανόητη στὸ λαό. Ἡ νέα Κίνα, ὅμως, κατάργησε αὐτὸ τὸν ἀναχρονισμό, καὶ τώρα κυριαρχεῖ ἐκεῖ ἡ ζωντανὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ. Στὴν Ἑλλάδα ἡ κυριαρχία τῆς δημοτικῆς εἶναι ἀπόλυτη στὴ λογοτεχνία, κερδίζει δὲ καθημερινὰ ἔδαφος στὸν ἐπιστημονικὸ λόγο, στὰ πανεπιστήμια καὶ στὰ σχολεῖα. Ὅλα δείχνουν πὼς τὸ μέλλον ἀνήκει στὴ δημοτική.

117. Ἀνασκόπηση. Ἡ ἀναδρομὴ ποὺ προηγήθηκε στὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας δίνει, νομίζω, τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα. Τὸ φωνητικὸ σύστημα τῆς ἀρχαίας ἄρχισε, στὴν προϊστορικὴ κιόλας ἐποχὴ, νὰ μεταμορφώνεται μὲ τὴν προώθηση τῶν φωνηέντων καὶ τὴν ἐξασθένηση τῶν συμφώνων, καὶ οἱ μεταβολές αὐτές συνεχίστηκαν ἴσαμε τὶς δικές μας μέρες, διασώθηκε ὅμως ἡ θέση τοῦ τόνου. Στὴ γραμματικὴ οἱ ἀθέματοι τύποι, ποὺ στὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ ἀνάπτυξαν λόγῳ τῶν φωνητικῶν ἀλλαγῶν πάρα πολλὲς ἀνωμαλίες, ἔχασαν ἔδαφος ἀπ' τὴν κλασσικὴ κιόλας ἐποχὴ καὶ καταργήθηκαν στὴν ἐλληνιστικὴ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀπλοποιηθεῖ τὸ κλιτικὸ σύστημα, χωρὶς ὅμως νὰ διαλυθεῖ. Τὸ λεξιλόγιο πλουτίσθηκε ἀπὸ ξενισμοὺς σὲ κάθε ἐποχὴ, κατὰ βάθος ὅμως παραμένει ἐλληνικό. Μόλο ποὺ ἡ γλώσσα ἄλλαζε ἀδιάκοπα, καθὼς ἄλλωστε ἀλλάζει κατ' ἀνάγκη κάθε τι τὸ ζωντανό, ἐκράτησε ἀνέπαφη τὴν ἱστορικὴ της συνέχεια καὶ ἐνότητα, παρέχοντας ἔτσι ἀναμφισβήτητες μαρτυρίες γιὰ τὴν ἱστορικὴ συνέχεια καὶ ἐνότητα τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α': ΟΙ ΙΝΔΟΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ Β': ΤΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ

Αἰγυπτιακή	Φοινικική	Ἑλλην.	Λατιν.
 βοῖδο- κεφαλῇ	 aleph	Α α	A
 σπίτι	 beth	Β β	B
 γωνιά	 gimel	Γ γ	C G
 πόρτα	 daleth	Δ δ	D
 χαρά	 he	Ε ε	E
 στύλος	 wau	(F f)	F
	 zayin	Ζ ζ	Z
	 cheth	Η η	H
	 teth	Θ θ	
 χέρι	 yod	Ι ι	I
 φυτό	 kaph	Κ κ	K
 σκοινί	 lamed	Λ λ	L
 νερό	 mem	Μ μ	M
 φίδι	 nun	Ν ν	N
 ψάρι	 samekh	Ξ ξ	
 μάτι	 'ayin	Ο ο	O
 στόμα	 pe	Π π	P
	 qoph	(Φ)	Q
 κεφάλι	 resh	Ρ ρ	R
 βουνό	 shin	Σ ς σ	S
 σταυρός	 tau	Τ τ	T
		Υ υ	V Y
		Φ φ	
		Χ χ	X
		Ψ ψ	
		Ω ω	

1. Τὸ φοινικικὸ ἀλφάβητο γραφότανε ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τ' ἀριστερά· γι' αὐτὸ καὶ τὰ γράμματα εἶναι στραμμένα πρὸς τ' ἀριστερά.
2. Τὸ Q (κόππα) συναντιέται στὶς παλαιότερες ἐπιγραφές, π.χ. Qορη = κούρη. Γιὰ τὸ H βλ. § 59.
3. Τὸ G εἶναι μιὰ τροποποιημένη μορφή τοῦ C = Γ. Ἐπειδὴ ἡ τυρρηνικὴ γλῶσσα δὲν εἶχε ἡχηρὰ στιγμιαῖα, τὸ γάμμα συγγεόταν μὲ τὸ κάππα. Οἱ Ρωμαῖοι εἰσήγαγαν τὸ καινούργιο σύμβολο G γιὰ τὸν φθόγγο γ καὶ τὸ τοποθέτησαν στὴ θέση τοῦ Z, πού τὸ κατάργησαν, ἀφοῦ ἔλειπε αὐτὸς ὁ φθόγγος στὰ λατινικά. Μεταγενέστερα τὸ ἀποκατάστησαν στὸ τέλος τοῦ ἀλφάβητου γιὰ νὰ μεταγραμματίσουν λέξεις δανεισμένες ἀπὸ τὰ ἑλληνικά.
4. Τὸ λατ. Y εἶναι τὸ ἑλλ. Υ, πού πῆρε τὴ θέση τοῦ ἄττικοῦ υ (ü) σὲ δανεισμένες λέξεις.
5. Τὰ λατινικὰ γράμματα J, U, W εἶναι μετακλασσικά.

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ': ΤΟ ΟΝΟΜΑ

Α. Βασικές καταλήξεις									
	Ένικος					Πληθυντικός			
	ὄνομ.	κλητ.	αἰτ.	γεν.	δοτ.	ὄνομ. κ. κλητ.	αἰτ.	γεν.	δοτ.
	-s	—	-m	-os [-syo]	-i	-es [-i]	-ns	-om [-āsom]	-si -s
1. Οἱ καταλήξεις ποὺ εἶναι μέσα σὲ ἀγκύλες ἀνῆκαν ἀρχικὰ στὴν ἀντωνυμία (§ 23). 2. Οἱ καταλήξεις -si καὶ -s τῆς δοτ. πλ. ἦταν, ἀρχικά, ἡ πρώτη τοπικὴ καὶ ἡ δεύτερη ὀργανικὴ (§ 32).									
Β. Ἀττικές καταλήξεις									
	Ένικος					Πληθυντικός			
	ὄνομ.	κλητ.	αἰτ.	γεν.	δοτ.	ὄνομ. κ. κλητ.	αἰτ.	γεν.	δοτ.
α'	-s	—	-α	-ος	-ι	-ες	-ας	-ων	-σι (ν)
	—	—	—	-ος	-ι	-α	-α	-ων	-σι (ν)
β'	-υ.ς	-υ	-υ.ν	-ε.ος	-ει	-εις	-εις	-ε.ων	-ε.σι (ν)
	-υ	-υ	-υ	-ε.ος	-ει	-η	-η	-ε.ων	-ε.σι (ν)
γ'	-ο.ς	-ε	-ο.ν	-ου	-ω	-οι	-ους	-ων	-οις
	-ο.ν	-ο.ν	-ο.ν	-ου	-ω	-α	-α	-ων	-οις
δ'	-ᾱ	-ᾱ	-ᾱν	-ᾱς	-ᾱ	-αι	-ᾱς	-ῶν	-αις
	-α	-α	-αν	-ᾱς	-ᾱ	-αι	-ᾱς	-ῶν	-αις
	-ᾱς	-α	-ᾱν	-ου	-ᾱ	-αι	-ᾱς	-ῶν	-αις

α'. Ἀθέματα ὀνόματα (μὲ χαρακτήρα σύμφωνο).

Παράδειγμα: παῖς παῖ παῖδα παιδὸς παιδί, παῖδες
παῖδας παίδων παισί(ν), σῶμα σώματος σώματι,
σώματα σωμάτων σώμασι.

1. Παῖς < *παῖδ.ς, παῖ < *παιδ, παισί < *παιδ.σι. Σῶ-
μα < *σώματ, σώμασι < *σωματ.σι.
2. Στὴν ὀνομ. ἐνικ. καὶ στὴ δοτ. πληθ. τῶν ἀρσενι-
κῶν καὶ τῶν θηλυκῶν καὶ στὴ δοτ. πληθ. τῶν
οὐδέτερων τὸ θέμα συγχωνεύεται μὲ τὴν κατὰ-
ληξή σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῶν συμφωνικῶν
συμπλεγμάτων.
3. Στὴν ὀνομ. ἐνικ. πολλῶν ἀθέματων λέξεων λείπει
ἡ κατάληξη -ς, ἐκτείνεται ὅμως τὸ προηγούμενο
φωνῆεν (ρῆτωρ ρῆτορ ρήτορα, πατήρ πάτερ
πατέρα, κλπ.), ὅπως γίνεται καὶ στὴν κλίση τοῦ
ρήματος (-ω ἀντὶ -ο.μι, βλ. παρακάτω).
4. Ἡ κλητ. ἐνικ. ἀφομοιώνεται σὲ πολλὰ ἀθέματα
μὲ τὴν ὀνομ. (φύλαξ φύλαξ φύλακα, λέων λέων
λέοντα, κλπ.).
5. Τὸ τελικὸ ν (τὸ 'ν ἐφελκυστικόν'), ποὺ συναντιέται
συχνὰ (κυρίως πρὶν ἀπὸ φωνῆεν) στὴ δοτ. πληθ.
(μὰ ὅχι στὴ δοτ. ἐνικ.), εἶναι ἰδιοτυπία τῆς ἀττικο-
φωνικῆς.
6. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες λέξεις ὅπου χάθηκε, στὸ τέλος
τοῦ θέματος, ἓνα F ἢ σ: ἱερεὺς (< ἱερηF.ς), Σω-
κράτης Σώκρατες Σωκράτη (< *Σωκρατες.α),
γένος γένους (< *γενεσ.ος), αἰδῶς αἰδοῦς (< *αἰδο-
σ.ος) κλπ.
7. Ὄνόματα τοῦ τύπου ἱερεὺς κάνουν ἱερέα ἱερέως
ἱερεᾶς, μὲ ἀντιμεταχώρηση (§ 78), ἀντὶ ἱερῆα
ἱερῆος ἱερῆας.

β'. Θεματικά ὀνόματα (μὲ χαρακτήρα υ/ε ι/ε).

Παράδειγμα: πῆχυς πῆχυν πῆχυν πῆχεος πῆχει, πῆχεις
πῆχεις πηχέων πῆχεσι(ν)· ἄστυ ἄστεως ἄστει,
ἄστη ἄστεων ἄστεσι(ν).

1. Πῆχεις (ὄνομ. κλητ.) < πῆχε.ες, πῆχεις (αἰτ.)
< *πῆχε.νς· ἄστεως ἀντὶ ἄστεος κατ' ἀναλογία τοῦ
πόλεως (βλ. παρακάτω).
2. Τὸ ἰχθὺς διατηρεῖ τὸ υ (αἰτ. πλ. ἰχθυῖς < *ἰχθυν.ς,
ἀργότερα ἰχθύας).
3. Τὸ πόλις δίνει πόλι πόλιν πόλεως (< πόληος, μὲ
ποσοτική μετάθεση, § 78), μὲ -ε- σὲ ὅλες τίς
ἄλλες πτώσεις.

γ'. Θεματικά ὀνόματα (μὲ χαρακτήρα ο/ε).

Παράδειγμα: λόγος λόγε λόγον λόγου λόγω, λόγοι
λόγους λόγων λόγοις· ζυγὸν ζυγοῦ ζυγῶ, ζυγὰ ζυ-
γῶν ζυγοῖς.

1. Λόγου < λόγοο < λόγοιο < *λογο.σγο, λόγους < λόγο.νς.
2. Λεὼς < λαός, μὲ ποσοτική μετάθεση (§ 78): λεὼς
λεὼ λεῶ λεῶ, λεῶ λεῶς λεῶν λεῶς.

δ'. Θεματικά ὀνόματα (μὲ χαρακτήρα ā/α).

Παράδειγμα: ὦρᾱ ὦρᾱ ὦρᾱν ὦρᾱς, ὦρα, ὦραι ὦρᾱς
ὦρῶν ὦραις· λύπη λύπην λύπης λύπη, λῦπαι
κλπ. (§ 78).

1. ὦρᾱς (αἰτ. πλ.) < ὦρα.νς, ὦρῶν < *ὦρασων.
2. Τὸ βραχὺ -α- ἐμφανίζεται στὶς πληθυντικὲς κατα-
λήξεις -αι -αις, κατ' ἀντίθεση πρὸς τίς ἐνικές,
π.χ. λῦπαι πρβ. λύπη.

3. Ὁ τύπος σφαῖρα σφαῖραν (γλῶσσα γλῶσσαν), ποὺ ἔχει σὲ ὅλες τὶς ἄλλες πτώσεις τὶς ἴδιες καταλήξεις, ὅπως καὶ τὸ ὦρᾱ ὦρᾶν (λύπη λύπην) ἀνῆκε ἀρχικὰ σὲ μιὰ ἀνεξάρτητη κλίση.
 4. Ὅλα τὰ ὀνόματα τῆς τέταρτης κλίσης εἶναι θηλυκά.
 5. Ὑπάρχει κ' ἓνας ἀρσενικὸς τύπος, ταμίας ταμία ταμίαν ταμίον (ναύτης ναῦτα ναύτην ναύτου), ποὺ ἔχει στὶς ἄλλες πτώσεις τὶς καταλήξεις τοῦ ὦρα (λύπη) καὶ ἀνήκει κυρίως στὴν ἴδια κλίση. Οἱ καταλήξεις -ς -ου ὀφείλονται στὴν ἀναλογία τοῦ λόγος λόγου.
- Τὸ ἐπίθετο κλίνεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως καὶ τὸ ὄνομα: πᾶς-πᾶσα-πᾶν (ρίζα παντ-, πρβ. παῖς -γλῶσσα-σῶμα), παρὼν-παροῦσα-παρὼν (ρίζα παροντ-, πρβ. λέων-γλῶσσα-σῶμα), σαφής-σαφές (ρίζα σαφес-), βαρὺς-βαρεῖα-βαρὺ (πρβ. πῆχυς-σφαῖρα-ἄστν), ἱερὸς-ἱερὰ-ἱερὸν (πρβ. λόγος-ὦρα-ζυγόν), σοφὸς-σοφὴ-σοφὸν (πρβ. λόγος-λύπη-ζυγόν), ἱλεως ἱλεων (< ἱλαος ἱλαον, πρβ. νεώς).

ΠΙΝΑΚΑΣ Δ': ΤΟ ΡΗΜΑ

Α'. Βασικές καταλήξεις						
	Ένεργητικές					
	Ένικος			Πληθυντικός		
	1	2	3	1	2	3
κυρ.	-o.mi	-e.si	-e.ti	-o.men	-e.te	-o.nti
δευτ.	-o.m	-e.s	-e.t	-o.men	-e.te	o.nt
	Μεσοπαθητικές					
	Ένικος			Πληθυντικός		
	1	2	3	1	2	3
κυρ.	-o.mai	e.sai	-e.tai	-o.metha	-e.sthe	-o.ntai
δευτ.	-o.mār	-e.so	-e.to	-o.metha	-e.sthe	o.nton
1. Στο 1ο πληθ., αντί του άττ.ίων. -μεν, οι άλλες διάλεκτοι δίνουν -μες, πρβ. λατ. -mus. 2. 'Η ά.έ. κατάληξη -μᾶν (-μην) δὲν βρίσκεται ἄλλοῦ καὶ εἶναι ἀνεξήγητη.						
Β'. Ἀττικές καταλήξεις						
α'. Κυριότερες ἁ θέματα. Παραδείγματα: ἐνεστώτας (ἐνεργ.) φημί φής (φής) φησί, φάμεν φάτε φᾶσί, (μεσοπαθ.) φάμαι φάσαι φάται φάμεθα φάσθε φάνται.						

1. Οἱ ἀθέματα ἐνεργητικοὶ ἐνεστῶτες, ὅπως καὶ μερικοὶ ἀθέματοι ἐνεργητικοὶ παρακείμενοι, παρουσιάζουν τροπή φωνήεντος (ἐδῶ $\bar{a}/a$) ἀπὸ τὸν ἓνα ἀριθμὸ στὸν ἄλλο.
2. Φῆις < φάις (μὲ -ς ἀπὸ τὸ ἔ.φας > ἔ.φης) < *φᾱι < φᾱ.σι. Φησὶ < φᾱτὶ (μὲ σ < τ, § 70). Φᾱσὶ < *φανσι < φα.ντί.
3. Ὁ μεσοπαθητικὸς παρακείμενος τοῦ κάθε ρήματος κλίνεται σὰν τὸ φάμαι: πέπανμαι πέπανσαι κλπ. Τὰ θέματα ποὺ λήγουν σὲ σύμφωνα τροποποιῦνται κατὰ τοὺς νόμους τῶν συμφωνικῶν συμπλεγμάτων καί, στὸ τρίτο πληθ. πρόσωπο, δὲν σχηματίζουν μονολεχτικὸ τύπο: λέλειμμαι λέλειψαι λέλειπται, λελείμεθα λέλειφθε λελειμμένοι εἰσίν.

β'. Κυριότερες θεματικές.

Παραδείγματα: ἐνεστώτας (ἐνεργ.) παύω παύεις παύει, παύομεν παύετε παύουσι(ν), (μεσοπ.) παύομαι παύει παύεται, παυόμεθα παύεσθε παύονται.

1. Παύω, μὲ ἔκταση τοῦ ο σὲ ω, ἀντὶ τοῦ *παν.ο.μι. Ὁ τύπος παύωμι συναντιέται στὴν ἐπική, ἀλλὰ μονάχα στὴν ὑποτακτικὴ ἔγκλιση. Παύεις παύει, κατ' ἀναλογία τῶν ἔπαυες ἔπαυε, ἀντὶ τῶν *παυεσι *παυετι. Παύουσι < παύοντι. Μεσοπ. παύει < παύῃ < παύει < *παν.ε.σαι. Τὸ -σ- χάνεται ἐδῶ, καὶ ὅχι στὸ φάσαι, γιὰτὶ στὸν θεματικὸν τύπο βρίσκεται πάντοτε μεταξὺ φωνηέντων, ἐνῶ στὸν ἀθέματο προστατεύεται ἀπὸ τὴν ἀναλογία τῶν θεμάτων ποὺ λήγουν σὲ σύμφωνο· πρβ. λέλειψαι (§ 81).
2. Ὁ μέλλοντας χρόνος κλίνεται κατὰ τὸ παύω παύομαι, μὲ τὸ πρόσφυμα -σ-, ἔτσι: φήσω φήσομαι, παύσω παύσομαι.

3. Ἡ ὑποτακτικὴ κλίνεται θεματικά, μὲ ἔκταση τοῦ φωνήεντος (ω η ἀντὶ ο ε), ἔτσι: (ἐνεστ.) φῶ (<*φάω) φῆς φῆ φῶμεν φῆτε φῶσι· παύω παύης παύη παύωμεν παύητε παύωσι, παύωμαι παύη κλπ., (ἀόρ.) παύσω παύσης κλπ., (ἀόρ. μέσ.) παύσωμαι παύση κλπ., (ἀόρ. παθ.) παυθῶ (<*παυθέω) παυθῆς κλπ.· (ἀόρ. θεμ.) στῶ στῆς κλπ.

γ'. Δευτερεύουσες ἀθέματες.

Παραδείγματα: παρατατικὸς (ἐνεργ.) ἔφην ἔφης ἔφη, ἔφαμεν ἔφατε ἔφασαν, (μεσοπ.) ἐφάμην ἔφασο ἔφατο, ἐφάμεθα ἔφασθε ἔφαντο.

1. *Ἐφην ἔφαμεν μὲ φωνηεντικὴ ἐναλλαγή: βλ. α' 1. *Ἐφασαν, ἀντὶ τοῦ ἔφαν <*ἐ.φα.ντ, κατ' ἀναλογία τοῦ σιγματικοῦ ἀόριστου (§ 54).
2. *Ἐφης: ἀττ. ἔφησθα. Τὸ -θα εἶναι ἀρχαία κατάληξη ποὺ ἀνήκει κυρίως στὸν παρακείμενο· πρβ. οἶσθα.
3. Ὁ σιγματικὸς ἀόριστος σχηματίσθηκε ἀπὸ τὸν ἀθέματο μὲ τὸ πρόσφυμα -σ- καὶ μ' ἓνα -α- διαμορφωμένο κατ' ἀναλογία πρὸς τὸ 1^ο ἐνικ. -α, ἔτσι: (ἐνεργ.) ἔπαυσα (<*ἐ.παυ.σ.ν) ἔπαυσας ἔπαυσε(ν), ἐπαύσαμεν ἐπαύσατε ἔπαυσαν (§ 50), (μεσ.) ἐπαυσάμην ἐπαύσω (<ἐπαύσαο) ἐπαύσατο, ἐπαυσάμεθα ἐπαύσασθε ἐπαύσαντο.
4. Ὁ παθητικὸς ἀόριστος, ποὺ ἦταν ἀρχικὰ ἓνας ἀμετάβατος ἐνεργητικός, κλίνεται μὲ ἓνα πρόσφυμα θη/θε καὶ μὲ τὶς καταλήξεις τοῦ ἐνεργητικοῦ παρατατικοῦ (ἀθέματος), ἔτσι: ἐφάθην (ἐπαύθην) ἐφάθης ἐφάθη, ἐφάθημεν ἐφάθητε ἐφάθησαν. Οἱ ἀθέματοι ἀόριστοι (ἔβην ἔγνω ἔδυν) κλίνονται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. *Ἐφάθησαν ἀντὶ ἔφαθεν (§ 54).

5. Ἡ εὐκτική τῶν ἀθέματων κλίνεται μ' ἓνα πρόσφυ-
μα -ι- -ιη- (§ 34): (ἐνεργ.) φαίην φαίης φαίη,
φαῖμεν φαῖτε φαῖεν, (μεσοπ.) φαίμην φαῖο φαῖτο,
φαίμεθα φαῖσθε φαῖντο. Φαῖεν < *φα.ιη.ντ, φαῖο <
*φα.ι.σο. Ἔτσι καὶ στὸν παθητικὸ καὶ στὸν ἀθέ-
ματο ἀόριστο: φαθείην φαθείης φαθείη, φαθεῖ-
μεν φαθεῖτε φαθεῖεν· παυθείην κλπ.· σταίην κλπ.
6. Ὁ ἀθέματος ἀόριστος (ἔστην ἔγνω ἔδυν κλπ.)
ἔχει τὶς καταλήξεις τοῦ ἔφην, χωρὶς τροπὴ φω-
νηέντων: ἔστην ἔστης ἔστη, ἔστημεν ἔστητε ἔ-
στησαν. Ἔστησαν ἀντὶ ἔσταν (§ 54).
7. Ὁ παρακείμενος εἶναι ἀρχαῖος ἰ-ευρ. χρόνος ποῦ
οἱ καταλήξεις τοῦ ἔχουν ἐξομοιωθεῖ μὲ τοῦ σιγ-
ματικοῦ ἀορίστου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ 3^ο πληθ. -ᾱσι (ἀντὶ
*-ασι < *ατι), ἔτσι: πέπανκα πέπανκας πέπανκε,
πεπαύκαμεν πεπαύκατε πεπαύκᾱσι. Ὁ ὑπερσυν-
τέλικος ἔχει τὶς καταλήξεις τοῦ ἀθέματος παρα-
τατικοῦ, μὲ θεματικὸ φωνῆεν -ε- καὶ μὲ -α στὸ
1^ο ἐνικὸ σύμφωνά μὲ τὸν παρακείμενο: ἐπεπαύκη
(< ἐ.πεπαύκ.ε.α) ἐπεπαύκεις ἐπεπαύκει, ἐπεπαύ-
κεμεν ἐπεπαύκετε ἐπεπαύκεσαν. Μεσοπ.: πέπαν-
μαι (ὅπως φάμαι), ἐπεπαύμην (ὅπως ἐφάμην).

δ'. Δευτερεύουσες θεματικές.

Παραδείγματα: Παρατατικὸς (ἐνεργ.) ἔπανον ἔπανες
ἔпанε, ἐπαύομεν ἐπαύετε ἔπανον, (μεσοπ.) ἐπαν-
όμην ἐπαύου ἐπαύετο, ἐπανόμεθα ἐπαύεσθε ἐπαύ-
οντο.

1. 3^ο πληθ. ἔπανον < *ἐ.παν.ο.ντ, ἐπαύου < ἐπαύεο
< *ἐ.παν.ε.σο. Τὸ -σ- χάνεται στὸ ἐπαύου, ὅχι ὅμως
στὸ ἔφασο (βλ. β' 1).

2. Ἡ εὐκτική τοῦ ἐνεστώτα σχηματίζεται μὲ τὸ θεματικὸν -ο- καὶ μὲ τὸ πρόσφυμα -ι- (γ' 5): (ἐνεργ.) παύοιμι παύοις παύοι, παύοιμεν παύοιτε παύοιεν, (μεσοπ.) παυοίμην παύοιο παύοιτο, παυοίμεθα παύοισθε παύοιντο. Ἔτσι καὶ ἡ εὐκτική τοῦ σιγματικοῦ ἀόριστου, μὲ -α- ἀντὶ τοῦ -ο-: (ἐνεργ.) παύσαιμι παύσαις κλπ., (μέσ.) παυσαίμην παύσαιο, κλπ.
3. Ὁ θεματικὸς ἀόριστος (ἔλιπον ἔπιθον κλπ.) ἔχει τὶς καταλήξεις τοῦ ἔπανον: (ἐνεργ.) ἔλιπον ἔλιπες ἔλιπε, ἐλίπομεν ἐλίπετε ἔλιπον, (μέσ.) ἐλίπόμην κλπ.

ε'. Προστακτικές.

Παραδείγματα: (ἐνεστώτας) ἀθέματες (ἐνεργ.) φάθι φάτω, φάτε φάντων, (μεσοπαθ.) φάσο φάσθω, φάσθε φάσθων· θεματικές (ἐνεργ.) παῦε πανέτω, παύετε πανόντων, (μεσοπ.) παύου πανέσθω, παύεσθε πανέσθων· (ἀόριστος) ἀθέματες (ἐνεργ.) στῆθι στῆτω, στῆτε στάντων· (παθ.) παύθητι παυθήτω, παύθητε παυθέντων.

1. Τὸ 2^ο ἐνικ. τῆς προστακτικῆς δὲν ἔχει κατάληξη (§ 35). Τὸ -θι εἶναι ἐπίθημα.
2. Ὁ σιγματικὸς ἀόριστος κάνει (ἐνεργ.) παῦσον παυσάτω, παύσατε παυσάντων, (μέσ.) παῦσαι παυσάσθω, παύσασθε παυσάσθων. Οἱ καταλήξεις τοῦ 2^{ου} ἐνικ. -ον -αι εἶναι ἀνεξήγητες.
3. Οἱ τύποι τοῦ 3^{ου} προσ. φάτ.ω φαντ.ων, πανετ.ω πανόντ.ων διατηροῦν τὸ τελικὸ τῶν βασικῶν καταλήξεων.

ζ'. Ἀπρόσωποι τύποι.

Μετοχή. Ἑνεργητική: -ο.ντ-, -ο.ῤτ-. Μεσοπαθητική:
-ο.μεν-ος -η -ον.

Παραδείγματα: (φημι) φᾶς φᾶσα φᾶν (φαντ-), (παύω)
παύων παύουσα παῦον (παυοντ-), (φήσω, παύσω)
φήσων παύσων, (ἔστην) στᾶς στᾶσα στᾶν (σταντ-),
(ἔλιπον) λιπὼν λιποῦσα λιπὼν (λιποντ-), ἔπαυσα
παύσας παύσασα παῦσαν (παυσαντ-), (πέπαυκα)
πεπανκῶς πεπανκνῖα πεπανκὸς (πεπανκοτ-). (φά-
μαι) φάμενος -η -ον, (παύομαι) παύόμενος -η -ον,
(παύσομαι) παυσόμενος -η -ον, (ἐλπύομαι) λιπό-
μεν-ος -η -ον, (ἐπαυσάμην) παυσάμεν-ος -η -ον,
(πέπαυμαι) πεπανμέν-ος -η -ον, (ἐπαύθην) παυ-
θεῖς παυθεῖσα παυθέν (παυθέντ-).

1. Πεπανκ-ὼς -υῖα -ός: -ὼς < *-οτ.ς, -υῖα < -υτ. γα
< -ῤτγα, -ος < οτ.

Ἀπαρέμφατο. Ἑνεργητικό: -ναι, -ειν. Μεσοπαθη-
τικό: -σθαι.

Παραδείγματα: (φημι) φάναι, (παύω) παύειν, (παύ-
σω) παύσειν, (ἔστην) στῆναι, (ἔλιπον) λιπεῖν,
(ἔπαυσα) παῦσαι, (πέπαυκα) πεπανκέναι, (φά-
μαι) φάσθαι, (παύομαι) παύεσθαι, (παύσομαι)
παύσεσθαι, (ἐλπύομαι) λιπέσθαι, (ἐπαυσάμην)
παύσασθαι, (πέπαυμαι) πέπανσθαι, (ἐπαύθην)
παυθῆναι.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ε΄: Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΡΗΜΑΤΟΣ 'ΕΙΜΑΙ'

	ι-ευρ.	δωρ.	ἐπ.	ἰων.	ἀττ.	ἐ.ἐ.	ν-ε.
1	*es.mi	εἰμι	εἰμι	εἰμι	εἰμι	εἰμί, εἶμαι	εἶμαι
2	*es.si	ἐσσι	ἐσσι	εἷς	εἷ	εἷ	εἷσαι
3	*es.ti	ἐστί	ἐστί	ἐστί	ἐστί	ἐστί, ἐνι	εἶναι
4	*s.mes	εἰμές	εἰμέν	εἰμέν	ἐσμέν	ἐσμέν	εἶμασθε
5	*s.te	ἐστέ	ἐστέ	ἐστέ	ἐστέ	ἐστέ	εἷστε
6	*se.nti	ἐντί	εἰσὶ	εἰσὶ	εἰσὶ	εἰσί, ἐνι	εἶναι
7	*ēs.m	ἦν	ἦα	ἦα	ἦ, ἦν	ἦν, ἡμην	ἡμουν
8	*ēs.s	ἦσθα	ἦσθα	ἦσθα	ἦσθα	ἦς, ἦσο	ἦσουν
9	*ēs.t	ἦς	ἦεν	ἦν	ἦν	ἦν, ἦτο	ἦτο, ἦταν
10	*ēs.mes	ἦμες	ἦμεν	ἦμεν	ἦσμεν, ἦμεν	ἦμεν	ἡμασθε
11	*ēs.te	ἦστε	ἦτε	ἦτε	ἦστε, ἦτε	ἦτε	ἦστε
12	*ēs.e.nt	ἦν	ἦσαν	ἦσαν	ἦσαν	ἦσαν	ἦσαν, ἦταν

1. ἐ.ἐ. εἶμαι, κατ' ἀναλογία τοῦ ἔσομαι.
2. ἰων. εἷς, κατ' ἀναλογία τοῦ γράφεις· ν-ε. εἷσαι, ἀνάλογα πρὸς τὸ γράφεισαι.
3. ἐ.ἐ. ἐνι ἀντὶ ἔνεστι ἔνεισι, μὲ τὸν ἴδιο τύπο γιὰ

- τοὺς δύο ἀριθμούς· ἔτσι καὶ αἰολ. ἐστὶ πληθ., καὶ
 δωρ. ἐντὶ ἐνικ. (στὴ Ρόδο)· ν-ε. εἶναι ἀντὶ ἐνι,
 κατ' ἀναλογία τῶν εἶμαι-εἶσαι.
4. ἄττ. ἐσμὲν ἀντὶ εἰμέν, ἀνάλογο πρὸς τὰ ἐστὶ-ἐστέ·
 ν-ε. εἵμαστε μεσοπαθητικό, ἀνάλογο πρὸς τὸ εἶ-
 μαι.
5. ν-ε. εἴστε, ἀνάλογο πρὸς τὸ εἵμαστε.
6. ἐ.ἐ. εἶναι: βλ. 3.
7. δωρ. ἄττ. ἦν ἀντὶ ἦ, ἀνάλογο πρὸς τὸ ἔφην· ἐ.ἐ.
 ἦμην μεσοπαθητικό, ἀνάλογο πρὸς τὸ ἔσομαι·
 ν-ε. ἦμουν ἀντὶ ἦμην, ἀνάλογο πρὸς τὸ ἦσουν.
8. ἀ.ἐ. -θα: Πίν. Δ'β γ. 2. ν-ε. ἦσουν ἀντὶ ἦσο με-
 -ν, ἀπὸ τὰ ἦμουν ἦταν.
9. ν-ε. ἦταν ἀντὶ ἦτο, με -αν ἀπὸ τὸ ἦσαν.
10. ν-ε. ἦμαστε < *ἦμεστα < ἦμεθα, με -σ- ἀπὸ τὸ
 ἦστε.
11. ν-ε. ἦστε < ἦσθε.
12. ν-ε. ἦταν ἀντὶ τοῦ ἦσαν, ἀνάλογο πρὸς τὸ ἦτο,
 με τὸν ἴδιο τύπο γιὰ τοὺς δύο ἀριθμούς, ὅπως καὶ
 στὸν ἐνεστώτα (βλ. 3). Ἡ κατάληξις -ταν ἐπε-
 κτάθηκε καὶ στὰ ἄλλα ρήματα (γραφόταν).

σελ.	στιχ.	ἀντί	νὰ διορθωθεῖ
13	22	λό.γ.ον	λόγ.ο.ν
19	19	βυζαντινὴ	βυζαντινὴ ἑλληνικὴ
37	13	*as.mi	*es.mi
37	14	*as	*es
41	4	χρόνο καὶ φωνή	χρόνο, φωνή καὶ τρόπο
42	16	κατατάχτηκε	κατατάχθηκε
42	23-24	κατατάχτηκε	κατατάχθηκε
43	12	τοῦ ἑλληνικοῦ	τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ
43	15	τοῦ ρήματος.	τοῦ ρήματος (πάντα ρεῖ).
43	31	ἐρχόταν	δίνεται
44	2	ἑλληνική. Καί...	ἑλληνική καὶ ἐδήλωναν:
44	4	τὸ μέρος ἐνός ὅλου,	τὴ σχέσιν σύνολο-μέρος,
44	20	<*παῖδ- (παιδ-),	<*παῖδ (παῖδ-),
45	30	‘δευτερεύοντες’,	‘δευτερεύοντες’
49	13	εἴτε μέσα	εἴτε μετὰ
50	1	Λόγω	Λόγω
50	10	λόγ.ο.νς).	λόγο.ο.νς), (γ)φα.μέν φα.τέ φᾱσί<φα.ντί, (δ)λέγ.ο.μεν λέγ.ε.τε λέγ.ε.τε. λέγουσι< λέγ.ο.ντε.
53	4	ρεῖ’.	ρεῖ’.
54	1- 2	σχεδὸν ἀδιάκοπα	ἀδιάκοπα σχεδὸν
58	30	ἔγραφον, ἔγραφον,	ἔγραφον ἔγραφον,
62	6- 7	ἰνδοευρωπαϊκῆς κοινῆς	κοινῆς ἰνδοευρωπαϊκῆς
63	9	(ἀντὶ ἔλαβον). Ἄλλα	(ἀντὶ ἔλαβον), καὶ ἀκόμα στὸν παρατατικὸ ἐφίλουσαν (ἀντὶ ἐφίλουν). Ἄλλα
66	5	ἀπόκτησε	ἀπόκτησε
67	28	ἀπόκτησε	ἀπόκτησε
74	17	(λατ. πρβ. <i>fido</i>),	(πρβ. λατ. <i>fido</i>)
76	13	*ἐ.σχ.ον.	ἐ.σχ.ον
78	19	διαφόρων	διάφορων
79	17	Λόγω	Λόγω
80	32	χρησιμοποίησαν	χρησιμοποίησαν
81	15	Χαλκοδίκη	Χαλκιδική
82	24	δίφθογγο	φθόγγο
84	13	ᾱ	α
84	16	ἄνωμαλία.	ἄνωμαλία. Μπορεῖ, ὅμως, κι αὐτὴ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀναλογία, πρβ. πέφηνα <πέφανα, ὅπου τὸ ᾱ εἶναι ἀρχικό.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΚΑΙ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

σελ.	στιχ.	ἀντὶ	νὰ διορθωθεῖ
86	30	ἡ χρονικὲς-εἵτε	εἵτε χρονικὲς ἡ
87	16	μετοχῆς· (θεοῦ θέλοντος)· ἀκόμα, γιὰ νὰ ἐκφράζει	μετοχῆς γιὰ νὰ ἐκφράζει
88	14	τὸ στόμα.)	τὸ στόμα, πρβ. §21.)
94	15	χώραν πού	χώραν, πού
96	7	παύσει	πάψει
96	16-17	κόσμον.	κόσμον,
112	12	-s	-ς
116	11	-o.mār	-o.mān
123	13	-ν,	-ν
123	18	ν-ε.ῆταν	ν-ε ἦσαν ἀντὶ τοῦ ἦν (§54).

Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΤΟ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟ ΑΙΓΑΙΟ

Στό κλασικό αυτό έργο – πρώτο μιάς σειράς πού ό συγγραφέας έγραψε μέ σκοπό νά ξαναερμηνέψει τόν 'Αρχαίο Έλληνικό Πολιτισμό στό φώς τής Συγκριτικής Έθνολογίας καί του διαλεκτικού ματεριαλισμού – λύνονται μιά σειρά βασικά προβλήματα τής έλληνικής προΐστορίας, γενεαλογούνται καί έρμηνεύονται βασικά καλλιτεχνικά έπιτεύγματα καί θεωρητικά συστήματα τής έλληνικής δημιουργίας, πού οί ρίζες τής βρίσκονται βαθιά στην προΐστορική Αίγαιακή Κοινωνία. Έπαναβεβαιώνεται, καί μέ όρους τής σύγχρονης έπιστήμης, πώς ή διαμόρφωση καί ή εξέλιξη τής προΐστορικής Αίγαιακής Κοινωνίας συντελείται μέ τούς ίδιους νόμους πού διαμορφώνεται καί εξέλίσσεται καί ή οίκουμενική ανθρώπινη κοινωνία. 'Ανάμεσα στά μεγάλα του έπιτεύγματα, είναι: * 'Η ανακάλυψη του ταξινομικού συστήματος II τής συγγένειας πού ύψώνει τήν Ινδοευρωπαϊκή σέ μιά οίκουμενική κοινωνική προΐστορία. * 'ΙΙ έπανατοποθέτηση του τοτεμικού προβλήματος καί ή ανάδειξη τών τοτεμικών έλλαδικών λειψάνων. * 'ΙΙ ανάδειξη του μητριαρχικού χαρακτήρα τής προελληνικής θρησκείας. * 'Η τεκμηρίωση του συστήματος τής πρωτόγονης κοινοκτημοσύνης καί ή ανάδειξη τής οργανικής εκείνης διαλεκτικής κίνησης πού φέρνει τή διάλυση τής φυλετικής κοινωνίας, τή διαμόρφωση τών τάξεων, τών πόλεων κ.λπ. * 'Η μελέτη τής καταγωγής καί του χαρακτήρα τών 'Αχαιών καί ή ανάδειξη τής σύγκρουσης τών δύο διαφορετικών κοινωνικών συστημάτων τής προελληνικής μητριαρχικής από τή μιά καί τής έλληνικής πατριαρχικής, από τήν άλλη, κοινωνίας. * 'Η μελέτη γιά τήν καταγωγή καί τή φύση τής Ποίησης γενικά, μέ βάση τήν προΐστορία τής έλληνικής ποίησης, όπου αναλύεται συστηματικά ή ιερατική καταγωγή τής έλληνικής λυρικής, ή διαμόρφωση τών όμηρικών έπων καί ό πυρήνας καί ή λύση του όμηρικού προβλήματος.

Ένα θαυμαστό έργο πού ανασυγκροτεί καί ανασυνθέτει από τά σκόρπια συντρίμια της τήν κοινωνική δομή του προΐστορικού Αίγαιακού κόσμου, φωτίζει πλούσια τούς θεσμούς, τά έθιμα καί τίς παραδόσεις του, κι αναδεικνύει, έτσι, τίς ρίζες απ' όπου κατάγονται καί τροφοδοτούνται οί θεσμοί, οί παραδόσεις καί οί πίστεις του αρχαίου έλληνικού κόσμου στην ιστορική εποχή.

Ένα καταπληκτικό ταξίδι πού αρχίζει από τά σκοτάδια τών παλαιολιθικών σπηλαίων, καί τελειώνει μέσα στό φώς τών έλληνικών έμποροναυτικών πολιτειών του Αίγαίου, όπου άνθισε τό θαυμαστό πολύκαρπο δέντρο του αρχαιοελληνικού πολιτισμού.

Τό έργο κυκλοφορεί σύντομα σέ δεύτερη έκδοση από τόν έκδοτικό οίκο «Κέδρος».

X. A.

Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Οί Πρώτοι Φιλόσοφοι είναι τό τελευταίο από τά τρία μεγάλα έργα πού έγραψε ό καθηγητής Thomson μέ σκοπό νά ξαναερμηνέψει τόν άρχαίο Έλληνικό πολιτισμό στό φώς του Μαριξισμού. Στο έργο αυτό, ό συγγραφέας του Αισχύλος καί Άθήνα καί του Προϊστορικό Αίγαίο πραγματεύεται σέ μεγαλύτερο βάθος καί πλάτος τήν ανάπτυξη τής δουλείας, μελετάει συστηματικά τίς βασικές ιδέες τών πρώτων φυσικών φιλοσόφων, πού αποτελούν ένα συνδυετικό κρίκο ανάμεσα στην πρωτόγονη σκέψη καί στην έπιστημονική γνώση, καί εξετάζει τό ρόλο πού έπαιξε ή παραγωγή έμπορευμάτων καί ή κυκλοφορία του χρήματος στην ανάπτυξη τής Έλληνικής φιλοσοφίας. Η έρευνα ξεκινάει από τους Έλληνικούς μύθους, προχωρεί στο βάθος τής προϊστορίας καί φτάνει στη θρησκεία, από τήν όποία, κατά τό συγγραφέα, κατάγεται ή φιλοσοφία.

Στό βιβλίο εξετάζεται ή διαμόρφωση του ανθρώπου καί τής συνείδησής του καί ή άρχική παρουσία τής σκέψης καί του λόγου. Η εικόνα του κόσμου στη συνείδηση τής φυλετικής κοινωνίας καθρεφτίζει τίς φυσικές καί κοινωνικές σχέσεις τών μελών της μέσα στη φύση. Έτσι διαμορφώνεται ή μυθική κοσμολογία, ή όποία μεταπλάθεται σέ διάφορες θρησκευτικές κοσμολογίες. Οί κοσμολογίες αυτές καθρεφτίζουν τό θεσμό τής Βασιλείας, πού, μέ τίς μαγικοθρησκευτικές τελετές, μπορούσε νά ίσορροπεί τήν κοινωνία καί τή φύση. Γι' αυτό καί ή πρώτη φιλοσοφία είναι φυσική καί υλιστική, άξεδιάλυτα όμως πλεγμένη μέ θρησκευτικές παραστάσεις καί ίερατικό ύφος.

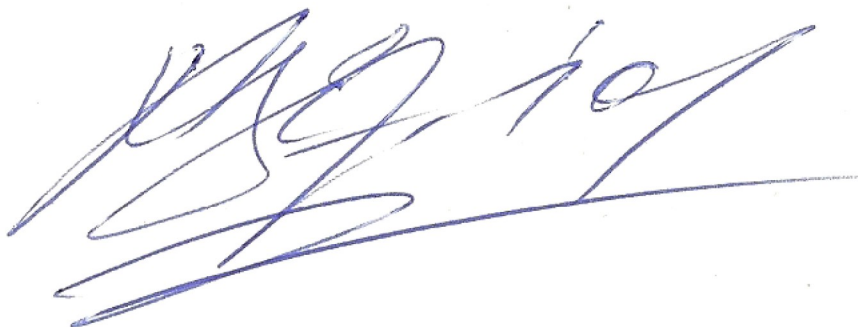
Εξετάζοντας τήν ιεροβασιλική καταγωγή τών αρχαιότερων φιλοσόφων καί ιδιαίτερα του Ήράκλειτου, τή σχέση τους μέ τά μυστήρια, καί τά μυστηριακά στοιχεία παραστάσεων καί ύφους, ό συγγραφέας βρίσκει πώς ή πρώτη φιλοσοφία φέρνει από τίς παλαιότερες κοσμολογίες τήν ίερατική της καταγωγή καί τή μυστηριακή παράδοση, καί διατηρεί βασικά στοιχεία του πρωτόγονου στοχασμού πού δέν παραδέχεται δύο κόσμους, τό φυσικό καί τόν υπερφυσικό, βλέπει τόν άνθρωπο μέρος τής φύσης κι έτσι είναι από τήν ίδια του τή φύση διαλεκτικός, όπως κι ό κόσμος πού καθρεφτίζει. Μέ τή διαφορά όμως, πώς αντίθετα άπ' τόν πρωτόγονο στοχασμό, πού είναι συγκεκριμένος καί ρεαλιστικός, ό φιλοσοφικός είναι θεωρητικός καί άφηρημένος. Αυτό σημαίνει πώς μέ τήν καινούρια κοινωνική δομή πού δημιούργησε ή διαμόρφωση τών τάξεων, ό στοχασμός δέ βλέπει πιά τόν κόσμο μέσα από τήν ενέργεια τών ανθρώπων πάνω στον κόσμο, δηλαδή από τήν εργασία, αλλά μέσα από τή θέση τής τάξης του στον κόσμο αυτόν. Σ' αυτό τό στάδιο τής ανθρώπινης σκέψης, στά έρωτήματα του ανθρώπου για τή δημιουργία, τή σύσταση καί τή φύση του κόσμου, δέν αποκρίνονται πιά οί φυλετικοί μύθοι, μά, για πρώτη φορά στην ιστορία του ανθρώπου, ή φιλοσοφική σκέψη.

Οί βασικοί συντελεστές γι' αυτή τήν εξέλιξη βρίσκονται μέσα στις συνθήκες τής νέας τότε έμπορευματικής κοινωνίας, πού παραγωγικά βασιζόταν στην εργασία τών δούλων, πολιτικά έκφραζόταν μέ τή δημοκρατία καί οικονομικά στηριζόταν στην έφεύρεση του νομίσματος, πού μετασχημάτισε τους σκοπούς τής έμπορικής συναλλαγής μέ ένα νέο παράγοντα, τό χρήμα, πού στην άρχή στάθηκε ένα μέσο καί ύστερα έγινε αυτοσκοπός, κάτι πού κάνει για όλα καί πού όλα κάνουν γι' αυτό, καί μέ τή δύναμή του αυτή τήν άσυναγώνιστη, κυριαρχεί στη σύλληψη τής νέας εικόνας του κόσμου.

Πρόκειται για ένα κλασικό βιβλίο, θεμελιακό για τή μελέτη τής προ-Σωκρατικής Έλληνικής φιλοσοφίας, από τήν όποία επήγασε ή Εύρωπαϊκή φιλοσοφία.

X. A.

Κάθε γνήσιο αντίτυπο έχει την υπογραφή του Χρήστου Ἀλεξίου

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΟΦΣΕΤ
ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ - ΣΙΤΑΡΑΣ - ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΚΥΠΡΟΥ 9, ΜΟΣΧΑΤΟ, ΤΗΛ. 48.17.381
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΗΣ Α.Ε.
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ
Γ. ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ 3, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 36.02.007
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1990

4 T20 0965 ISBN 960-04-0266-3